
Burgers met Afrikaanse roots: een portret van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen

Burgers
met Afrikaanse roots:
een portret
van Congolese, Rwandese
en Burundese Belgen

COLOFON

Burgers met Afrikaanse roots: een portret van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen

Cette publication est également disponible en français sous le titre: Des citoyens aux racines africaines: un portrait des Belgo-congolais, Belgo-Rwandais, Belgo-Burundais

Deze publicatie werd vertaald uit het Frans.

Een uitgave van de Koning Boudewijnstichting
Brederodestraat 21
1000 Brussel

AUTEURS

Dr. Sarah Demart, Centre d'Etudes de l'Ethnicite et des Migrations , ULg
Pr. Bruno Schoumaker, Centre de Recherche en Démographie, UCL
Dr. Marie Godin, Institute for European Studies, VUB & University of Oxford
Pr. Ilke Adam, Institute for European Studies, VUB

MET MEDEWERKING VAN

Lucie Godeau, Centre de Recherche en Démographie, UCL
Chadia Hezukuri, Centre de Recherche en Démographie, UCL
Jonas Poucineau, Centre de Recherche en Démographie, UCL

LEESCOMITÉ

Françoise Tulkens, Erevoorzitster van de Koning Boudewijnstichting, voormalig vicevoorzitster en rechter van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens
Chantal Kamatari, CSR Manager, BNP Paribas Fortis, erevoorzitster van de VZW Jaada Network.
Jan Grauls, Ere-ambassadeur, voormalig permanent vertegenwoordiger van België bij de Verenigde Naties
Patrick Charlier, Co-directeur, UNIA

VERTALING

Antoine Pennewaert

COÖRDINATIE VOOR DE KONING BOUDEWIJNSTICHTING

Françoise Pissart, Directrice
Fabrice de Kerchove, Senior projectcoördinator
Caroline George, Projectcoördinator
Zyrine Llanes, Project & Knowledge manager

GRAFISCH CONCEPT

Salutpublic

VORMGEVING

TiltFactory

PRINT ON DEMAND

Manufast-ABP vzw, een bedrijf voor aangepaste arbeid
Deze uitgave kan gratis worden gedownload van onze website www.kbs-frb.be
Een afdruk van deze elektronische uitgave kan (gratis) besteld worden via www.kbs-frb.be

WETTELIJK DEPOT

D/2893/2017/19

BESTELNUMMER

3518

November 2017
Met de steun van de Nationale Loterij

CONTENTS

Vooraf	7
Samenvatting	9
Résumé	13
Summary	17
Inleiding	21
Hoofdstuk 1. Methode	23
1.1. Onderzoeksopzet	25
1.2. Kwantitatieve enquête	26
1.2.1. Vragenlijst	26
1.2.2. Doelgroep	27
1.2.3. Steekproef	28
1.2.4. Opleiding van de enquêteurs, gegevensverzameling en verloop van de enquête ...	29
1.2.5. Verwerking en analyse van de gegevens	30
1.3. Kwalitatieve enquête	31
1.3.1. Interviews en focusgroepen	31
1.3.2. Doelgroep	33
1.3.3. Analyse van de gegevens	34
Hoofdstuk 2. Sociaaleconomische en demografische data	35
2.1. Beschrijving van de steekproef	37
2.2. Migratieprofielen	39
2.2.1. Recente nieuwkomers in het algemeen en jongeren	40
2.2.2. Studies, familie, conflicten: drie hoofdmotieven voor migratie	42
2.2.3. Een migrant op vier kreeg vluchtelingenstatuut	45
2.2.4. Vestigingsmigratie	48
2.3. Besluit	51
Hoofdstuk 3. Gezinsomgeving, onderwijs en sociaaleconomische profielen	53
3.1. Gezinsomgeving	55
3.1.1. Een diversiteit aan huishoudens en gezinssituaties	55
3.1.2. Veel transnationale gezinnen	57
3.2. Onderwijs en werk	59
3.2.1. Globaal hoge opleidingsniveaus, maar een aanzienlijk deel van de diploma's zijn niet erkend	59
3.2.2. Moeilijke participatie op de arbeidsmarkt	63
3.2.3. Een oververtegenwoordiging van laaggekwalificeerde jobs en frequente niveauverlaging	68
3.2.4. Een werksituatie die de financiële situatie sterk beïnvloedt	74
3.3. Besluit	76
Hoofdstuk 4. Burgerschap, nationaliteit, 'nationaal' gevoel, waarden en sociale afstand	79
4.1. Belg zijn of Belg worden?	81
4.1.1. Waarom Belg worden? Kinderen, werkgelegenheid en mobiliteit	86
4.1.2. Identiteit en zich thuis voelen in België	88
4.1.3. Overtuiging en religieuze praktijken	93
4.2. Waarden	95
4.2.1. Democratie	96
4.2.2. Man-vrouwverhouding	97

4.2.3. Maatschappelijke kwesties	101
4.3. Onderlinge contacten en afstand tussen groepen.	105
4.3.1. Beperkte onderlinge contacten, maar meer frequent bij de tweede generatie	105
4.3.2. Een sociale afstand die in de perceptie groot is	107
4.3.3. Het gevoel slecht te worden voorgesteld in de media	114
4.4. Besluit	115
Hoofdstuk 5. Discriminatie en vertrouwen in de instellingen	119
5.1. Ervaren van discriminatie	121
5.1.1. Etnische en raciale discriminatie: een gedeelde realiteit.	121
5.1.2. Racisme en discriminatie: een structurele ervaring op jonge leeftijd.	125
5.1.3. Gelijkheid van kansen: een dwaalspoor voor de meeste Afro-descendenten	129
5.2. Vertrouwen in de instellingen.	134
5.3. Besluit	138
Hoofdstuk 6. Politiek: participatie in verenigingen, opinies en aanspraken.	141
6.1. Verkiezingen en politieke belangstelling.	143
6.1.1. Een Afro-descendent op twee heeft al gestemd in België	144
6.1.2. Stemmen op Afro-descendenten: meer uitgesproken in Brussel en bij ouderen. . .	146
6.1.3. Politieke belangstelling: meer uitgesproken interesse in de politiek in het land van oorsprong.	149
6.1.4. Perceptie van immigratie- en integratiemaatregelen	154
6.2. Deelname aan het verenigingsleven	156
6.3. Politieke participatie	160
6.4. Aanspraken op historische rechtvaardigheid.	162
6.5. Besluit	171
Hoofdstuk 7. Transnationale handelingen en terugkeer- en vertrekplannen	175
7.1. Transnationale handelingen	177
7.1.1. Geregelde contacten, maar minder talrijke bezoeken.	177
7.1.2. Opsturen van geld	185
7.2. Plannen voor een terugkeer en het vertrek naar andere landen.	190
7.2.1. Gaan wonen in het land van oorsprong? Onzeker en veraf	190
7.2.2. In een ander land gaan wonen? Een plan dat vooral leeft bij jongeren	194
7.3. Besluit	198
Hoofdstuk 8. Besluit	201
8.1. Een betere kennis van de Afro-descendenten in België via zes kernresultaten.	203
8.1.1. Een duurzame vestiging	203
8.1.2. Hogeropgeleid, maar ook werkloosheid en declassering.	204
8.1.3. Een zeer hoog niveau van rassendiscriminatie.	205
8.1.4. Het onderwijzen van de koloniale geschiedenis: een nagenoeg unanieme eis	206
8.1.5. Sterke transnationale dynamieken	206
8.1.6. Afro-descendenten hebben meer interesse in politiek dan Belgen zonder migratieachtergrond.	207
8.2. Genuanceerde vaststellingen volgens het land van oorsprong	207
8.3. Tot slot, een menselijk en sociaaleconomisch potentieel om rekening mee te houden .	209
Referenties.	211
Bijlage 1: Steekproeftrekking en foutenmarges.	221

VOORAF

In 2015¹ publiceerde de Koning Boudewijnstichting een studie over de grootste bevolkingsgroepen met een niet-EU-achtergrond in ons land: de Marokkaanse en de Turkse Belgen. Dit onderzoek wilde het sociaal-demografische profiel van deze twee gemeenschappen in kaart brengen, een beter inzicht krijgen in hun positionering en houding ten aanzien van de Belgische samenleving, maar ook verslag uitbrengen van hun integratiedynamiek en de drempels waarop ze botsen. In het verlengde van die studie wilde de Stichting de analyse uitbreiden tot de Congolese, de Rwandese en de Burundese Belgen.

Onder druk van de actualiteit gaat het integratiedebat vaak over gemeenschappen die afkomstig zijn uit moslimlanden, wat niet bevorderlijk is voor het tot stand komen van een meer globale, genuanceerde perceptie. Onze medeburgers die afkomstig zijn uit de drie hierboven vermelde landen van Sub-Sahara-Afrika vormen de derde grootste bevolkingsgroep met een migratieachtergrond in ons land en bovendien delen we met hen een koloniaal verleden. Toch komen ze nauwelijks voor in wetenschappelijke studies en ook voor de samenleving in haar geheel lijken ze vaak onbekend.

Het is precies om deze leemte te dichten dat de Stichting aan een consortium van drie universiteiten, de UCL (DEMO), de ULg (CEDEM) en de VUB (IES), de opdracht gaf voor een kwantitatieve en kwalitatieve studie over de personen die afkomstig zijn uit DR Congo, Burundi en Rwanda, en verblijven in de drie gewesten van ons land. Het kwam erop aan te analyseren hoe deze mensen zichzelf definiëren, zowel op basis van objectieve criteria zoals hun werkgelegenheidssituatie, hun opleidingsniveau en hun politieke participatie, als op basis van subjectieve elementen zoals waarden, ethische kwesties en identiteitsconstructies.

Deze studie levert, net als de vorige, een genuanceerd beeld op met zowel goed als minder goed nieuws. Via het kwalitatieve gedeelte gaan de onderzoekers zonder taboes dieper in op gevoelige onderwerpen zoals de koloniale geschillen en de herdenking-saanspraken die hieraan gelinkt worden. Net zoals bij de Marokkaanse en de Turkse Belgen blijken ook de gemeenschappen van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen te worden geconfronteerd met discriminatie bij de toegang tot een job, een woning of een eigendom. De tweede generatie van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen blijkt echter veel inclusiever te denken. Dit wordt duidelijk gemaakt door hun antwoorden op vragen zoals het gevoel van verbondenheid met België of het gevoel gezien te worden als vreemdeling.

Via deze studies wil de Stichting toegankelijke gegevens verzamelen die zo dicht mogelijk aansluiten bij de realiteit van de betrokken personen. Die gegevens zijn absoluut noodzakelijk voor een goed geïnformeerd en genuanceerd debat over de specifieke integratie-uitdagingen van personen met een migratieachtergrond. De Stichting hoopt dat deze unieke studie de manier waarop deze gemeenschappen naar zichzelf kijken, kan veranderen. Maar daarnaast wil ze vooral dat beleidsmakers rekening houden met het menselijke en sociaaleconomische potentieel van personen

¹ Corinne Torrekens, Ilke Adam, «Marokkaanse en Turkse Belgen: een (zelf)portret van onze medeburgers», Koning Boudewijnstichting, Brussel, mei 2015

afkomstig uit Sub-Sahara-Afrika, in het bijzonder van de jonge generatie en dat er geluisterd wordt naar hun herdenkingsaanpakken omtrent het koloniaal verleden.

De Stichting wenst het onderzoeksteam te bedanken voor haar pertinent werk. Ze dankt evenzeer de leden van het Leescomité, die, onder leiding van Mevr. Françoise Tulkens, Erevoorzitster van de Koning Boudewijnstichting, het onderzoeksteam hebben bijgestaan bij de verwezenlijking van dit onderzoek en de publicatie van het rapport.

Koning Boudewijnstichting
november 2017

SAMENVATTING

De aanwezigheid van Afro-descendenten in België werd lange tijd genegeerd of beschouwd als tijdelijk. Afrikaanse Sub-Saharaanse migranten arriveerden hier relatief recent en hadden tot in de jaren 1980 hoofdzakelijk een studentenprofiel. Deze studie stelt vandaag vast dat Afro-descendenten zich duurzaam in België vestigen. Ze toont ook aan dat ze een divers migratieprofiel hebben en demografisch belangrijk geworden zijn. Hun aantal wordt vandaag immers geraamd op zo'n 250.000 mensen.

Tot op heden is de groep van Afro-descendenten slecht gekend en vaak afwezig in beleidsmaatregelen. In tegenstelling tot de Marokkaanse en de Turkse migratie begon de Congolese, Rwandese en Burundese migratie naar België op initiatief van individuen en gezinnen, en nooit op basis van bilaterale akkoorden. Bovendien werd hun migratie historisch geassocieerd met hogere sociaal-educatieve profielen dan die van de bevolking van Turkse en Marokkaanse origine.

Dit onderzoek werd gerealiseerd door een consortium van universiteiten (Universiteit de Liège, Universiteit catholique de Louvain-la-Neuve, Vrije Universiteit Brussel). Het is de allereerste studie omtrent Afro-descendenten met een Congolese, Rwandese en Burundese origine. We probeerden na te gaan in welke mate de gedeelde geschiedenis tussen enerzijds de DR Congo, Rwanda en Burundi, en anderzijds België een variabele vormt die deze subgroep onderscheidt binnen de populatie van Afro-descendenten. Daarom hielden we rekening met twee groepen: de Congolese, de Rwandese en de Burundese Belgen enerzijds en de Afro-descendenten die afkomstig zijn uit de andere Sub-Saharaanse Franstalige landen anderzijds.

Dit onderzoek is niet alleen uniek in België, maar ook in Europa. Ook in andere Europese landen ziet men dat de Afro-descendenten in het algemeen, en de groepen die afkomstig zijn uit landen die vroeger werden gekoloniseerd door Europese landen, worden geconfronteerd met veel vormen van discriminatie. Ze worden geconfronteerd met dagelijks, maar ook institutioneel racisme, zowel op de arbeids- en huurmarkt als op school.

Methodologisch gezien is ons onderzoek geënt op de enquête van 2015 van de Koning Boudewijnstichting over de Marokkaanse en de Turkse Belgen². Op basis van de beschikbare middelen en om de resultaten te kunnen vergelijken, hebben we ons voor dit onderzoek beperkt tot personen die afkomstig zijn uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika en verblijven in een gewest van België (Wallonië, Vlaanderen of Brussel-Hoofdstad).

De elf delen van de vragenlijst werden in dit rapport verwerkt in zes hoofdstukken: 1) sociaaleconomische en demografische gegevens, 2) gezinsomgeving en onderwijs, 3) burgerschap, 4) discriminatie, 5) politiek, 6) transnationale handelingen. Deze zes hoofdstukken worden voorafgegaan door een methodologisch hoofdstuk. In de mate van het mogelijke hebben we geprobeerd om de kwantitatieve gegevens te illustreren via uittreksels uit de kwalitatieve interviews. Dat is het geval in de delen die dieper ingaan op het gevoel van nationale verbondenheid, burgerschap, herdenkingsaanspraken betreffende het koloniale verleden en discriminatie.

2 Corinne Torrekens, Ilke Adam, «Marokkaanse en Turkse Belgen: een (zelf)portret van onze medeburgers», Koning Boudewijnstichting, 2015

Uit deze studie blijkt dat Afro-descendenten zich duurzaam gevestigd hebben in België. Dit vertaalt zich in een meer uitgesproken inclusie van de generatie die in België geboren en/of opgegroeid is. Het hoofdaandeel van deze bevolkingsgroep is nog jong en geboren in Afrika. Hoewel deze bevolking terug te vinden is in de drie gewesten van het land, is er een zeer sterke concentratie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. 56% van de respondenten heeft de Belgische nationaliteit. In de vorige studie was dat het geval bij 91% voor de Marokkaanse Belgen (tegenover 78% in 2009) en 93% voor de Turkse Belgen (tegenover 74% in 2007).

Een van de belangrijke resultaten van deze enquête is dat ze vroegere onderzoeksgegevens kan bevestigen en veralgemenen (Schoonvaere, 2010). Zo blijkt opnieuw dat het opleidingsniveau van de Afro-descendenten zeer hoog is in vergelijking met andere groepen, met en zonder migratieachtergrond, maar dat ze ook worden geconfronteerd met een bijzonder hoge werkloosheid en declassering. Meer dan 60% van de Afro-descendenten heeft een diploma hoger onderwijs en 56% van de Afro-descendenten bevindt zich in een declasseringssituatie (hun opleiding is hoger dan wat vereist is voor hun job). Het werkloosheidscijfer van Afro-descendenten ligt viermaal hoger dan dat van de Belgen. Voor de tweede generatie, die geboren en geschoold is in België, ligt het driemaal hoger. De studie laat overigens ook zien dat het geslacht een zeer discriminerende variabele is: vrouwen werken minder onder hun niveau dan mannen, maar komen vrijwel enkel in aanmerking voor etnisch gestratificeerde jobs.

De studie laat erg gedetailleerd zien dat Afro-descendenten zeer sterk getroffen worden door discriminatie en racisme en dat ze daardoor het gevoel krijgen dat ze niet dezelfde kansen krijgen als Belgen zonder migratieachtergrond. Zowat 80% van de respondenten verklaart te zijn geconfronteerd met discriminatie, ongelijke behandeling of beledigingen voor minstens een van deze twee redenen: huidskleur of origine. Dit cijfer is duidelijk hoger dan wat werd opgetekend bij de Marokkaanse en de Turkse Belgen. Zowat 80% van de respondenten denkt dat ze niet dezelfde kansen hebben om een job te vinden of een woning te huren dan mensen zonder een migratieachtergrond.

Er is ook een verband met de mate waarin Afro-descendenten aanspraak maken op herdenkings- en materiële genoegdoeningsmaatregelen inzake de koloniale geschiedenis en het geleden onrecht. De grote meerderheid, dat is 91% van de respondenten, denkt dat de koloniale geschiedenis moet onderwezen worden op school. 74% van hen denkt dat de koloniale kwestie te weinig aanwezig is en/of wordt verhuld in het publiek debat. Er valt echter geen verschil te detecteren tussen de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen en de controlegroep van Afro-descendenten inzake deze herdenkingsaanspraken.

Daarnaast blijkt dat Afro-descendenten meer geïnteresseerd zijn in de Belgische politiek dan de Belgische bevolking in het algemeen. Deze grotere belangstelling heeft uiteraard te maken met het opleidingsniveau van deze groepen, dat hoger is dan dat van de Belgische bevolking in het algemeen. Het is wel zo dat ze meer geïnteresseerd zijn in de politiek van hun land van oorsprong dan in die van België, maar dan nog blijft het opmerkelijk dat hun belangstelling voor de Belgische federale en de Europese politiek groter is dan het nationale gemiddelde.

Tot slot constateren we een sterke transnationalisering van de sociale handelingen. Er zijn veel contacten met het land van oorsprong, maar deze nemen af in de loop van de generaties. Tussen de eerste en de tweede generaties is er een groot verschil inzake hun mogelijke toekomstige migratieplannen. De meerderheid van de eerste generatie vermeldt hun land van herkomst als hun enige mogelijke bestemming voor mogelijke remigratie. De tweede generatie kiest echter voor andere bestemmingen die ze associëren met betere economische opportuniteiten, een betere levenskwaliteit en, in mindere mate, met een grotere openheid tegenover personen met een Afrikaanse achtergrond.

Uit dit onderzoek blijkt dat de combinatie van de structurele marginalisering van Afro-descendenten en de miskennis van deze doelgroep door de overheid bijdraagt tot het creëren van een gevoel van uitsluiting. De studie besluit dat er dringend rekening moet worden gehouden met het menselijke en sociaaleconomische potentieel van deze groep en dat de vraag om erkenning gehoord moet worden. Dit alles met het oog op een betere inclusie van Afro-descendenten in de Belgische samenleving.

RÉSUMÉ

La présence des Afro-descendant.e.s en Belgique a longtemps été ignorée ou considérée comme temporaire du fait de l'avènement tardif de migrants africains subsahariens et de la prédominance du profil étudiantin jusque dans les années 1980. Cette étude fait aujourd'hui le constat de l'installation durable des Afro-descendant.e.s en Belgique, de la diversité des profils migratoires et d'un développement démographique important puisque l'on estime à environ 250.000 leur nombre.

Jusqu'à présent le groupe des Afro-descendant.e.s était mal connu et souvent absent des politiques publiques. A l'inverse du Maroc et de la Turquie, les migrations congolaises, rwandaises et burundaises en Belgique sont liées à des initiatives individuelles et familiales, et n'ont jamais relevé d'arrangements bilatéraux. De plus, elles ont historiquement été associées à des profils socio-éducatifs plus élevés que celui des populations d'origines turque et marocaine.

Réalisée dans le cadre d'un consortium d'universités (Université de Liège, Université catholique de Louvain-la-Neuve, Vrije Universiteit Brussel), cette étude constitue le tout premier monitoring des Afro-descendant.e.s, notamment ceux d'origines congolaise, rwandaise et burundaise. Nous avons cherché à voir dans quelle mesure l'histoire partagée entre d'une part, la RD Congo, le Rwanda et le Burundi, et d'autre part, la Belgique, constitue une variable différenciant ce sous-groupe au sein de la population des Afro-descendant.e.s. Cela nous a amené à prendre en compte deux groupes: les Belgo-Congolais.e.s., les Belgo-Rwandais.e.s et les Belgo-Burundais.e.s, d'une part, les Afro-descendant.e.s originaires d'autres pays d'Afrique francophone, d'autre part.

Cette recherche est non seulement inédite au niveau de la Belgique, mais également au niveau européen, où les Afro-descendant.e.s en général, et les groupes originaires des pays anciennement colonisés par les pays européens, sont confrontés à de multiples discriminations qui renvoient à un racisme quotidien mais aussi institutionnel, aussi bien dans le domaine de l'emploi et du logement que de l'école.

D'un point de vue méthodologique, il s'agissait de s'appuyer sur l'enquête de 2015 de la Fondation Roi Baudouin sur les Belgo-Marocains et les Belgo-Turcs³, tout en l'élargissant à une autre population. Pour des raisons de moyens et de comparabilité des résultats, nous nous sommes limités aux personnes originaires de l'Afrique subsaharienne francophone mais il est important de souligner que les personnes ayant participé à l'étude résidaient dans les trois régions de la Belgique (Wallonie, Flandre, Bruxelles-Capitale).

Les onze sections du questionnaire ont été reprises dans les six chapitres du présent rapport, à savoir: 1) les données socioéconomiques et démographiques, 2) l'environnement familial et l'éducation, 3) la citoyenneté, 4) les discriminations, 5) la vie politique, 6) les pratiques transnationales. Ils sont précédés d'une section sur la méthodologie. Dans la mesure du possible, nous avons cherché à illustrer les données quantitatives par des extraits d'entretiens qualitatifs. C'est le cas des sections abordant les thématiques liées à l'appartenance, la citoyenneté, les revendications et les discriminations.

³ Corinne Torrekens, Ilke Adam, « Belgo-Marocains, Belgo-Turcs: (auto)portrait de nos concitoyens », Fondation Roi Baudouin, 2015

Il ressort de cette étude que les Afro-descendant.e.s sont dans un processus d'installation durable en Belgique qui se traduit par une inclusion plus prononcée de la génération née et socialisée en Belgique. C'est une population majoritairement jeune, née en Afrique et résidant dans les trois régions du pays, avec une plus forte concentration en région bruxelloise. 56% des Afro-descendant.e.s interviewés ont la nationalité belge, en comparaison l'étude de 2015 montrait que 91% des Belgo-Marocains (contre 78% en 2009) et 93% pour le groupe belgo-turc (contre 74% en 2007) ont la nationalité belge.

L'un des grands résultats de cette enquête est de confirmer et de généraliser des données précédentes (Schoonvaere, op.cit.) concernant le niveau d'éducation très élevé des Afro-descendant.e.s, par rapport à tous les autres groupes, issus de l'immigration ou pas, tout en accusant un taux de chômage et de déclassement extrêmement élevé. Plus de 60% des Afro-descendant.e.s ont un diplôme supérieur et 56% des Afro-descendant.e.s sont en situation de déclassement (leur qualification est supérieure à ce que leur emploi requiert). Le taux de chômage des Afro-descendant.e.s est 4 fois supérieur à celui des Belges et 3 fois supérieur pour la deuxième génération, née et scolarisée en Belgique. L'étude montre par ailleurs que le sexe est une variable très discriminante, les femmes étant moins déclassées que les hommes mais assignées à une forte ethno-stratification du marché de l'emploi.

De manière détaillée, l'étude montre que les Afro-descendant.e.s sont très fortement touchés par les discriminations ethno-raciales et le racisme et que cela se répercute sur le sentiment de ne pas avoir les mêmes chances que les Belgo-Belges. Près de 80% des répondants déclarent avoir subi des discriminations, des inégalités de traitement ou des insultes pour au moins une de ces deux raisons: couleur de peau ou origine. Ce chiffre est nettement supérieur à celui recueilli auprès des Belgo-Marocains et des Belgo-Turcs. Près de 80% des répondants pensent n'avoir pas les mêmes chances que les personnes non issues de l'immigration pour obtenir un emploi ou louer un logement.

On relève également une corrélation avec le fait d'être en faveur de mesures mémorielles et matérielles liées à l'histoire et aux injustices coloniales. La grande majorité, soit 91%, des Afro-descendant.e.s que nous avons interviewés pense que l'histoire coloniale devrait être enseignée à l'école. 74% d'entre eux pensent que la question coloniale est trop peu présente et, ou occultée dans le débat public. Il n'y a pas de différence entre les Belgo-Congolais.e.s, les Belgo-Rwandais.e.s et les Belgo-Burundais.e.s et le reste des Afro-descendant.e.s en ce qui concerne la demande de mesures mémorielles.

En outre, il ressort que les Afro-descendant.e.s s'intéressent plus à la politique belge que la population belge en général. Le fort intérêt au sein de ces groupes pour la politique a notamment à voir avec le niveau d'instruction plus élevé comparativement à la population belge dans son ensemble. Si l'intérêt pour la politique concerne plus le pays d'origine que la Belgique, il n'en demeure pas moins le fait notable que l'intérêt pour la politique fédérale belge et européenne est plus élevé que celui de la moyenne nationale.

Enfin, on relève une forte transnationalisation des pratiques sociales, les contacts avec le pays d'origine sont réguliers et fréquents mais ils diminuent au fil des

générations. Une différence importante entre les premières et les deuxièmes générations concerne les aspirations futures en matière de migration. Bien que les premières générations évoquent en majorité leur pays d'origine comme unique destination, les deuxièmes générations sont tournées vers d'autres destinations qu'elles perçoivent comme associées à de meilleures opportunités économiques, une meilleure qualité de vie et, dans une moindre mesure, à une plus grande ouverture vis-à-vis des personnes d'ascendance africaine.

Au terme de cette étude, il ressort que la conjonction des facteurs que sont la marginalisation structurelle de ce groupe et sa méconnaissance par les pouvoirs publics contribue à créer un sentiment d'exclusion. L'étude conclut à l'urgence de prendre en compte le potentiel humain et socioéconomique de cette population et d'entendre ses demandes de reconnaissance, en vue d'une société inclusive vis-à-vis des Afro-descendant.e.s.

SUMMARY

For a long time the presence of Afro-descendants in Belgium has been ignored or viewed as temporary, because of the late arrival of migrants from sub-Saharan Africa and the predominance of the student profile up to the 1980s. The observations made by this study include the fact that Afro-descendants are becoming permanently established in Belgium, the diversity of migration profiles and a significant demographic development, since this group is estimated to number around 250,000 people.

Until now little was known about Afro-descendants as a group and in many cases they are not mentioned by public policy. Contrary to the situation in Morocco and Turkey, however, the Congolese, Rwandan and Burundian migrations to Belgium are related to initiatives by individuals and families, and have never been the result of bilateral arrangements. Furthermore, they have historically been associated with higher socio-educational profiles than those of the populations of Turkish and Moroccan origin.

This study has been carried out by a consortium of universities (University of Liège, Université catholique de Louvain-la-Neuve, Vrije Universiteit Brussels), and it is the first attempt to monitor Afro-descendants, particularly those of Congolese, Rwandan and Burundian origin. We have sought to ascertain to what extent the history shared between the DR Congo, Rwanda and Burundi on one side and Belgium on the other is a variable that differentiates this sub-group within the population of Afro-descendants. We therefore considered two groups: Belgo-Congolese, Belgo-Rwandans and Belgo-Burundians on the one hand and Afro-descendants originating from other French-speaking African countries on the other.

This research is completely novel not only in Belgium, but also at the European level, where Afro-descendants in general, and groups originating from countries formerly colonised by European countries, face many forms of discrimination. This amounts to everyday racism and also has an institutional component encompassing employment, housing and education.

From a methodological perspective, the aim was to build on the 2015 survey carried out by the King Baudouin Foundation among Belgo-Moroccans and Belgo-Turks⁴, while also extending it to another population. Due to the available resources and the comparability of the results, we limited our approach to persons originating from French-speaking sub-Saharan Africa, but it is important to stress that people participating in the study were living in all three regions of Belgium (Wallonia, Flanders, Brussels Capital).

The eleven sections of the questionnaire are included in the six chapters of this report, namely: 1) socio-economic and demographic data, 2) the family and educational environment, 3) citizenship, 4) discrimination, 5) political life, 6) transnational practices. These are preceded by a section on methodology. We have sought where possible to illustrate the quantitative data by providing excerpts from qualitative

4 Corinne Torrekens, Ilke Adam, "Belgo-Marocains, Belgo-Turcs: (auto)portrait de nos concitoyens", King Baudouin Foundation, 2015

interviews. This is done in the sections that highlight themes associated with belonging, citizenship, grievances and discrimination.

This study shows that Afro-descendants are becoming permanently established in Belgium, as expressed by more marked inclusion of the generation born and socialised in Belgium. This is primarily a young population, born in Africa and living in the country's three regions, with a stronger concentration in the Brussels region. Of the Afro-descendants interviewed, 56% have Belgian nationality, as compared with the previous study (2015) which showed that 91% of Belgo-Moroccans (compared with 78% in 2009) and 93% of Belgo-Turkish group (compared with 74% in 2007) have Belgian nationality.

One of the most important results of this study is that it confirms and generalises some prior data (Schoonvaere, op.cit.) concerning the very high educational level of Afro-descendants in comparison with all the other groups, whether they have come from immigration or not, despite a very high level of unemployment and downgrading. More than 60% of Afro-descendants have a higher education degree and 56% of Afro-descendants have a downgraded status (their qualifications are higher than their employment requires). The rate of unemployment among Afro-descendants is four times higher than that among Belgians and three times higher for the second generation born and educated in Belgium. The study also shows that gender is a strong discriminating factor, and that women are downgraded less than men but are subject to considerable ethno-stratification in the employment market.

The study shows in detail that Afro-descendants are strongly affected by ethno-racial discrimination and racism and that this has an impact on their feeling of not having the same opportunities as Belgo-Belgians. Almost 80% of the respondents indicate that they have experienced discrimination, unequal treatment or insults for at least one of two reasons: their skin colour or origin. This figure is clearly higher than was observed among the Belgo-Moroccans and the Belgo-Turks. Almost 80% of the respondents think that they do not have the same opportunities as people who have not come from immigration to get a job or rent a home.

There is also a correlation with the fact that they are in favour of commemorative measures and tangible measures linked to history and colonial injustices. The vast majority, or 91% of Afro-descendants who we interviewed, consider that colonial history should be taught at school. Of the total, 74% of them think that the colonial question is not mentioned enough or is hidden from public debate. There is no difference between the Belgo-Congolese, the Belgo-Rwandans and Belgo-Burundians and the remainder of Afro-descendants in terms of their demands for commemorative measures.

It also shows that Afro-descendants are more interested in Belgian politics than the Belgian population in general. The strong interest in politics within these groups is particularly related to their higher level of education in comparison with the Belgian population as a whole. Although the interest in politics relates more to their countries of origin than to Belgium, it is none the less notable that their interest in Belgian and European federal policy is higher than the national average.

Finally, there is a strong transnationalisation of social practices and contacts with their country of origin are regular and frequent but these are declining over the generations. There is an important difference between the first and second generations in terms of their future aspirations in relation to migration. While those in the first generation mention their country of origin as the sole destination, those in the second generation are looking towards other destinations which they perceive as being associated with better economic opportunities, a better quality of life and, to a lesser extent, with greater openness to people of African descent.

In the end this study shows that the coincidence of factors, namely the structural marginalisation of this group and failure by public authorities to recognise it, are contributing towards creating a feeling of exclusion. The study concludes that there is an urgent need to take the human and socio-economic potential of this population into account and listen to its demands for recognition, in order to build a society that is inclusive towards Afro-descendants.

Gebruikte terminologie	Betrokken personen
Congoese Belgen, Rwandese Belgen, Burundese Belgen	Personen die afkomstig zijn uit DR Congo, Rwanda en Burundi, in België verblijven en al dan niet beschikken over de Belgische nationaliteit
Andere landen van Franstalig Sub-Sahara-Afrika	Controlegroep die bestaat uit personen die afkomstig zijn uit de andere landen van Franstalig Afrika (hoofdzakelijk Kameroen, Guinee, Togo, Ivoorkust en Senegal)
Afro-descendenten van België	Alle personen van de hierboven beschreven twee groepen

INLEIDING

Dit onderzoeksrapport sluit aan bij de studie «Marokkaanse en Turkse Belgen: een (zelf) portret van onze medeburgers» uit 2015 (Torrekens en Adam, 2015). Daarin werd aangetoond dat de tweede generatie wordt geconfronteerd met meerdere moeilijkheden. Hoewel deze generatie beter is opgeleid dan de eerste generatie, participeert ze minder op de arbeidsmarkt, is ze minder geïnteresseerd in de Belgische politiek, heeft ze minder vrienden van een andere herkomst, zegt ze vaker het slachtoffer te zijn van discriminatie, voelt ze zich niet gelijk aan Belgen. De verklaring van de onderzoekers dat de discriminatie een grotere impact heeft op de tweede generatie, deed ons vermoeden dat de resultaten niet echt anders zouden zijn voor de Afro-descendenten in België.

Bovendien weet men niet alleen weinig over de groep van Afro-descendenten, maar krijgt ze ook weinig aandacht in overheidsmaatregelen. Het lijkt wel alsof het paradigma van de “arme, laaggeschoolde gastarbeider” nog altijd voorop staat in het integratiebeleid (Demart et Grégoire, 2014). Historisch gezien vloeide de migratie uit Marokko en Turkije voort uit bilaterale akkoorden, terwijl de komst van Congolezen, Rwandezen en Burundezen naar België uitging van individuen en gezinnen (Kagné et Martiniello, 2001). Deze groep wordt ook geassocieerd met hogere sociaal-educatieve profielen dan die van de populaties van Turkse en Marokkaanse origine (Schoonvaere, op.cit.; Demart, 2013; Schoonvaere et Schoumaker, 2014). In deze studie hebben we dus geprobeerd om deze groep, die vandaag zo’n 250.000 personen telt, beter te leren kennen. De «superdiversiteit» (Vertovec, 2007) van deze groep maakt dat ze soms moeilijk vergelijkbaar is met andere groepen met een migratieachtergrond.

Op een ander niveau probeerden we na te gaan in welke mate de gedeelde geschiedenis tussen enerzijds, DR Congo, Rwanda en Burundi, en anderzijds, België, een variabele vormt die deze subgroep onderscheidt binnen de populatie van Afro-descendenten. Daarom houden we rekening met twee groepen: Congolese, Rwandese en Burundese Belgen, aan de ene kant, en Afro-descendenten die afkomstig zijn uit de andere landen van Franstalig Afrika, aan de andere kant. De vergelijking van de resultaten die bij deze twee groepen werden verzameld, liet ons toe te onderzoeken in welke mate het koloniale verleden een invloed kan hebben op integratie, participatie en burgerschap.

Dit onderzoek is dus niet alleen uniek voor België, maar ook voor Europa. Men ziet immers dat de Afro-descendenten in het algemeen, en de groepen die afkomstig zijn uit landen die vroeger werden gekoloniseerd door Europese landen, gebukt gaan onder een dubbele marginalisering: sociaal en epistemologisch (ENAR, 2014; Gilroy, 2006; Clarck Hine et al, 2009; Oostindie, 2011; Demart, 2013; Lombardi-Diop and Romeo, 2015; Wekker, 2016; Bhambra and Narayan, 2016).

Deze studie werd gerealiseerd door een consortium van universiteiten (Université de Liège, Université catholique de Louvain-la-Neuve, Vrije Universiteit Brussel). Het is de allereerste studie omtrent Afro-descendenten van Congolese, Rwandese en Burundese oorsprong.

We hebben ons voor deze enquête moeten beperken tot personen die afkomstig zijn uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika en verblijven in een van de drie gewesten van België (Wallonië, Vlaanderen of Brussel-Hoofdstad). Dit gebeurde omwille van budgettaire redenen, evenals om de vergelijkbaarheid van de resultaten te faciliteren.

Methodologisch gezien is ons onderzoek geënt op de enquête van 2015 van de Koning Boudewijnstichting over de Marokkaanse en de Turkse Belgen (Torrekens en Adam, op.cit.). We hebben geprobeerd om de vragenlijst zo vergelijkbaar mogelijk te houden, maar tegelijk hebben we toch enkele nieuwe specifieke vragen ingelast. Ook hebben we een verkennend kwalitatief onderzoek gevoerd in Congolese, Rwandese en Burundese milieus. Dit liet ons toe om een vragenlijst voor kwalitatieve interviews op te stellen. In een tweede fase hebben we, gespreid over meerdere maanden, de kwantitatieve en kwalitatieve interviews uitgevoerd. Vervolgens hebben we de opmerkelijkste resultaten uit de kwantitatieve enquête genoteerd en focusgroepen georganiseerd met actoren uit het Congolese, Rwandese en Burundese verenigingsleven om te weten te komen hoe zij deze resultaten interpreteren.

De elf delen van de vragenlijst werden in dit rapport verwerkt in zes hoofdstukken: 1) sociaaleconomische en demografische gegevens, 2) gezinsomgeving en onderwijs, 3) burgerschap, 4) discriminatie, 5) politiek, 6) transnationale handelingen. Het hoofdstuk over de methodologie gaat hieraan vooraf. Meer details over de methodologie vindt de lezer in de bijlagen.

In de mate van het mogelijke hebben we geprobeerd om de resultaten van de kwantitatieve enquête te illustreren via uittreksels uit de kwalitatieve interviews. Dat is het geval in de delen die dieper ingaan op het gevoel van ‘nationale’ verbondenheid, het burgerschap, de herdenkingsaanspraken omtrent het koloniale verleden en de discriminatie.

We danken de Koning Boudewijnstichting voor haar steun voor dit onderzoek dat een belangrijke mijlpaal vormt inzake de kennis van migratie- en integratieprocessen van Afro-descendenten.

We danken eveneens alle mensen die wilden meewerken aan de kwantitatieve en kwalitatieve enquêtes, en ook de volgende verenigingen: Be proud, Bamko, Belgian Renaissance, Café Congo, Campus Congo, le Cercle des étudiants congolais des Louvain-la-Neuve, Change, Corwabel, la Diaspora Rwandaise de Belgique, Ibirezi vy'Iburundi, Isimbi, Jambo, Mwana Mboka, la Nouvelle Voie anti-coloniale, Ubuntu. Ook dank aan Heleen Debeuckelaere, Cindy Teme, Chadia Hezukuri, Chantal Karara, Daniel Tuyizere, Erika Kaneza, Gioia, Jean de Dieu Dusingizimana, Jean-Luc Nsengiyumva, John's Mbulula, Marcel Uwimana, Mireille Tsheusi-Robert, Modi Ntambwe, Momi Mbuze, Sonia MH, Wetsi Mpoma, Yvette Umuhire, Sylvie Tumanyoi, Orlando Mangaboy.

Hoofdstuk 1.

Methode

Dit deel beschrijft het opzet en de uitwerking van deze studie en de gebruikte methodes voor de kwantitatieve en de kwalitatieve onderzoeksluiken. De gegevensverzameling duurde elf maanden (maart 2016-februari 2017), waarna we konden starten met het verzamelen en analyseren van de resultaten en het schrijven van dit rapport (maart 2017- september 2017).

1.1. ONDERZOEKSOPZET

In het eerste deel van het onderzoek stemden we de vragenlijst van het onderzoek over de Marokkaanse en de Turkse Belgen af op de Afrikaanse Belgen. Dit wil zeggen op de Afro-descendenten die afkomstig zijn uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika, ongeacht of ze al dan niet de Belgische nationaliteit hebben, meer bepaald op de Congolese, de Rwandese en de Burundese Belgen. We wilden de twee studies immers kunnen vergelijken en tegelijk rekening houden met een nieuwe variabele (d.i. de «postkoloniale» variabele) die ons moest laten zien in welke mate de gedeelde geschiedenis tussen België en het land van oorsprong van deze drie groepen een impact heeft op de integratie en het burgerschap, en ook op sociale en culturele handelingen.

Net zoals voor de studie over de Marokkaanse Belgen en de Turkse Belgen, werkten we met een hypothetisch deductief model. We wilden weten in welke mate het sociaaleconomische profiel van de individuen (juridisch statuut, sociaaleconomisch profiel, inkomen, opleidingsniveau enz.), aan de ene kant, en de primaire kenmerken (nationaliteit, sekse, generatie enz.) aan de andere kant, een impact konden hebben op het gevoel Belg te zijn en op het opduiken van politieke eisen. De «postkoloniale» variabele (het gedeelde verleden tussen het land van oorsprong van deze drie bevolkingsgroepen en het land waar ze zich vestigden of verblijven) kan volgens ons eveneens een invloed hebben op de identiteit van de Sub-Sahara-Afrikaanse Belgen en in het bijzonder op de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen en op hun gevoel te behoren tot de Belgische maatschappij. We onderzochten ook of er een link was met discriminatie-ervaringen, en de sociaaleconomische en sociaal-culturele participatie aan de Belgische maatschappij.

Methodologisch gezien betekent dit dat de gemeenschappen van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen dus de doelgroep vormen (d.i. postkoloniale burgers), terwijl de andere personen uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika de controlegroep vormen. Onze enquête werd afgenomen in de drie gewesten van het land (Vlaanderen, Wallonië, Brussel-Hoofdstad) en in de kwantitatieve enquête konden de deelnemers doorgaans antwoorden in het Frans, het Nederlands of in hun moedertaal (hoofdzakelijk Lingala, Swahili, Kirundi en Kinyarwanda).

De religieuze variabele, die centraal stond in de vorige enquête, werd uit praktische overwegingen beperkt tot enkele vragen (in het hoofdstuk over de waarden). Deze variabele leek immers geen primordiale rol te spelen bij hun inclusie en daardoor kwam er ruimte vrij om andere thematieken uit te werken die meer specifiek afgestemd waren op de bevolkingsgroepen die deelnamen aan de nieuwe enquête.

Het kwalitatieve onderzoek in de enquête over de Marokkaanse en de Turkse Belgen diende voornamelijk om enkele opvallende resultaten van de kwantitatieve enquête verder te verklaren. Het kwalitatieve onderzoek ging op zoek naar verklaringen in de bestaande wetenschappelijk literatuur en breidde die uit met individuele diepte interviews met sleutelfiguren uit de bestudeerde gemeenschappen. In de huidige enquête gaan we in het kwalitatief onderzoek dieper in op de ervaringen van jonge Belgen met een Congolese, Rwandese en Burundese achtergrond. Deze methodologische keuze werd gemaakt omdat er veel minder onderzoek werd gedaan naar jonge Afro-descendenten en naar de groep van postkoloniale medeburgers in vergelijking met jonge Marokkaanse en Turkse Belgen.

Wat betreft het verloop van dit onderzoek hebben we eerst in groep de vragenlijst van de kwantitatieve enquête bewerkt, en vervolgens het interviewschema van de kwalitatieve enquête uitgewerkt. Het invullen van de vragenlijst (kwantitatief gedeelte) en de interviews (kwalitatief gedeelte) gebeurden vrijwel binnen dezelfde tijdspanne. Later legden we een aantal resultaten van de kwantitatieve enquête voor in focusgroepen met actoren uit het Congolese, Rwandese en Burundese middenveld.

Bij het schrijven van het rapport hebben we de kwantitatieve gegevens zoveel mogelijk aangevuld met elementen uit het kwalitatief onderzoek. De kwalitatieve interviews omvatten echter niet alle elf delen van de vragenlijst, maar wilden vooral enkele aspecten uitdiepen.

1.2. KWANTITATIEVE ENQUÊTE

Het bedenken, uitvoeren en analyseren van de kwantitatieve enquête werd gecoördineerd door het Centre de Recherche en Démographie van de Université Catholique de Louvain. De enquête werd face-to-face gerealiseerd bij 805 personen van 18 jaar en ouder, afkomstig uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika. Ze omvat elf themagebieden: 1) Toelatingscriteria, 2) Migratietraject, 3) Burgerschap, 4) Gezinsomgeving, 5) Studies, werk en economische status, 6) Identiteit, 7) Onderlinge contacten tussen groepen, afstand tussen groepen en waarden, 8) Participatie aan het politieke en verenigingsleven, 9) Ervaren discriminatie, 10) Transnationale handelingen, 11) Terugkeer- en vertrekplannen. De steekproef omvatte quota en dekte de drie gewesten van het land.

1.2.1. Vragenlijst

De vragenlijst van de enquête werd in groep uitgewerkt door het onderzoeksteam. Vertrekpunt daarbij was de vragenlijst die in 2015 werd gerealiseerd voor de enquête bij mensen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond in België (Torrekens & Adam, op.cit.). Op die manier worden de twee enquêtes vergelijkbaar. Sommige delen van die vragenlijst werden echter niet meer opgenomen, en andere werden gewijzigd of toegevoegd om beter aan te sluiten bij de specifieke kenmerken van de bevolking met een Afrikaanse achtergrond. De nieuwe vragenlijst werd een eerste maal getest in april 2016 bij een twintigtal respondenten met uiteenlopende profielen; vervolgens werd hij aangepast en ingekort, zodat het interview kon worden afgewerkt in 45 minuten.

Tabel 1. Delen van de vragenlijst

Nr.	Deel
1	Toelatingscriteria
2	Migratietraject
3	Burgerschap
4	Gezinsomgeving
5	Studies, werk en economische status
6	Identiteit
7	Onderlinge contacten tussen groepen, afstand tussen groepen en waarden
8	Participatie aan het politieke en verenigingsleven
9	Ervaren discriminatie
10	Transnationale handelingen
11	Terugkeer- en vertrekplannen

1.2.2. Doelgroep

De doelgroep van de enquête omvat alle mensen uit een land van Franstalig Sub-Sahara-Afrika, die verblijven in België en 18 jaar of ouder zijn. Men gaat ervan uit dat iemand afkomstig is uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika, als die persoon bij de geboorte de nationaliteit kreeg van een Franstalig land uit Sub-Sahara-Afrika (ongeacht diens geboorteplaats), of als minstens een van de twee ouders werd geboren met de nationaliteit van een van deze landen.

Voor de enquête zijn DR Congo, Rwanda en Burundi de drie belangrijkste landen. Er wordt ook rekening gehouden met een controlegroep van mensen die afkomstig zijn uit andere Franstalige Afrikaanse landen (hoofdzakelijk Kameroen, Guinee, Togo, Ivoorkust en Senegal). De resultaten in dit rapport maken een onderscheid tussen mensen uit DR Congo (Congolese Belgen genoemd), Rwanda (Rwandese Belgen), Burundi (Burundese Belgen), en mensen uit andere Franstalige Afrikaanse landen (andere landen uit Sub-Sahara-Afrika).

De doelgroep omvat zowel mensen van de eerste generatie (geboren in Franstalig Sub-Sahara-Afrika) als van de tweede generatie (geboren in België). In dit rapport onderscheiden we eveneens generatie 1.5, dit wil zeggen mensen die geboren zijn in het buitenland, maar als kind of adolescent (voor hun 18 jaar) in België aankwamen. Uit wetenschappelijke studies in diverse contexten blijkt immers dat het onderscheiden van deze tussengeneratie - die gedeeltelijk in het gastland opgegroeid is - relevant is voor het bestuderen van de integratie, assimilatie en identiteit van migranten en hun nakomelingen (Levitt and Waters, 2002; Rumbaut, 2004).

Deze verscheiden profielen kunnen tot terminologische verwarring leiden. Daarom houden wij bij het beschrijven van de kwantitatieve resultaten volgens de hierboven vermelde categorieën, rekening met de typologie van de Unesco. In het kader van het decennium van mensen van Afrikaanse afkomst (2015-24) gebruiken zij voor deze mensen de term Afro-descendent, ongeacht de generatie en het land van herkomst.

Wij gebruiken deze meer inclusieve categorie voor het benoemen van «alle mensen die afkomstig zijn van een Franstalig land uit Sub-Sahara-Afrika» ongeacht of zij een Belgische of een Afrikaanse nationaliteit hebben. Deze inclusieve definitie van de Unesco houdt rekening met afstammingsituaties die meerdere decennia kunnen teruggaan (Verenigde Staten, Latijns-Amerika). In België is dat niet het geval. Hoewel de eerste sporen van Afrikaanse aanwezigheid er teruggaan tot de 16de eeuw, is de migratie vrij recent (jaren 60 en meer systematisch vanaf de jaren 80). De Afrikaanse afstamming van de Afro-Belgen sluit dus in de meeste gevallen aan bij onze demografische definitie: «minstens een van de twee ouders is geboren met de nationaliteit van een van die landen».

Aansluitend bij de studie over de Marokkaanse en de Turkse Belgen, gebruiken we de categorieën Congolese Belgen, Rwandese Belgen en Burundese Belgen om onze doelgroep aan te duiden. De term Afro-descendenten reserveren we voor meer algemene beschrijvingen. Demografisch gezien is de term Afro-Belgen slechts gedeeltelijk inclusief, aangezien een aantal Congolezen, Rwandezen en Burundezen de Belgische nationaliteit niet hebben, of willen hebben. Voor ons belichaamt de term echter een werkelijkheid die doorgaans ontbreekt in de publieke beeldvorming: deze mensen met een Afrikaanse achtergrond hebben zich in België duurzaam gevestigd.

Voor de enquête zijn DR Congo, Rwanda en Burundi de drie belangrijkste landen; er wordt ook rekening gehouden met een controlegroep van mensen die afkomstig zijn uit andere Franstalige Afrikaanse landen (hoofdzakelijk Kameroen, Guinee, Togo, Ivoorkust en Senegal). De resultaten in dit rapport maken een onderscheid tussen mensen uit DR Congo (Congolese Belgen genoemd), Rwanda (Rwandese Belgen), Burundi (Burundese Belgen), en mensen uit andere Franstalige Afrikaanse landen (andere landen uit Sub-Sahara-Afrika).

In dit rapport onderscheiden we eveneens generatie 1.5, dit wil zeggen mensen die geboren zijn in het buitenland, maar als kind of adolescent (voor hun 18e jaar) in België aankwamen.

1.2.3. Steekproef

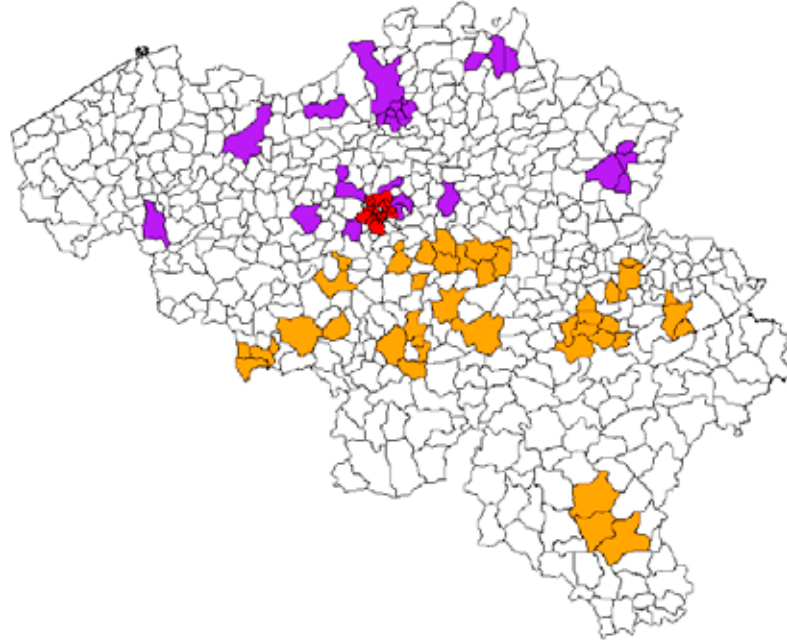
Van bij aanvang werd gekozen voor een steekproef bij 800 personen, en dit omwille van budgettaire overwegingen en ook om de belangrijkste indicatoren zo precies mogelijk te kunnen meten. De steekproef maakt een onderscheid tussen groepen om vergelijkingen te kunnen maken tussen de belangrijkste landen van oorsprong (DR Congo, Burundi, Rwanda, en de andere Franstalige landen uit Sub-Sahara-Afrika), tussen de generaties, de seksen, en de leeftijdsgroepen, en tussen de drie gewesten in België. Uiteindelijk namen 805 personen deel aan de enquête.

De steekproef combineert een willekeurige selectie en een quotamethode. Allereerst werden 49 gemeenten of groepen van gemeenten op een willekeurige manier geselecteerd (Figuur 1). Het gaat om gemeenten in de drie gewesten van het land. Binnen de geselecteerde gemeenten werden er quota vastgesteld op basis van het land van oorsprong, de sekse, de leeftijdsgroepen en het geboorteland (België of het buitenland)⁵.

⁵ Deze quota steunen op de gegevens van het rijksregister van 1 januari 2015.

De respondenten in de geselecteerde gemeenten werden door de enquêteurs zelf gerekruteerd volgens meerdere methodes en met respect voor de quota (zie bijlage voor meer details).

Figuur 1: Ligging van de gemeenten uit de enquête

Zoals bij elke enquête zijn de indicatoren die gemeten worden in de steekproef slechts ramingen van hun waarde in de bevolking, en is er dus een foutenmarge. Als bijvoorbeeld 50% van de 805 respondenten uit de steekproef verklaart volledig akkoord te gaan met een uitspraak, dan bedraagt de foutenmarge 3,5%: de waarde van deze indicator bij de doelgroep situeert zich dus tussen 46,5% en 53,5 % (3,5% aan beide kanten van het percentage in de steekproef)⁶. Hoe kleiner de steekproef, hoe groter de foutenmarge. Bedraagt de waarde van een indicator bijvoorbeeld 50% bij de tweede generatie (=153 respondenten), dan bedraagt de foutenmarge 7,9%. Omwille van de beknoptheid worden de foutenmarges niet vermeld in de resultaatstabellen. In bijlage vindt u wel een tabel met de waarden van de foutenmarges in relatie met de omvang van de steekproef en de waarden van de indicatoren. Overigens werden alle resultaten in dit rapport gewogen (Tabel 2)⁷, zodat de oververtegenwoordiging van sommige groepen in de steekproef tegenover andere, werd weggewerkt.

1.2.4. Opleiding van de enquêteurs, gegevensverzameling en verloop van de enquête

Er werd een tweedaagse opleiding georganiseerd voor alle enquêteurs. Ze kregen er uitleg over de doelstellingen van de enquête, de inhoud van de vragenlijst, het gebruik van de tablets, en de richtlijnen voor het selecteren van de respondenten. Na afloop van deze opleiding bleven er 30 enquêteurs en enquêtrices over, van wie het merendeel

⁶ Daardoor bedraagt de betrouwbaarheid van de resultaten 95%, wat betekent dat er ondanks alles een kleine kans is (5%) dat de waarde van deze indicator zich buiten de betrouwbaarheidsinterval situeert.

⁷ Zie ook de beschrijving van de steekproef in hoofdstuk 1.

Afrikaans is of een Afrikaanse achtergrond heeft⁸. De gegevens werden face-to-face verzameld met behulp van tablets. De werkzaamheden liepen van 6 juli 2016 tot 25 januari 2017, de meeste enquêtes werden uitgevoerd tussen juli en oktober 2016.

In het algemeen verliep de gegevensverzameling zonder grote problemen. De enquêteurs ondervonden wel wat moeilijkheden bij het rekruteren van deelnemers, omdat sommige mensen erg wantrouwig tegenover een enquête over de migratiethematiek stonden. De feedback van de deelnemers aan de enquête is echter globaal positief. In totaal verklaarde 70% van de 805 respondenten dat ze wilden geïnformeerd worden over de resultaten van deze enquête, wat getuigt van interesse voor dit onderzoek.

1.2.5. Verwerking en analyse van de gegevens

De verwerking en analyse begon al tijdens de dataverzameling. De eigenlijke analyse werd uitgevoerd tussen februari en juni 2017. Drie analysetypes komen aan bod in dit rapport.

Univariate analyses beschrijven de antwoorden op specifieke vragen in de hele steekproef of in een bepaalde sub-groep van de steekproef. Ze laten bijvoorbeeld zien dat 52% van de steekproef al gestemd heeft in België, of dat de migranten van Afrikaanse herkomst gemiddeld 26,3 jaar oud waren bij hun aankomst in België.

Bivariate analyses beschrijven de relaties tussen twee variabelen zoals we ze waarnemen in de steekproef. De bivariate analyses in dit rapport steunen hoofdzakelijk op het kruisen van tabellen, waarbij de antwoorden op een vraag worden vergeleken tussen meerdere categorieën van personen. Een bivariate analyse laat bijvoorbeeld zien dat respondenten met de Belgische nationaliteit minder vaak werkloos zijn (28%) dan mensen die de Belgische nationaliteit niet hebben (38%).

Multivariate analyses proberen het gezamenlijke effect te bepalen van meerdere verklarende variabelen (leeftijd, opleidingsniveau, nationaliteit, plaats van afgifte van een diploma enz.) op een te verklaren variabele, een zogeheten afhankelijke variabele (opinie, intentie, werksituatie enz.). Het effect van verschillende verklarende variabelen op een afhankelijke variabele wordt dus ontrafeld. In een multivariaat model dat de werksituatie wil verklaren, stellen we bijvoorbeeld vast dat de plaats waar het diploma werd behaald voor de toegang tot een job belangrijker is, dan de nationaliteit van iemand. Anders gezegd: wie in België een diploma heeft behaald, vindt gemakkelijker werk, ongeacht de nationaliteit. De toegang tot een job wordt dus niet zozeer bevorderd door het al dan niet bezitten van de Belgische nationaliteit op zichzelf beschouwd. Het is veeleer zo dat iemand die de Belgische nationaliteit heeft, meer kans heeft om ook in België een diploma te hebben behaald en, zoals we zien in de bivariate analyses, daarom meer kans maakt om een job te hebben.

De multivariate methode waaraan we de voorkeur geven in dit rapport is een logistische regressie, die geschikt is als de afhankelijke variabele een dichotomische variabele is. De resultaten van de logistische regressie worden voorgesteld in de vorm

⁸ Deze enquêteurs waren in staat om enquêtes af te nemen in het Frans, de meeste Afrikaanse talen (Lingala, Swahili, Kirundi, Kinyarwanda), en sommige enquêteurs konden eveneens enquêtes afnemen in het Nederlands. De meeste enquêtes in Vlaanderen werden echter afgenomen in het Frans, aangezien de Europese moedertaal van de respondenten doorgaans het Frans is.

van kansenverhoudingen⁹, dit wil zeggen dat de kans dat een groep mensen (bijvoorbeeld personen die in Vlaanderen wonen) een bepaalde opinie (of een bepaald gedrag) heeft, wordt vergeleken met die van een referentiegroep (bijvoorbeeld personen die in Brussel wonen). Een kansenverhouding die hoger is dan 1 geeft aan dat de mensen van de betrokken groep meer kans maken dan de referentiegroep om een bepaalde opinie of een bepaald gedrag te hebben. Een verhouding tussen 0 en 1 betekent dat de betrokken groep minder kans heeft op het hebben van deze opinie dan de referentiegroep. Via testen wordt vervolgens beoordeeld of de verschillen statistisch relevant zijn, dit wil zeggen of de verschillen tussen de groepen toevallig (niet-significant) zouden kunnen zijn, ofwel of ze een weerspiegeling zijn van verschillen die wel degelijk bestaan bij de bevolking. Significante verschillen worden aangeduid door asterisksen (*). Een significant verschil van 1% wordt bijvoorbeeld aangeduid met drie asterisksen (***). Dat betekent in dit geval dat het risico op een vergissing kleiner is dan 1%, als wordt gesteld dat er een verschil is tussen de betrokken groep en de referentiegroep.

1.3. KWALITATIEVE ENQUÊTE

1.3.1. Interviews en focusgroepen

De kwalitatieve enquête verliep in drie fasen. Ze bestond uit een voorafgaand exploratief onderzoek met inbegrip van een snelle verkenning van de verenigingen van elk van de drie groepen, het uitvoeren van diepgaande, individuele en collectieve interviews, en het organiseren van focusgroepen. De kwalitatieve interviews werden met 47 personen afgenomen: hoofdzakelijk jongeren tussen de 18 en 35 jaar (tweede generatie en generatie 1.5). De interviews waren opgebouwd rond 4 thematieken: 1) burgerschap, 2) geloofsovertuiging, 3) discriminatie 4) herdenkingsaanspraken omtrent het koloniale verleden, en in mindere mate ook rond 5) transnationale handelingen en 6) terugkeer.

Exploratief onderzoek

Via de verkennende testenquête kon onze populatie worden gedefinieerd en kon er een relevante steekproef voor onze enquête worden opgesteld. Het was de bedoeling om de populatie van onze enquête beter te leren kennen, in het bijzonder de jonge Rwandese en Burundese Belgen. De ervaringen van jonge Congolese Belgen in België zijn vanuit verschillende gezichtshoeken gedocumenteerd (Mazzocchetti, 2012; Manco et al., 2013; Grégoire et Mazzocchetti, 2014), maar dat is niet het geval bij de twee andere groepen, die quasi afwezig zijn in de literatuur. We moesten dus vooraf informatie inwinnen over de Rwandees-Belgische en de Burundees-Belgische jeugd om een representatieve steekproef te kunnen opstellen.

⁹ Kansenverhoudingen beoordelen de kansen dat een groep een bepaalde eigenschap heeft (of een bepaalde situatie ondergaat) tegenover de kansen van een andere groep, door de kansen van beide groepen tegenover elkaar te plaatsen. De kans is de verhouding van een proportie (p) ten opzichte van de aanvullende waarde tot de eenheid van deze proportie (1-p). Een kansenverhouding is dan de verhouding van deze kansen voor twee groepen van personen. Bijvoorbeeld, als 20% van groep A zich in een declasseringssituatie bevindt, dan is de kans 0,25 (=0,2/0,8). Als 40% van groep B zich in een declasseringssituatie bevindt, dan is de kans 0,67 (=0,4/0,6). De kansenverhouding van groep A ten opzichte van groep B is dan 0,25/0,67=0,37. Groep A heeft dus beduidend minder kans om zich in een declasseringssituatie te bevinden dan groep B.

Eerst verzamelden we de observaties van een tiental experts en gemeenschapsverantwoordelijken over deze jeugd (gevoel Belg te zijn, identiteit, marginalisering, herdenkingsaanspraken omtrent het koloniaal verleden enz.). Hoewel het niet de bedoeling was om kennis te vergaren over het verenigingsveld, konden we aldus de Rwandese en Burundese verenigingen snel in kaart brengen, en de informatie die we al kenden uit vroeger onderzoek aanvullen (Demart, 2013; 2014; 2016; Godin et al. 2015, Garbin and Godin, 2013).

Via deze mapping kregen we een beknopte schets van 1) de gemeenschapsverenigingen die zich richten op jongeren, deze die opgericht/bestuurd worden door jongeren voor jongeren, deze die opgericht/bestuurd worden door ouderen voor jongeren, 2) hun doelstellingen, en, 3) hun eventuele politiek draagwijdte. Het tweede deel van deze exploratieve interviews betrof de ervaringen van jongeren en hun integratieproblemen als Afro-descendenten. Deze exploratieve fase liet ons toe om achteraf, tijdens het eigenlijke onderzoek, meer te focussen op een beperkt aantal onderzoeksvragen.

Diepte interviews

Diepte interviews werden afgenomen met jongeren tussen de 18 en 35 jaar die we konden contacteren via het Afro-Belgische middenveld. Ofwel ging het om verenigingsactoren/militanten, ofwel om gebruikers van verenigingen die werden opgericht door mensen met een Congolese, Rwandese of Burundese achtergrond. Deze verenigingen zijn actief in de jeugdsector, maar ook in de culturele (dans, zang, taal), sociale (gezondheid, hulp bij schooltaken, buitenschoolse activiteiten, netwerking, ondernemerschap enz.) en politieke sector (strijd tegen racisme, vraag om erkenning van de kolonisatie, dekolonisatie van de publieke ruimte, initiatieven in het land van herkomst enz.).

In totaal werden 47 mensen geïnterviewd in individuele en collectieve gesprekken, 25 jonge vrouwen en 22 jonge mannen. De gesprekken duurden ongeveer 1 tot 1.30 uur, soms 2 uur. Ze vonden plaats tussen mei 2016 en april 2017.

Het interviewschema was opgebouwd rond vier grote assen.

1. *Hoe beleven jongeren met een Congolese, Rwandese en Burundese migratieachtergrond hun dubbele identiteit, en dit in het licht van het koloniale verleden van België en hun dagelijks leven?*
2. *Wat hebben hun ouders hen doorgegeven over de relaties tussen België en DR Congo/Rwanda/Burundi?*
3. *Hebben de jongeren met een Congolese, Rwandese en Burundese achtergrond het gevoel dat ze in België te maken hebben met een specifiek racisme?*
4. *Maken de jongeren met een Congolese, Rwandese en Burundese achtergrond aanspraken in verband met de koloniale geschiedenis van België?*

Bij het opstellen van dit schema stelden we ons vragen over het gebruik van bepaalde termen en in het bijzonder over de manier waarop de term «racisme» geïntegreerd kon worden in onze vragenlijst («Bent u al het slachtoffer geweest van racisme?»).

Binnen het team van het kwalitatieve luik werd onder andere de positie verdedigd dat de onderzoekers het risico liepen een vooroordeel te introduceren door deze term te

gebruiken. Een andere gehoorde positie stelde dat de geïnterviewde groep herhaaldelijk geconfronteerd wordt met meerdere vormen van discriminatie die steunen op racisme: een hypothese die ook al kon worden geformuleerd op basis van de literatuur en de testenquêtes (Kagné, 2000, Demart, 2013; Mazzochetti, 2014). De term niet gebruiken bij een onderzoek naar het gevoel Belg te zijn en naar marginaliseringsprocessen, dreigde te zorgen voor een onzichtbaarheidslogica, waarin geen discursieve opportuniteiten bestaan voor het aankaarten van racisme (Koopmans and Statham, 1999), die de onderzoekers impliciet zou positioneren in het kamp van de meerderheids-groep en van diegenen die het niet willen weten of zien.

Op het theoretische niveau kwam het erop aan te zien of, en op welke manier, 1) de discriminatie die wordt ervaren door Congolese, Rwandese en Burundese Belgen (doelgroep), een specifiek gegeven is in vergelijking met Afro-descendenten (controlegroep), en 2) de discriminatie die wordt ervaren door deze twee groepen specifiek is voor hen in vergelijking met andere groepen met een migratieachtergrond, met name Marokkaanse en Turkse Belgen.

Focusgroepen en kwantitatieve analyse

Na de dataverzameling van de kwantitatieve enquête werden er twee focusgroepen georganiseerd met de actoren en verantwoordelijken van de verenigingen van de diaspora, alle generaties samen. Net zoals voor de enquête over de Marokkaanse en Turkse Belgen bespraken deze focusgroepen de resultaten van de kwantitatieve enquête, in het bijzonder de resultaten omtrent de sociaaleconomische inclusie, de relatie tussen gender en discriminatie en de politieke participatie. Na een algemene voorstelling van de enquête, werden drie specifieke resultaten bediscussieerd zodat het standpunt van de actoren uit het middenveld met een Congolese, Rwandese en Burundese achtergrond kon worden geïntegreerd in onze interpretatie. Zo konden we hun interpretatieparadigma's beter begrijpen. Bovendien beschikten we nu niet enkel over de mening van deze actoren, maar ook over hun analyse zodat we deze konden meenemen in onze eindanalyse.

1.3.2. Doelgroep

De leeftijd (18-35 jaar) en het lidmaatschap of een link met een vereniging van Afro-descendenten, Congolese, Rwandese of Burundese Belgen waren de twee selectiecriteria voor onze doelgroep.

Het gekozen brede leeftijdsbereik steunt op ethische en epistemologische overwegingen. Het was immers niet mogelijk om minderjarigen zonder de toestemming van hun ouders te ondervragen (18 jaar was dus de vereiste minimumleeftijd) en het was belangrijk om jongeren te kunnen interviewen die een antwoord konden formuleren op complexe onderwerpen zoals het gevoel van toebehoren tot de samenleving, identiteit en politieke keuzes. Deze uitgebreide definitie van de categorie «jongere» liet bovendien toe om te werken met verschillende categorieën van «jongeren» (diploma secundair onderwijs, gestart of afgestudeerd in het hoger onderwijs, op zoek naar een stage of een job, deelname aan de arbeidsmarkt enz.). Via de diepte interviews konden we ook ingaan op hun min of meer recente ervaringen (als kind, adolescent) en aldus inzicht krijgen in hun levenstraject (voor hun 18e jaar), wat niet kon via de kwantitatieve enquête.

Het lidmaatschap of de link met een vereniging van Afro-descendenten vormde een bijkomende selectiefactor. We wilden niet alleen rekening houden met jongeren die enkel gebruiker waren van verenigingen die voor hen waren opgericht door ouderen, maar ook met jongeren die zelf middenveldfactoren zijn (binnen bestaande structuren of die ze zelf hebben opgericht). Door rekening te houden met jongeren die geëngageerd zijn in het verenigingsleven konden we ons richten op jongeren binnen een collectief die per definitie iets te vertellen hebben over hun gemeenschap of identiteit. Zoals reeds gezegd luidde onze hoofdhypothese dat het sociaaleconomische profiel van individuen en hun primaire kenmerken (met name de nationaliteit) een impact kan hebben op hun gevoel Belg te zijn en op de ontwikkeling van politieke eisen. Het kwam er dus op aan een groep te vinden van wie de politieke houdingen (d.i. opinies, sentimenten enz.) identificeerbaar zijn, zonder dat dit noodzakelijk aanleiding geeft tot collectieve acties (d.i. aanspraken). Zo zijn we uitgekomen bij drie groepen die gelinkt zijn een vereniging van hun gemeenschap van herkomst, ongeacht de modaliteiten van die band (sterk of zwak), en konden we een steekproef samenstellen rond de dynamieken waarover we ons wilden informeren bij deze groepen.

1.3.3. Analyse van de gegevens

De interviews werden volledig getranscribeerd en onderworpen aan een «open coding»-analyse, waarbij de gegevens in detail werden onderzocht met het oog op het koppelen en vergelijken van herhalingen en divergenties. Verschillende aspecten van de gegevens werden gecodeerd voor latere analyses. De analyse werd uitgevoerd volgens een in vivo codering (in vivo codes), namelijk in het taalgebruik van de actoren (Glaser et al, 1967) en dus betekenisvol voor hen (Blumer, 1969). Er werd regel per regel gecodeerd (line-by-line coding) om een gestructureerd en gedetailleerd datamodel uit te werken rond concepten en geschikte categorieën. Via deze weg konden we op een inductieve manier theoretische voorstellen uitwerken rond de inclusie van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen in België. In de eerste plaats vanuit een subjectief standpunt: hoe percipieert deze groep de eigen inclusie in België? Vervolgens vanuit een structureel standpunt: wat kunnen de interviews, gekruist met kwantitatieve gegevens, ons vertellen over de postkoloniale behandeling? Is het een specifieke constructie van de meerderheidsgroep en kan ze veralgemeend worden tot alle Afro-descendenten?

Hoofdstuk 2. Sociaaleconomische en demografische data

De literatuur over Afro-descendenten in België is relatief beperkt in vergelijking met die over andere groepen met een migratieachtergrond. Dit maakt dat er een aantal onbekenden zijn op het sociaaleconomische en demografische vlak, waardoor deze groep onzichtbaar lijkt te zijn. Aansluitend bij de werkzaamheden van Kagné en Martiniello (op.cit.) konden Schoonvaere en Schoumaker (op.cit.) het demografisch onderzoek opnieuw opstarten en een gedetailleerde evolutie schetsen van de aanwezigheid van mensen uit Sub-Sahara-Afrika in België.

Dit eerste hoofdstuk verbreedt en preciseert de kennis over de sociaal-demografische eigenschappen van Afro-descendenten¹⁰ en de diversiteit van de migratieprofielen. Demografisch gezien biedt het Afrikaanse koloniale verleden van België een relevante voorzet om de genealogie van dit migratie- en post-migratieveld te begrijpen (Etambala, 1989; Kagné, op.cit.; Demart, 2013; Grégoire, 2013). Vooreerst vanuit het oogpunt van de geschiedenis van de migratiegolven, aangezien groepen afkomstig uit de drie vroeger door België gekoloniseerde landen¹¹ al langer en massaler aanwezig zijn op het Belgisch grondgebied dan andere Afro-descendenten. Vervolgens helpt het koloniale verleden beter de migratieprofielen te begrijpen, aangezien de Afrikaanse aanwezigheid in België, gezien het Belgische koloniale beleid, helemaal niet gelinkt is aan arbeidsmigratie, wat wel het geval is in andere vroegere koloniale moederlanden. Dat kan verklaren waarom de Afrikaanse aanwezigheid in België lang werd beschouwd als een tijdelijke aanwezigheid waarvoor geen specifiek, duurzaam integratiebeleid moest worden uitgewerkt.

2.1. BESCHRIJVING VAN DE STEEKPROEF

De steekproef van de kwantitatieve enquête omvat zoals gezegd 805 individuen afkomstig uit een Franstalig land van Sub-Sahara-Afrika en heeft hoofdzakelijk betrekking op de drie vroegere kolonies (DR Congo, Rwanda en Burundi). Maar ook op ongeveer 200 personen die uit andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika komen. Om voor elke origine een steekproef te hebben die groot genoeg is, en om de groepen met elkaar te kunnen vergelijken, werden personen die afkomstig zijn uit Burundi en Rwanda oververtegenwoordigd binnen de steekproef¹². De tabel hieronder (Tabel 2) presenteert de kenmerken van de gewogen en niet-gewogen steekproef. De niet-gewogen steekproef beschrijft het aantal (N) en het percentage van de ondervraagde individuen, voor elke categorie van de beschreven variabelen. De gewogen percentages worden berekend door het toekennen van een verschillend gewicht aan elk van de respondenten, zodat de (gewogen) steekproef de doelpopulatie correct vertegenwoordigt. De personen van Burundese origine, bijvoorbeeld, die 16,3 % vertegenwoordigen van de steekproef (131 personen), vertegenwoordigen in de gewogen steekproef slechts 3,9%,

10 Om leesbaar te blijven gebruiken we de term Afro-descendenten om te verwijzen naar de Afro-descendenten die afkomstig zijn uit de Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika.

11 Congo, Rwanda en Burundi hadden echter wel een verschillend statuut. Congo was een kolonie van België van 1908 tot 1960 nadat het van 1885 tot 1908 privé-eigendom was van koning Leopold II, terwijl Rwanda en Burundi, als vroegere Duitse kolonies na de Eerste Wereldoorlog, van 1922 tot 1962, onder mandaat kwamen van België (nadat ze van 1919 tot 1922 al werden beheerd door België).

12 De steekproeftrekking wordt gedetailleerd beschreven in bijlage.

wat een weerspiegeling is van hun gewicht in de uit Franstalig Afrika afkomstige populatie in België.

Globaal bestaat de populatie die afkomstig is uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika uit ongeveer 60% personen uit vroegere kolonies (overwegend met een Congolese origine), en 40% personen uit andere landen van Sub-Sahara-Afrika (hoofdzakelijk Kameroen, Guinee, Togo, Ivoorkust en Senegal). Deze populatie is globaal jong (44% is jonger dan 35 jaar), bestaat uit iets meer vrouwen dan mannen, en is talrijker aanwezig in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dan in Wallonië en Vlaanderen.

De grote meerderheid van de Afro-descendenten in België bestaat uit personen die geboren zijn in Sub-Sahara-Afrika; de tweede generatie – geboren in België – vertegenwoordigt minder dan 1 persoon op 10 (van 18 jaar en ouder). Van de personen die in het buitenland geboren zijn, was ongeveer 1 persoon op 6 bij de aankomst in België jonger dan 18 jaar (generatie 1.5).

Tabel 2. Kenmerken van de steekproef van de enquête

	% gewogen	% niet-gewogen	N
Land van oorsprong			
DR Congo	42.8%	37.3%	300
Burundi	3.8%	16.3%	131
Rwanda	10.8%	20.6%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	41.6%	25.8%	208
Leeftijdsgroepen			
18-34 jaar	44.1%	44.8%	361
35-54 jaar	43.4%	46.7%	376
55 jaar en meer	12.5%	8.5%	68
Geslacht			
Man	46.4%	52.5%	423
Vrouw	53.6%	47.5%	382
Gewest			
Brussel	39.0%	39.7%	320
Vlaanderen	26.3%	29.2%	235
Wallonië	34.7%	31.1%	250
Generatie			
1ste generatie	78.9%	67.3%	542
Generatie 1.5 (aangekomen voor 18 jaar)	15.8%	13.7%	110
2de generatie (geboren in België)	8.3%	19.0%	153
Opleidingsniveau			
Secundair en minder	39.7%	38.6%	311
Hoger van korte duur (3 jaar)	28.5%	29.0%	233
Hoger van lange duur (4 jaar en +)	31.8%	32.4%	261
Nationaliteit			
Belg	56.5%	63.1%	508
Andere	43.5%	36.9%	297
Totaal	100.0%	100.0%	805

2.2. MIGRATIEPROFIELEN

Wat de postkoloniale migratie betreft, is België uniek omdat het de koloniale onderdanen nooit liet immigreren als arbeidskrachten (Kagné, op.cit.; Mayoyo, 1995; Demart et Grégoire, 2015). In periodes dat België handenarbeid nodig had, richtte het zich na de Tweede Wereldoorlog naar andere Europese landen, en vervolgens naar de onafhankelijk geworden landen van Noord-Afrika en Euro-Azië.

In België was de immigratie uit Sub-Sahara-Afrika lang een «minoritair statistisch feit» (Beauchemin, 2009) ten gevolge van het gevoerde koloniale beleid. België had handarbeiders nodig in de kolonie en sloot de komst van de inheemse bevolking naar het moederland uit. Slechts in erg zeldzame gevallen werden er tijdens de koloniale periode koloniale onderdanen overgebracht naar België (Etambala, op.cit.). Afgezien van enkele ervaringen in schoolverband (Etambala, ibid.), was migratie uit de kolonies het resultaat van een individueel, geïsoleerd traject. Dat omvatte ook bijzondere sociale groepen die wel toegelaten werden zoals Antwerpse matrozen, metis-kinderen die werden weggerukt uit hun milieu van oorsprong (Assumani, 2016), of in de jaren 1950, studenten.

Historisch gezien vormden de Congolezen altijd de meerderheid van de personen uit Sub-Sahara-Afrika die aanwezig waren in België. Tijdens de jaren 1960-80 verbleven enkele duizenden mensen uit Sub-Sahara-Afrika, van wie een zeer grote meerderheid Congolezen, in België (Eggerickx, Poulain, & Kesteloot, 2002; Kagné & Martiniello, op.cit.; Demart, 2013; Schoumaker & Schoonvaere, op.cit.). Een constante die ook vandaag nog klopt aangezien België volgens onze ramingen, ongeacht het juridische statuut (Belgisch burger, resident uit Sub-Sahara-Afrika, asielzoeker, illegaal) het ontvangstland is van zo'n 80.000 Congolezen, 20.000 Rwandezers, 10.000 Burundezers (rijksregister/ 2017).

Deze cijfers blijven schattingen want er bestaat geen bron die voor de hele bevolking de origine van de burgers of hun ouders bijhoudt, en bovendien zijn de ramingen over mensen zonder papieren erg onnauwkeurig. Wat we wel met zekerheid weten is dat de Congolezen (van nationaliteit of origine) de talrijkste bevolkingsgroep zijn binnen de populatie van Afro-descendenten, maar dat hun aantal minder snel toeneemt in vergelijking met andere groepen zoals de Rwandezers, de Guineeërs en de Kameroeners (Schoumaker & Schoonvaere, ibid.). Terwijl ze in 1990 nog 50% van de populatie afkomstig uit Sub-Sahara-Afrika uitmaakten, was dat percentage in 2010 gezakt tot 38% (Schoumaker & Schoonvaere, ibid.).

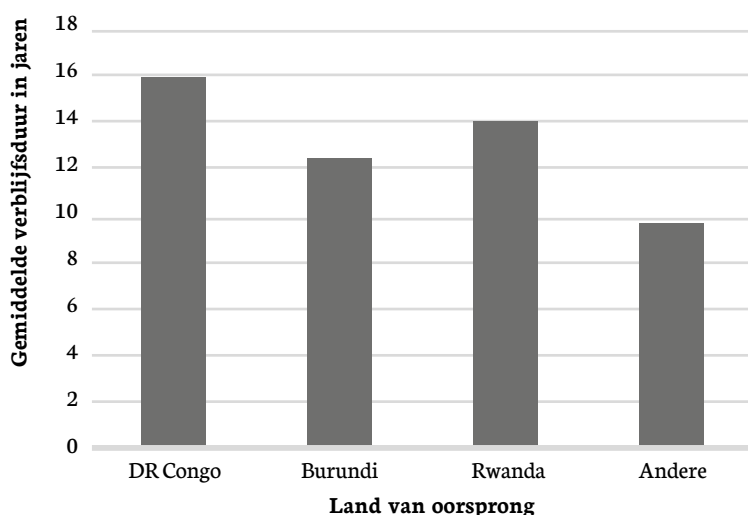
Momenteel is het moeilijk om het totale aantal Afro-descendenten die in België verblijven precies te tellen. In 2015 werd het aantal Sub-Saharaanse migranten dat in België verbleef (van wie ongeveer 80% uit Franstalige landen) geschat op ongeveer 140.000 (zonder rekening te houden met asielzoekers, migranten zonder papieren, en de tweede generaties). Op basis van onze enquête en van het rijksregister schatten we dat er in België ongeveer 170.000 tot 180.000 personen verblijven die afkomstig zijn uit Franstalig Afrika (met inbegrip van asielzoekers, generatie 1.5 en de tweede generatie). Als we er ook nog de mensen uit andere Sub-Saharaanse landen (Ghana, Nigeria enz.)

bijnemen, ramen we het aantal Afro-descendenten in België tussen 200.000 en 250.000. De Congolese, Rwandese en Burundese Belgen vormen ongeveer de helft van deze populatie.

2.2.1. Recente nieuwkomers in het algemeen en jongeren

In de enquête delen we de migranten in volgens het jaar dat ze in België aankwamen. Daaruit blijkt dat de immigratie van Sub-Sahara-Afrika naar België laat op gang is gekomen (Figuur 2, Tabel 3). Ongeveer 70% van de migranten van 18 jaar en ouder zijn aangekomen na 2000, en een derde vanaf 2010, met een gemiddelde verblijfsduur van ongeveer 13 jaar. De mensen met een Congolese origine zijn hier globaal gezien al langer dan deze uit andere landen. Meer dan 10% van de Congolese migranten arriveerden in België voor de jaren 1990, tegenover ongeveer 5% van de andere migranten.

Figuur 2: Gemiddelde verblijfsduur (jaren) in België per herkomst van personen die buiten België geboren zijn

De Rwandese immigratie is - globaal gezien - eveneens ouder, en sterk geconcentreerd in de jaren 1990, een periode toen veel mensen de Rwandese genocide ontvluchtten¹³. De immigratie uit de andere landen van Sub-Sahara-Afrika is veel recenter, met ongeveer 85 % van de migranten die aangekomen zijn na 2000. De gemiddelde duur van hun verblijf in België - 13 jaar voor de hele steekproef - varieert dus van 16 jaar bij de Congolezen tot iets minder dan 10 jaar bij de mensen uit de andere Franstalige Afrikaanse landen¹⁴. De aanwezigheid van de vrouwen in België is ook iets recenter dan die van de mannen, wat wijst op een zekere vervrouwelijking van de immigratiestromen uit Sub-Sahara-Afrika in België (Martiniello & Rea, 2013).

13 Het begrip Rwandese genocide werd druk besproken en bepleit in de Rwandese gemeenschap en in mindere mate in de Congolese. Sommigen willen dat er geen “Rwandese genocide” maar een “Tutsi genocide” wordt erkend, anderen willen veeleer erkenning voor de moordpartijen op alle Rwandezen, Tutsi’s, gematigde Hutu’s, Twa’s.

14 Deze verschillen kunnen gedeeltelijk toe te schrijven zijn aan verschillende terugkeerbewegingen: een frequentere terugkeer werd geassocieerd met een kortere verblijfsduur.

Tabel 3. Aankomstperiode van migranten en gemiddelde duur van hun aanwezigheid in België

Vanaf welk jaar bent u in België?							
	Voor 1990	1990-1999	2000-2009	2010-2015	Totaal	Gemiddelde duur aanwezigheid (jaren)	N
Land van oorsprong (***)							
DR Congo	12%	31%	36%	21%	100%	16.0	228
Burundi	5%	28%	31%	36%	100%	12.6	95
Rwanda	6%	38%	37%	20%	100%	14.2	140
Andere Franstalige Sub-Sahara-landen	5%	11%	41%	44%	100%	9.8	188
Geslacht (niet-significant)							
Man	10%	23%	38%	30%	100%	13.5	352
Vrouw	6%	22%	39%	33%	100%	12.4	299
Totaal	8%	22%	38%	32%	100%	12.9	651
N	47	161	251	192	651		
Steekproef: Personen geboren in het buitenland. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01							

Ongeacht het land van oorsprong zijn de meeste mensen die hier aankomen tussen 18 en 44 jaar (ongeveer 80% van de nieuwkomers), en hoofdzakelijk tussen 18 en 29 jaar (46%) (Tabel 4). Nieuwkomers die nog geen 18 jaar zijn, zijn eveneens vrij frequent (1 migrant op 6). Daartegenover staat dat minder dan 5% van de migranten die aankomen ouder zijn dan 45 jaar. Met een gemiddelde aankomstleeftijd van 26 jaar, is de Sub-Saharaanse immigratie dus globaal een immigratie van jonge mensen, jonger dan de gemiddelde populatie in België (ongeveer 41 jaar). Deze vaststelling geldt voor alle landen van herkomst, en klopt zowel bij mannen als bij vrouwen, ook al zijn de mannen bij hun aankomst ongeveer 3 jaar ouder dan de vrouwen. De meerderheid van de migrantenpopulatie van Sub-Sahara-Afrika komt hier dus aan op de leeftijd van scholieren en studenten, mensen bij het begin van hun actieve leven en bij het stichten van een gezin, maar het is niet op dit vlak dat ze verschilt van migrantenpopulaties met een andere origine.

Tabel 4. Leeftijd bij aankomst van de migranten

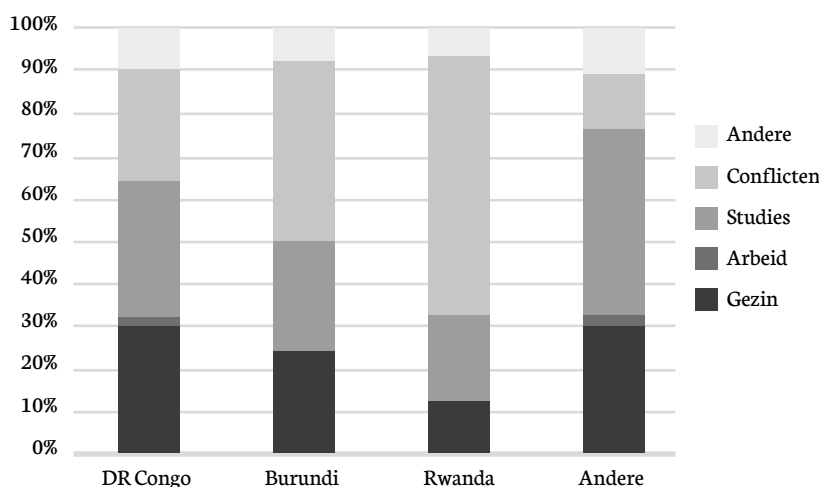
	Jonger dan 18 jaar	18 tot 29 jaar	30 tot 44 jaar	45 jaar en ouder	Totaal	Gemiddelde leeftijd bij aankomst	N
Land van oorsprong (***)							
DR Congo	22%	38%	34%	6%	100%	26.8	228
Burundi	17%	35%	42%	6%	100%	26.9	95
Rwanda	25%	36%	29%	10%	100%	26.8	140
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	12%	56%	32%	1%	100%	25.8	188
Geslacht (**)							
Man	15%	42%	37%	7%	100%	27.9	352
Vrouw	19%	49%	29%	3%	100%	24.9	299
Totaal	17%	46%	33%	4%	100%	26.3	651
Steekproef: Personen geboren in het buitenland. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01							

2.2.2. Studies, familie, conflicten: drie hoofdmotieven voor migratie

De enquête vroeg aan elk persoon die buiten België werd geboren, waarom deze op het moment van zijn/haar migratie vertrokken was uit zijn/haar land, wetende dat België niet noodzakelijk de initiële bestemming was. De open antwoorden werden gecodificeerd en worden hier voorgesteld in vijf categorieën (Figuur 3, Tabel 5).

Drie categorieën omvatten ongeveer 90% van de respondenten: iets meer dan een derde is naar België gekomen om te studeren, iets meer dan een kwart om gezinsredenen, en nog een kwart omwille van conflicten. De andere motieven (ongeveer 10%) omvatten allerlei redenen (gezondheid, avontuur enz.), terwijl immigratie om werk te vinden verwaarloosbaar is (2,5%), wat ook al werd aangetoond voor de Congolese immigratie in België (Schoumaker, Flahaux, & Mangalu Mobhe, 2017).

Figuur 3: Migratiemotieven volgens origine

De reisdocumenten die de migranten bij zich hadden op het moment van hun aankomst weerspiegelen globaal de aangegeven motieven (Figuur 4, Tabel 6). Visa om studieredenen vertegenwoordigen ongeveer een derde van de situaties, visa voor gezinshereniging iets meer dan 20%, terwijl professionele en dienstvisa een beperkte categorie vormen, van ongeveer 5% van de migranten. Tot slot kwam ongeveer 30% van de migranten aan zonder visum of met een visum voor kort verblijf, dit wil zeggen zonder papieren om zich langdurig in België te vestigen. Deze categorie omvat een groot aantal mensen die verklaarden dat ze hun land verlieten wegens het geweld, en die een asielvraag ingediend hebben.

Tabel 5. Aangegeven motief voor het vertrek uit het land

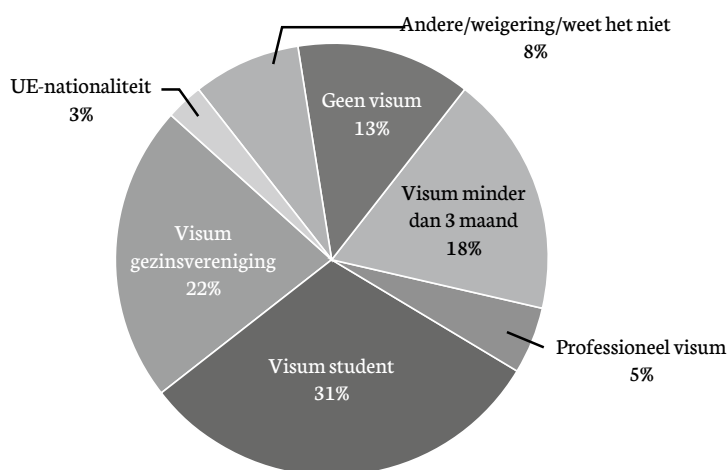
Om welke reden(en) hebt u uw geboorteland verlaten?							
	Gezin	Werk	Studies	Conflicten	Andere	Totaal	N
Land van oorsprong (***)							
DR Congo	30%	2%	32%	27%	9%	100%	228
Burundi	24%	0%	26%	42%	8%	100%	95
Rwanda	12%	0%	20%	62%	6%	100%	140
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	29%	4%	43%	13%	11%	100%	188
Geslacht (***)							
Man	15%	4%	39%	32%	10%	100%	352
Vrouw	38%	1%	32%	19%	9%	100%	299
Opleidingsniveau (***)							
Secundair onderwijs en minder	41%	3%	11%	33%	12%	100%	225
Hoger kort (3 jaar)	31%	1%	31%	25%	12%	100%	184
Hoger lang (4 jaar en +)	8%	3%	68%	16%	4%	100%	237
Totaal	28%	3%	35%	25%	10%	100%	651
N	144	14	223	218	52	651	
Steekproef: Personen geboren in het buitenland. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01							

Tussen de landen zijn er opvallende verschillen. Vooral de Rwandese immigratie in België gaat hand in hand met de conflicten die het land gekend heeft. In iets meer dan 60% van de gevallen werden conflicten door de migranten van Rwandese herkomst opgegeven als motief (Tabel 5). 60% van de migranten uit Rwanda vroegen asiel aan (Tabel 7), en er waren er ook meer die aankwamen zonder visum of met een visum voor een kort verblijf (Tabel 6). De Burundese immigratie in België wordt globaal ook sterk geassocieerd met conflicten: 40% van de migranten gaven conflicten op als motief om te vertrekken, en meer dan de helft van de Burundese migranten diende in België een asielaanvraag in. Daartegenover staat de Congolese immigratie, met meer diverse motieven: iets meer dan een kwart omwille van conflicten, en ongeveer 30% voor studies en wegens familiale motieven. Deze diverse motieven van Congolezen om te vertrekken naar België bevestigen de resultaten van eerdere onderzoeken¹⁵. De motieven om te vertrekken en de juridische statuten van eenzelfde nationale groep (Congolezen) kunnen echter wel variëren naargelang het land van bestemming. In het begin van de

15 Mazzucato et al IMR Transnational Families between Europe and Africa 2014

jaren 1990 konden Congolezen gemakkelijker het vluchtelingenstatuut (of minstens internationale bescherming) krijgen in het Verenigd Koninkrijk, in vergelijking met de Congolezen die aanwezig waren in België. Het statuut van student was er echter moeilijker te verkrijgen (Godin et Garbin, 2013)¹⁶. De immigratie uit de andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika is veeleer ingegeven door studies en familiale redenen. Het opleidingsniveau is ook sterk gekoppeld aan de migratiemotieven. Globaal gezien komen personen met een laag opleidingsniveau (secundair of minder) vaker naar België wegens familiale redenen of conflicten (Tabel 5). Personen met een hoger opleidingsniveau (minstens 4 studiejaar) komen echter hoofdzakelijk om te studeren (meer dan twee derde van de migranten) en in mindere mate omwille van conflicten en familie. Deze verschillen blijken ook uit de reisdocumenten en visa die de migranten bij zich hebben.

Figuur 4: Reisdocument of visum bij aankomst in België

Meer dan 60 % van de hogeropgeleiden kwam aan met een visum om te studeren en minder dan 10% met een visum voor gezinsvereniging. Een derde van de lageropgeleiden kwam aan met een visum voor gezinsvereniging, ongeveer 40% van deze personen kwam aan zonder visum of met een visum voor kort verblijf (Tabel 6). Deze ongelijkheden illustreren de verschillen in de immigratiekanalen die toegankelijk zijn naargelang het opleidingsniveau. Tot slot komen meer vrouwen naar België om gezinsredenen, die ongeveer 40% van de opgegeven redenen om te vertrekken, vertegenwoordigen; omgekeerd vermelden minder vrouwen conflicten als reden om te vertrekken. Logisch dus dat ze minder dan mannen geneigd zijn om asiel aan te vragen, wat aansluit bij de algemene vaststelling aangaande asielaanvragen in België en in de rest van Europa (MYRIA, 2016; ‘Statistiques sur l’asile - Statistics Explained, n.d.). Een derde van hen komt echter om te studeren.

¹⁶ Ibid. : 165-167.

Tabel 6. Reisdocument of visum bij de aankomst in België

	Welk reisdocument of visum had u toen u aankwam?								Totaal	N
	Geen visum	Visum minder dan 3 maand	Visa meer dan 3 maand			Nationaliteit van een EU-land	Andere/geweigerd/weet het niet			
			Professionele of dienstvisa	Studies	Gezins-hereniging					
Land van oorsprong (***)										
DR Congo	16%	17%	5%	29%	24%	2%	8%	100%	227	
Burundi	9%	24%	8%	24%	23%	1%	10%	100%	95	
Rwanda	20%	23%	8%	20%	11%	2%	17%	100%	140	
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	9%	16%	3%	38%	22%	4%	6%	100%	188	
Geslacht (***)										
Man	16%	18%	6%	36%	13%	2%	9%	100%	351	
Vrouw	11%	17%	3%	29%	29%	4%	7%	100%	299	
Opleidingsniveau (***)										
Secundair en minder	18%	22%	4%	10%	33%	3%	10%	100%	225	
Hoger kort (3 jaar)	16%	21%	4%	27%	23%	3%	7%	100%	184	
Hoger lang (4 jaar en +)	5%	11%	7%	63%	7%	2%	4%	100%	237	
Totaal	13%	18%	5%	32%	22%	3%	8%	100%	650	
N	90	118	37	209	121	15	20	650		
Steekproef: Personen geboren in het buitenland. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01										

2.2.3. Een migrant op vier kreeg vluchtelingenstatuut

Meer dan één migrant op vier uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika verkreeg het vluchtelingenstatuut. Dit aandeel ligt duidelijk hoger bij mensen uit Rwanda en Burundi (meer dan 40%), omdat er bij hen een groter aantal asielzoekers waren (Tabel 7), en het erkenningspercentage hoger ligt (meer dan 70%) bij deze populaties (Tabel 8). Vluchtelingen vertegenwoordigen ongeveer 20% van de migranten uit DR Congo, en 13% voor personen uit andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika.

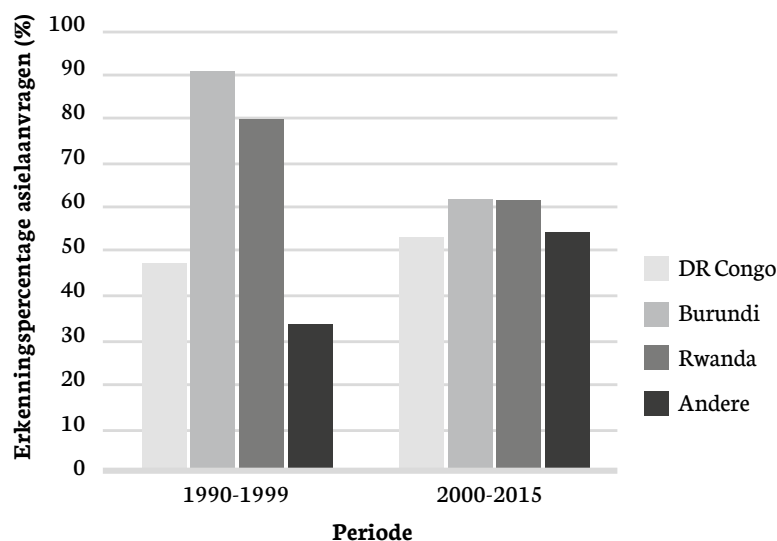
We kunnen ons afvragen om welke redenen Congolezen, in vergelijking met Rwandezes en Burundezes, minder vaak asiel aanvragen en minder vaak een vluchtelingenstatuut verkrijgen: 1) is het toe te schrijven aan het feit dat de Congolese migratie ouder en meer gediversifieerd is, 2) komen de Congolese migranten niet uit het oosten van Congo, maar uit andere streken die minder worden getroffen door de politiek-militaire conflicten die sinds het einde van de jaren 1990 woeden in het land, of 3) hebben de Belgische autoriteiten minder ontzag voor hun situatie? Een vroegere enquête toonde aan dat de meerderheid van de Congolese migranten in België geleefd of verbleven heeft in Kinshasa. De enquête geeft echter geen precieze informatie over de streek van origine van de migranten.

De berekening van de erkenningspercentages van de asielaanvragen per periode (Figuur 5) toont aan dat deze in de jaren 2000 weinig variëren volgens herkomst, en dat het in de jaren 1990 was dat de percentages gevoelig hoger lagen bij de Rwandezen en Burundezen in vergelijking met de Congolezen en de mensen uit andere Franstalige landen in Sub-Sahara-Afrika.

Tabel 7. Asielaanvraag ingediend in België

Diende u in België een asielvraag in?					
	Ja	Neen	Geweigerd/ Weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (***)					
DR Congo	39%	58%	3%	100%	215
Burundi	56%	42%	2%	100%	94
Rwanda	60%	40%	0%	100%	134
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	27%	72%	1%	100%	185
Geslacht (**)					
Man	43%	55%	2%	100%	335
Vrouw	31%	68%	1%	100%	293
Opleidingsniveau (***)					
Secundair en minder	43%	56%	1%	100%	216
Hoger kort (3 jaar)	45%	52%	3%	100%	178
Hoger lang (4 jaar en +)	22%	78%	0%	100%	230
Reisdocument (***)					
Geen visum	81%	19%	0%	100%	83
Visum minder dan 3 maand	70%	28%	2%	100%	116
Visum >3 maand	14%	85%	2%	100%	358
Nationaliteit EU-land	0%	100%	0%	100%	11
Andere / geweigerd / weet het niet	71%	26%	3%	100%	59
Totaal	37%	61%	2%	100%	628
N	266	353	9	628	
Steekproef: Personen geboren in het buitenland met vreemde nationaliteit. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01					

Figuur 5: Percentage erkenning van asielaanvragen per periode en land van oorsprong

Tabel 8. Vluchtelingenstatuut

	Aandeel personen dat vluchtelingen statuut kreeg	N	Percentage erkenning (aandeel asielzoekers dat vluchtelingenstatuut kreeg)	N
Land van oorsprong (***)				
DR Congo	20%	215	51%	87
Burundi	41%	94	74%	51
Rwanda	44%	134	72%	81
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	15%	185	54%	47
Geslacht (**)				
Man	26%	335	59%	155
Vrouw	17%	293	55%	111
Opleidingsniveau (**)				
Secundair en minder	26%	216	60%	108
Hoger kort (3 jaar)	22%	178	49%	91
Hoger lang (4 jaar en meer +)	14%	230	65%	67
Totaal	21%	628	57%	266
Steekproef: Personen geboren in het buitenland met vreemde nationaliteit. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01				

Van de mensen die aankwamen zonder visum of met een visum van beperkte duur, ongeveer 30% van de migranten, dient bijna 80% een asielaanvraag in (Tabel 7). Bij deze mensen is het ook duidelijk waarschijnlijker dan bij de anderen dat ze hier een periode zonder verblijfstitel («zonder papieren») verblijven. Meer dan de helft van de mensen die aankwamen zonder visum of met een visum van beperkte duur kende een of meer periodes zonder papieren. Twee derde van de asielzoekers die geen vluchtelingenstatuut

verkregen, leefde een of meer periodes zonder papieren. Van alle Franstalige Sub-Saharaanse migranten, verklaarde 1 persoon op 3 een keer (19%) of meerdere keren (10%) geen verblijfstitel te hebben gehad. Hoewel de frequentie van de periodes zonder verblijfstitel heel waarschijnlijk onderschat is in de enquête, illustreren deze cijfers dat de migranten van Sub-Sahara-Afrika vaak in grote administratieve onzekerheid leven. Dit treft bepaalde groepen meer dan andere (lagergeschoolden, nieuwkomers zonder visum van onbeperkte duur, asielzoekers), maar - met uitzondering van personen met een Europese nationaliteit - wordt geen enkele groep gespaard.

Tabel 9. Periode zonder verblijfsvergunning

Tijdens uw verblijf in België, had u op een bepaald moment geen verblijfstitel (zonder papieren), zelfs al was het maar een korte periode?						
	Ja, meermaals	Ja, eenmaal	Neen, nooit	Weigering/ Weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)						
RD Congo	10%	19%	70%	1%	100%	215
Burundi	4%	19%	75%	2%	100%	94
Rwanda	9%	13%	77%	1%	100%	134
Andere Franstalige landen uit Sub-Sahara-Afrika	10%	20%	70%	0%	100%	184
Geslacht (n.s.)						
Man	11%	21%	68%	0%	100%	336
Vrouw	9%	17%	74%	0%	100%	291
Opleidingsniveau (***)						
Secundair en minder	16%	18%	65%	1%	100%	216
Hoger kort (3 jaar)	11%	25%	64%	0%	100%	178
Hoger lang (4 jaar en +)	2%	15%	83%	0%	100%	229
Reisdocument (***)						
Geen visum	23%	25%	52%	0%	100%	82
Visum minder dan 3 maand	16%	26%	57%	1%	100%	116
Visum >3 maand	5%	15%	80%	0%	100%	357
Nationaliteit EU-land	0%	0%	100%	0%	100%	12
Andere / geweigerd / weet het niet	11%	30%	58%	1%	100%	59
Asielaanvraag (***)						
Vluchtelingenstatuut gekregen	13%	21%	66%	0%	100%	165
Asielaanvraag verworpen	27%	38%	34%	1%	100%	101
Geen asielaanvraag	4%	14%	82%	0%	100%	360
Totaal	10%	19%	71%	0%	100%	627
N	60	112	450	5	627	
Steekproef: Personen geboren in het buitenland met vreemde nationaliteit. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

2.2.4. Vestigingsmigratie

Meerdere onderzoeken toonden aan dat de immigratie in België uit Sub-Sahara-Afrika, en in het bijzonder de Congolese immigratie, geleidelijk veranderd is in een vestigingsmigratie (Mayoyo, 1995; Schoonvaere, op.cit.; Demart, 2013; Schoumaker,

Flahaux, et al., 2017; Schoumaker & Schoonvaere, op.cit.). De politieke instabiliteit en de economische problemen in het land van oorsprong leidden tot een diversificatie van het migrantenprofiel, met meer mensen die hun land voor langere tijd of definitief verlaten. De evolutie van het land van oorsprong kan de migranten er ook toe brengen om hun droom om terug te keren naar het land op te bergen, of om de terugkeer uit te stellen tot de sociaaleconomische en/of politiek/militaire omstandigheden geruststellender zijn. De verharding van de voorwaarden om toegang te krijgen tot België en om een verblijfstitel te verkrijgen verminderen eveneens de drang om naar hun land terug te gaan, omdat de migranten niet het risico willen lopen om terug te keren naar hun land zonder de garantie dat ze kunnen terugkomen naar Europa (Schoumaker, Flahaux, et al., 2017). Dat is met name het geval voor mensen die een onzeker administratief statuut hebben.

De data van de enquête laten zien dat meer dan de helft van de mensen uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika, hier aankomen met het plan om zich duurzaam te vestigen (ongeveer 30%), of zonder een precies idee van de verblijfsduur (ongeveer een kwart) (Tabel 10). Ongeveer een kwart van de migranten was van plan om minder dan 5 jaar te blijven, iets minder dan 20% wou meer dan 5 jaar blijven. De meerderheid van de mensen die hier aankomen om gezinsredenen zijn van plan om zich duurzaam te vestigen (57%) of weten niet voor hoelang ze komen (27%). Bijzonder veel mensen die naar België komen wegens conflicten in hun land van herkomst - en nog meer bij de mensen van Rwandese origine - komen hier zonder een precies plan inzake hun verblijfsduur (40%), of voor een tijd tot de situatie in hun land van oorsprong verbetert om dan terug te keren, of met het oog op een duurzame vestiging (35%). Omgekeerd kiezen hogeropgeleiden die hier komen om te studeren, vaker voor een verblijf van beperkte duur bij hun aankomst in België, zoals werd waargenomen in andere situaties (Baruch, Budhwar, & Khatri, 2007; Flahaux, 2015).

Tabel 10. Intentie verblijf van migranten bij hun aankomst in België

Bij uw aankomst, hoe lang wilde u in België blijven?						
	Minder dan 5 jaar	5 jaar en meer	Definitief	Weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (***)						
DR Congo	26%	15%	37%	22%	100%	228
Burundi	32%	12%	29%	28%	100%	95
Rwanda	22%	7%	37%	34%	100%	140
Andere Franstalige landen uit Sub-Sahara-Afrika	30%	25%	24%	21%	100%	188
Geslacht (n.s.)						
Man	30%	20%	26%	25%	100%	352
Vrouw	26%	17%	36%	22%	100%	299
Opleidingsniveau (***)						
Secundair en minder	18%	14%	45%	24%	100%	225
Hoger kort (3 jaar)	21%	18%	33%	28%	100%	185
Hoger lang (4 jaar en +)	46%	24%	12%	18%	100%	237
Migratiemotief (***)						
Gezin	10%	16%	57%	17%	100%	144
Werk	30%	13%	30%	28%	100%	14
Studies	49%	34%	5%	13%	100%	223
Conflicten	18%	6%	35%	41%	100%	217
Andere	24%	4%	42%	31%	100%	52
Totaal	28%	18%	31%	23%	100%	651
N	186	102	202	161	651	
Steekproef: Personen geboren in het buitenland. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

De intenties veranderen echter in de loop van het verblijf, in het bijzonder bij hogeropgeleiden¹⁷. Op het moment van de enquête overwoog 46 % van de hoger opgeleide respondenten om duurzaam in België te blijven (Tabel 11), tegenover nauwelijks 12% bij hun aankomst (Tabel 10). Het aantal mensen dat nog twijfelde aan de verblijfsduur nam ook toe van 18 tot 28%, terwijl het aantal hoger opgeleide personen dat aanvankelijk koos voor een tijdelijk verblijf zakte van 70% tot 25%. Ook andere groepen veranderen hun plannen, ook al kozen ze, vanaf het begin, meer voor een duurzame vestiging (Flahaux, 2015). De evolutie van een vestigingsmigratie lijkt dus te beantwoorden aan twee mechanismen: meer mensen komen aan met de intentie om zich duurzaam te vestigen, en de intenties veranderen in de loop van de tijd, in het bijzonder bij hogeropgeleiden.

¹⁷ Aangezien enkel de mensen die nog in België zijn werden geïnterviewd, werd deze populatie geselecteerd uit de mensen die niet teruggekeerd zijn. Toch noteren we dat een aanzienlijk deel van de mensen die de intentie hadden tijdelijk te blijven, zijn plannen na verloop van tijd heeft veranderd.

Tabel 11. Intentie verblijf van migranten op moment van enquête

En nu, hoe lang wil u nog in België blijven?						
	Minder dan 5 jaar	5 jaar en meer	Definitief	Weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)						
DR Congo	8%	11%	61%	21%	100%	228
Burundi	4%	15%	45%	37%	100%	93
Rwanda	7%	11%	57%	25%	100%	140
Andere Franstalige Afr. landen	12%	13%	49%	26%	100%	187
Geslacht (n.s.)						
Man	12%	10%	54%	24%	100%	351
Vrouw	8%	14%	55%	24%	100%	297
Opleidingsniveau (***)						
Secundair en minder	6%	14%	59%	22%	100%	224
Hoger kort (3 jaar)	5%	16%	58%	21%	100%	184
Hoger lang (4 jaar en +)	19%	7%	46%	28%	100%	236
Migratiemotief (***)						
Gezin	3%	14%	63%	20%	100%	144
Werk	11%	0%	63%	26%	100%	14
Studies	20%	14%	44%	22%	100%	221
Conflicten	3%	10%	58%	30%	100%	216
Andere	9%	10%	53%	28%	100%	52
Totaal	10%	12%	54%	24%	100%	648
N	62	78	347	161	648	
Steekproef: Personen geboren in het buitenland. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

2.3. BESLUIT

De Afro-descendenten vormen met meer dan 250.000 personen vandaag een aanzienlijke populatie in het Belgisch landschap. De meeste zijn geboren in Afrika. Het gaat om een jonge, lichtjes meer vrouwelijke bevolking en - voor wat de mensen uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika betreft - verblijft de meerderheid in het Brussels en het Waals Gewest. De meerderheid van deze populatie heeft zich hier later gevestigd dan de mensen van Marokkaanse en Turkse origine. In tegenstelling tot de Afrikaanse Belgen zijn de Marokkaanse en Turkse migranten voornamelijk na de oorlog naar België gekomen via arbeidsmigratie en later ook via gezinshereniging.

De motieven van de Afrikaanse migratie zijn divers, maar de ontwikkeling van de grote tendensen hangt af van de bevolkingsgroepen en de juridische situatie. Oorlog is de belangrijkste reden voor de komst van Rwandezen en Burundezen, terwijl de Congolezen komen vanwege conflicten, maar ook om te studeren en om gezinsredenen. De rest van de Afro-descendenten komt hoofdzakelijk om gezins- en studieredenen. De

vrouwen, die iets talrijker zijn, komen ook meestal wegens gezins- en studieredenen, terwijl de mannen in de eerste plaats conflicten en studies opgeven als redenen. De intentie om zich te vestigen is groter bij de vrouwen en wordt geassocieerd met het grotere verlangen om de Belgische nationaliteit te verkrijgen.

Ongetwijfeld evolueert de Afrikaanse aanwezigheid in België naar een meer en meer duurzame, bewuste vestiging van Afro-descendenten. Deze ontwikkeling verwijst enerzijds naar het toenemend aantal nieuwkomers dat plannen heeft om zich duurzaam te vestigen in België. Anderzijds verwijst het naar de tendens om de terugkeer uit te stellen en om te denken aan een meer duurzaam verblijf in de nabijheid van de al in België aanwezige Afrikanen, in het bijzonder de hogeropgeleiden. De intentie om zich duurzaam te vestigen is veel sterker bij de Congolezen, Rwandezers en Burundezers dan bij de rest van de Afro-descendenten en is het sterkst uitgesproken bij de Congolezen.

Hoofdstuk 3. Gezinsomgeving, onderwijs en sociaaleconomische profielen

Dit hoofdstuk behandelt de vaak transnationale gezinsomgeving van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen, evenals hun sociaaleconomisch profiel en de toegangsvoorwaarden tot de arbeidsmarkt. De gegevens waarover we vandaag beschikken gaan hoofdzakelijk over mensen met een Congolese (Schoonvaere, op.cit.) en in mindere mate met een Sub-Saharaanse migratieachtergrond (Schoumaker et Schoonvaere, op.cit.). Via onze studie kunnen we deze gegevens updaten en gedetailleerd uitbreiden tot alle Afro-descendenten (afkomstig uit de Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika). Tot vandaag waren er immers erg weinig data over de participatie op de arbeidsmarkt van de populaties van Rwandese en Burundese herkomst en meer algemeen van Afro-descendenten¹⁸. Daarnaast levert de studie precieze gegevens over de context van de sociaaleconomische participatie van deze groepen op basis van een multivariate benadering. Op die manier kon rekening worden gehouden met het opleidingsniveau, de plaats en periode van het verwerven van het diploma, het al dan niet verkrijgen van een diploma-erkenning enz. Er werd ook rekening gehouden met de leeftijd, de sekse, het aantal in België doorgebrachte jaren en het verblijfsstatuut.

Een degelijk opleidingsniveau blijkt binnen deze groepen een constante te zijn, in het bijzonder bij de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen. Dat duidt op een continuïteit met het historische migratieprofiel uit landen waarmee België een koloniaal verleden deelt. Het is immers als studenten, en niet als arbeiders, dat de Congolezen, Rwandezen en Burundezen naar België kwamen om zich bij te scholen, soms met hun echtgenotes, in de nasleep van hun onafhankelijkheid.

3.1. GEZINSOMGEVING

Dit eerste deel behandelt de gezinsomgeving van de Afro-descendenten die in België verblijven. We maken hier een onderscheid tussen de gezinssituatie - bestaande uit een koppel en kinderen - en de huishoudelijke situatie van de respondenten van de enquête. De twee situaties gaan samen, maar zijn toch verschillend. Sommige mensen verblijven hier zonder hun partner of hun kinderen, bijvoorbeeld als die in het land van herkomst gebleven zijn. Ze kunnen dus alleen leven, en tegelijk gehuwd en ouders zijn. Anders gezegd, de situatie van talloze huishoudens is het gevolg van een transnationalisering van de gezinnen (Mazzucato et al, 2014) waarmee we rekening moeten houden. Bovendien kunnen mensen zonder partner of kinderen samenwonen met andere personen en wonen ze dus niet noodzakelijk alleen, wat men zou kunnen denken als men alleen rekening houdt met het kerngezin.

3.1.1. Een diversiteit aan huishoudens en gezinssituaties

Globaal woont een kwart van de Afro-descendenten alleen (Tabel 12). Dit aandeel is hoger bij mannen en bij hogeropgeleiden, en is gedeeltelijk een weerspiegeling van het grote aandeel van studenten binnen deze groepen. De meerderheid van de respondenten

¹⁸ De data die werden verzameld in het kader van de sociaaleconomische monitoring, laten niet toe om populaties van Afro-descendenten in te delen volgens hun nationaliteit, aangezien ze opgenomen zijn in de categorie «andere Afrikaanse landen» (FOD Werkgelegenheid, Socio-economische monitoring, 2013; 2015)

leeft in huishoudens van 2 tot 5 personen en iets meer dan 10% van de respondenten leeft in grotere huishoudens; een situatie die meer voorkomt bij mensen van Congolese origine en bij ouderen. Onderzoeken rond de populatie van Congolese origine wezen op een oververtegenwoordiging van huishoudens van personen die alleen wonen, in vergelijking met de hele populatie die in België verblijft (Schoonvaere, op.cit.). De data van de enquête geven dat ook aan, niet alleen voor de Congolese populatie (21%) maar ook meer algemeen voor de hele populatie die afkomstig is uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika (26%). De enquêtes over de arbeidskrachten (EAK) en de sociale Europese enquêtes (SSE), die werden gerealiseerd bij de hele populatie die in België verblijft, geven aan dat ongeveer 15% van de individuen die in België verblijven alleen wonen, wat duidelijk minder is dan bij de Afro-descendenten.

Tabel 12. Omvang van het huishouden van personen van Afrikaanse origine die in België verblijven

Momenteel, hoeveel personen behoren tot uw huishouden?						
	1 persoon	2 personen	3-5 personen	6 personen en meer	Totaal	N
Land van oorsprong (***)						
DR Congo	21%	16%	46%	18%	100%	300
Burundi	30%	13%	46%	12%	100%	131
Rwanda	26%	10%	55%	9%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	33%	18%	42%	7%	100%	207
Geslacht						
Man	35%	12%	38%	16%	100%	423
Vrouw	20%	19%	52%	9%	100%	381
Opleidingsniveau (***)						
Secundair en minder	19%	17%	49%	15%	100%	309
Hoger kort (3 jaar)	21%	15%	53%	11%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	42%	16%	34%	8%	100%	259
Leeftijdsgroepen (***)						
18-29 jaar	26%	15%	48%	11%	100%	240
30-39 jaar	31%	20%	44%	5%	100%	234
40-49 jaar	24%	9%	52%	15%	100%	186
50 jaar en +	25%	18%	38%	20%	100%	144
Totaal	27%	16%	45%	12%	100%	804
N	214	105	382	103	804	
Steekproef: De hele steekproef. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

De gezinssituatie – die niet noodzakelijk overeenstemt met de huishoudelijke situatie – geeft aan dat vrijgezellen zonder kinderen ongeveer een derde van de respondenten vertegenwoordigen, zowel bij mannen als bij vrouwen (Tabel 13). Koppels met kinderen vertegenwoordigen ongeveer 40% van de respondenten, en koppels zonder kinderen 6% van de steekproef. Ongeveer 1 persoon op 7 (14%) heeft 1 of meer kinderen, en is tegelijk vrijgezel, wat meer is dan in geheel België. Deze categorie van mensen leeft

zoals we weten in minder goede omstandigheden dan de anderen; meer daarover verderop in deze studie. Weduwnaars en gescheiden mannen, tot slot, vertegenwoordigen 10% van de gezinssituaties in onze steekproef, een aandeel dat wat schommelt volgens de origine, sekse en het opleidingsniveau.

Tabel 13. Gezins situatie van mensen van Afrikaanse origine die in België verblijven

Familiale situatie							
	Alleenstaand zonder kind	Alleenstaand met kind(eren)	Samenwonend zonder kind	Samenwonend met kind(eren)	Weduwnaar/ gescheiden	Totaal	N
Land van oorsprong (**)							
DR Congo	28%	12%	6%	42%	12%	100%	300
Burundi	30%	4%	6%	50%	10%	100%	131
Rwanda	33%	9%	3%	45%	12%	100%	165
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	30%	20%	8%	34%	9%	100%	206
Geslacht (n.s.)							
Man	30%	13%	5%	42%	10%	100%	422
Vrouw	29%	16%	7%	36%	12%	100%	380
Opleidingsniveau (n.s.)							
Secundair en minder	34%	14%	6%	35%	11%	100%	308
Hoger kort (3 jaar)	22%	14%	6%	45%	13%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	31%	15%	8%	37%	9%	100%	258
Totaal	30%	14%	6%	39%	11%	100%	802
N	280	89	41	321	71	802	
Steekproef: De hele steekproef. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01							

3.1.2. Veel transnationale gezinnen

Personen met een echtgeno(o)t(e) en/of kinderen wonen niet noodzakelijk bij hun partner of kinderen. Bij migratie kunnen ze soms voor een langere of kortere tijd van elkaar gescheiden wonen. Deze personen bevinden zich in een transnationale gezinssituatie als hun partner en/of kinderen niet in België wonen¹⁹. Recente onderzoeken toonden aan dat transnationale gezinnen bij Afrikaanse migranten in Europa vrij frequent voorkomen (Mazzucato et al, op.cit.). Onze enquête bevestigt dat. Deze situaties zijn helemaal niet uitzonderlijk bij de Afro-descendenten in België: meer dan 20% van de mensen met een echtgeno(o)t(e) en/of kinderen leven in een transnationale gezinsconstructie. Deze situatie lijkt minder voor te komen bij mensen van Rwandese origine, die vaker samenwonen.

Hoewel de verschillen qua origine statistisch niet significant zijn, kan het geringere aantal transnationale gezinnen bij mensen van Rwandese origine worden verklaard door het feit dat de meerderheid van hen naar België gekomen is om asiel aan te vragen, wat meer aansluit bij een vestigingslogica en dus gezinshereniging (Mazzucato et al.,

¹⁹ We praten hier over het kerngezin, dat bestaat uit echtgenoten en eventuele kinderen.

ibid.). Transnationale gezinnen komen echter wel meer voor bij mannen (ongeveer 30%) en bij de hogeropgeleiden. Dit weerspiegelt gedeeltelijk de «tijdelijke» scheiding bij het voortzetten van de studies. Deze situatie komt ook vaak voor bij mensen die in België asiel hebben aangevraagd, ongetwijfeld omdat ze zich in België nog niet konden herenigen met hun gezin. Daartegenover staat dat het volledige gezin van weinig Sub-Saharaanse migranten in het buitenland woont (ongeveer 3%), een situatie die we vooral noteren bij hoger opgeleide mannen.

De striktere voorwaarden van het recht op gezinshereniging voor onderdanen van derde landen moet echter in het perspectief worden geplaatst van transnationale gezinssituaties²⁰. We mogen ons eraan verwachten dat deze gezinsconstructies in de toekomst nog zullen toenemen.

Tabel 14. Transnationale gezinnen bij personen van Afrikaanse origine die in België verblijven

	Gezin helemaal in België	Transnationale gezinnen		Totaal	N
		Gezin gedeeltelijk in het buitenland	Gezin volledig in het buitenland		
Land van oorsprong (n.s.)					
DR Congo	78%	20%	2%	100%	196
Burundi	72%	19%	9%	100%	77
Rwanda	83%	14%	3%	100%	109
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	76%	20%	4%	100%	139
Geslacht (***)					
Man	70%	25%	6%	100%	278
Vrouw	84%	15%	1%	100%	243
Opleidingsniveau (**)					
Secundair en minder	84%	15%	1%	100%	167
Hoger kort (3 jaar)	76%	21%	3%	100%	161
Hoger lang (4 jaar en +)	71%	24%	6%	100%	189
Vroeg asiel aan (***)					
Ja	68%	29%	3%	100%	220
Neen	83%	13%	4%	100%	238
Geweigerd	-	-	-	100%	3
Totaal	78%	20%	3%	100%	521
N	407	92	22	521	
Steekproef: Personen met een echtgeno(o)t(e) en minstens een kind. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01					

²⁰ Zie Rapport over migraties Myria 2017 over de impact van de wet van 8 juli 2011 tot wijziging van de wet van 15 december 1980 die nieuwe materiële voorwaarden invoerde voor gezinshereniging, zowel met een derdelander (artikel 10/10bis) als met een Belg (artikel 40ter) (Migratie in cijfers en rechten 2017, Myria, juni 2017).

3.2. ONDERWIJS EN WERK

De participatie van migranten op de arbeidsmarkt is een centrale kwestie in het land van bestemming, tegelijk als middel om de levensomstandigheden van de migranten te verbeteren en als factor van sociale cohesie (Europese Commissie, 2011A; Benton et al., 2014). Verscheidene werken tonen aan dat migranten van derde landen, en in het bijzonder van Sub-Sahara-Afrika minder goed participeren op de arbeidsmarkt als mensen die in België geboren zijn. Naast hoge werkloosheidscijfers, noteert men ook een significante professionele ongeschiktheid, dit wil zeggen een slechte afstemming van kwalificaties en werk, wat men terugvindt in andere contexten²¹. Bovendien kunnen de moeilijkheden waarmee migranten kampen ook worden overgedragen op hun kinderen. Uitgaande van de gegevens van de enquête beschrijven we hieronder: enerzijds, het opleidingsniveau van de migranten en hun nakomelingen, en de erkenning van hun diploma's, en anderzijds, hun beroepssituatie, en de factoren die hun beroepssituatie beïnvloeden.

3.2.1. Globaal hoge opleidingsniveaus, maar een aanzienlijk deel van de diploma's zijn niet erkend

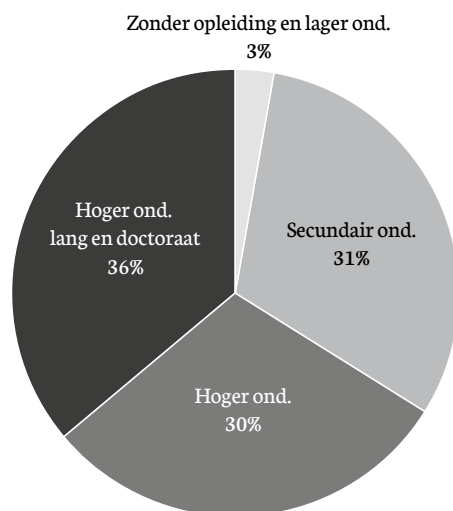
Enkele studies toonden al aan dat de Afro-descendenten in België een hoger dan gemiddeld opleidingsniveau hebben, dat ook hoger is dan het gemiddelde van personen met een andere migratieachtergrond (Schoumaker & Schoonvaere, op.cit.). Onze enquête bevestigt dat. Meer dan 60% van de Afro-descendenten van 18 jaar en ouder hebben een hoger studieniveau, en de helft daarvan een universitair niveau (Figuur 6, Tabel 15). Het is niet uitgesloten dat dit percentage een beetje overschat is, omdat het antwoordcijfer bij de hogeropgeleiden hoger ligt, maar dit resultaat bevestigt dat het menselijk kapitaal van Afro-descendenten globaal hoog is in België. Ter vergelijking: het nationale gemiddelde in België van personen met een hoger onderwijsdiploma (alle landen van herkomst samen) bedroeg 33% in 2016 bij de 15-64 jarigen²², volgens een enquête over de arbeidskrachten. In de enquête over de Marokkaanse en de Turkse Belgen, bezat 40% van de eerste groep een diploma hoger onderwijs tegenover 24,5% van de tweede groep (Torrekens en Adam, op.cit.: 39)²³.

21 EUROSTAT, «Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation», Eurostat Statistical books, European Commission, 2011; Adam I. (2007), «Les immigrés et leurs descendants sur le marché de l'emploi. Qu'en savons-nous en Belgique francophone (1989-2004) ?», in M. Martiniello, A. Rea, F. Dassetto, Immigration et intégration en Belgique francophone. État des savoirs, Louvain-la-Neuve, Bruylant-Academia, pp. 223-236; FELD S. (2010), La main-d'œuvre étrangère en Belgique. Analyse du dernier recensement, Louvain-la-Neuve, Academia-Bruylant, 181 p.; Perspectives des migrations internationales 2014, OCDE ; Sophie Vause, «Différences de genre en matière de mobilité professionnelle des migrants congolais (RDC) en Belgique», Espace populations sociétés, 2011/2 | 2011, 195-213.

22 Dit percentage bedraagt 37,5% bij de 25-64-jarigen, en 45,6% bij de 30-34-jarigen.

23 Zie ook Eurislam, finding a place for Islam in Europe, Workpackage 4, Integrated Report on Survey Analysis, http://www.eurislam.eu/var/WP4_Integrated_report_on_survey_analysis.pdf, december 2011.

Figuur 6: Verdeling van de populatie van de Franstalige Afro-descendenten van België per afgerond opleidingsniveau

Dit hoge opleidingsniveau is gedeeltelijk toe te schrijven aan het feit dat hogeropgeleiden vaak aanzienlijk meer kansen hebben om hun land te verlaten dan lageropgeleiden (Docquier et al., 2007). Bovendien komen veel migranten uit Sub-Sahara-Afrika naar België om hun universitaire studies voort te zetten, en na het voltooien van hun studies keren ze niet noodzakelijk terug naar hun land van oorsprong. Globaal verschillen de opleidingsniveaus niet volgens de origine, en ook niet volgens de sekse van de respondent, behalve voor het hoger onderwijs van het lange type met 27% vrouwen en 33,4% mannen. Het ontbreken van een verschil op basis van gender is opmerkelijk. Voor de globale populatie in België,²⁴ net als voor de populaties van Marokkaanse origine, hebben vaak meer vrouwen een diploma hoger onderwijs dan mannen, terwijl in het land van oorsprong²⁵ de mannen vaker dan vrouwen een diploma hoger onderwijs hebben. Wat we eveneens terugvinden in andere Noord-Afrikaanse en Sub-Saharaanse contexten (Global Gender Gap Report, 2016).

Tussen de generaties zijn de opleidingsniveaus moeilijker te vergelijken, vermits een aanzienlijk deel van de tweede generatie zijn studies niet afmaakte. Als we de vergelijkingen beperken tot mensen van 25 jaar en ouder, observeren we geen generatieverschillen.

Deze continuïteit kan worden verhelderd via het discours van de jongeren (18-35 jaar) over het onderwijs dat ze genoten hebben. De kwalitatieve interviews met de jongeren die nog studeren in het secundair onderwijs en aan de universiteit, of die recent toegetreden zijn tot de arbeidsmarkt, zeggen allemaal dat veel ouders een sterke nadruk leggen op studeren:

²⁴ 50,7% van de vrouwen in België tussen 30 en 34 jaar hebben een diploma hoger onderwijs, tegenover 40,4% van de mannen, cf. Eurostat data 2016.

²⁵ World Economic Forum, Global Gender Gap Report 2014. <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2014/economies/>.

“Veel Afrikaanse ouders zijn erg sterk gefocust op de studies. Studies, studies, studies! Dat is iets dat we allemaal gemeen hebben. Zelfs binnen mijn vzw, als je anderen ontmoet, is het hetzelfde, zelfs andere Afrikanen. Voor hen (d.i. de ouders) mag je alles verprutsen, maar je moet studeren. Het is studies, studies, een diploma”. (jonge Rwandees-Belgische vrouw, 31 jaar, Brussel, april 2016)

“Ik zag het bij mijn ouders, maar ook bij de ouders van mijn vrienden. Ik heb bijvoorbeeld een grote zus, tussen haakjes «tante», die me zei, ook zij: «Als je aankomt aan de universiteit, verwacht niet dat men je punten geeft of dat men vriendelijk is tegenover jullie. Werk drie keer zo hard, of vier keer met je vrienden, wij hadden een prof die zei: “Bij mij haalt een vreemdeling niet meer dan veertien, dat is alles”. » (jonge Burundees-Belgische vrouw, 24 jaar, Wallonië, maart 2017)

Tabel 15. Behaald opleidingsniveau

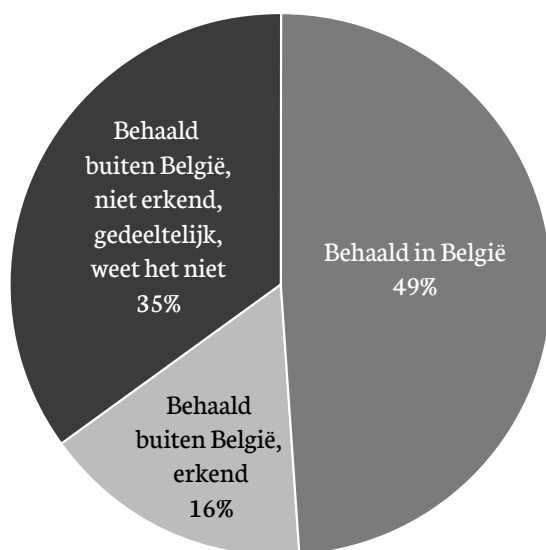
Wat is het hoogste studieniveau dat u met succes hebt afgesloten?						
	Zonder opleiding en lager onderw.	Secundair	Hoger kort	Hoger lang en doctoraat	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)						
DR Congo	6%	34%	31%	30%	100%	298
Burundi	4%	25%	32%	39%	100%	131
Rwanda	3%	33%	32%	32%	100%	165
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	4%	38%	25%	34%	100%	206
Geslacht (n.s.)						
Man	4%	32%	28%	36%	100%	421
Vrouw	5%	38%	29%	28%	100%	379
Totaal	5%	35%	29%	32%	100%	800
N	34	275	232	259	800	
Generatie (van 25 jaar en +) (n.s.)						
Eerste generatie	4%	29%	29%	38%	100%	525
Generatie 1.5	2%	42%	34%	22%	100%	69
Tweede generatie	2%	25%	38%	36%	100%	69
Totaal	3%	31%	30%	36%	100%	663
N	17	183	206	257	663	
Steekproef: De hele steekproef. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

Los daarvan behaalde nauwelijks iets meer dan de helft van de personen met een diploma, die we geïnterviewd hebben, dat diploma in België (Figuur 7), dit aandeel overschreed 60% bij mensen die hogere studies van minstens 4 jaar hadden gevolgd (Tabel 16). Ter vergelijking: 75% van de Marokkaanse Belgen en 86% van de Turkse Belgen studeerden in België (Torrekens en Adam, op.cit.). We noteren echter variaties op basis van de herkomst, met een hoger percentage van personen van Rwandese origine die in België een diploma behaalden, en een lager percentage bij mensen van andere Franstalige landen uit Sub-Sahara-Afrika. Deze verschillen hangen samen met hun meer recente aanwezigheid, een groter aandeel migranten in deze groepen, en het feit

dat er bij hen meer waren die nog studeerden op het moment van de enquête. Deze verschillen zijn echter niet statistisch significant en gaan hoofdzakelijk over hogere studies van het korte type.

Tot slot beweert ongeveer 15% van de personen die een diploma behaalden buiten België dat ze hun diploma lieten erkennen om te kunnen werken in België. Iets meer dan 30% van de respondenten heeft een diploma dat niet erkend is in België, of van wie het statuut om te kunnen werken in België, niet bekend is. Een beangstigend percentage dat lijkt te wijzen op een aanzienlijke marginalisering en/of afstand van de mogelijkheden die bestaan om sociaal en professioneel te participeren.

Figuur 7: Plaats van afgifte en erkenning van het diploma

Zoals we verderop zullen zien, is de kwestie van de plaats van afgifte, en van de erkenning van een diploma van groot belang voor de participatie op de arbeidsmarkt. Het niet erkennen van een diploma, wat minder vaak voorkomt bij hogeropgeleiden, is een factor van uitsluiting van de meest gekwalificeerden.

Tabel 16. Plaats van afgifte en erkenning van het diploma

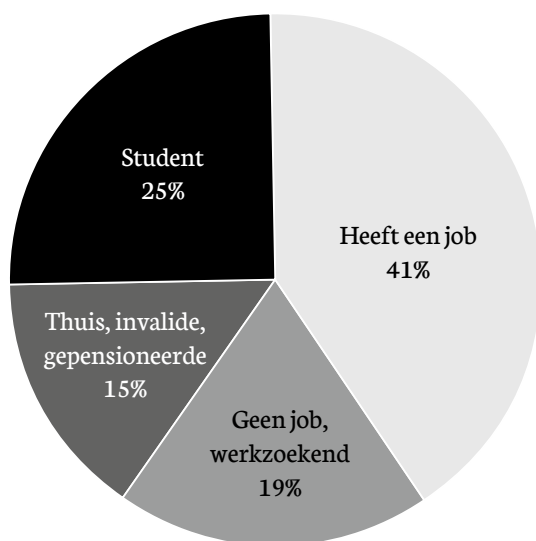
Plaats van afgifte en van erkenning van het diploma					
	Verkregen in België	Verkregen buiten België, erkend	Verkregen buiten België, niet erkend, gedeeltelijk, weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)					
DR Congo	50%	14%	36%	100%	283
Burundi	50%	18%	32%	100%	124
Rwanda	63%	10%	27%	100%	162
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	46%	18%	36%	100%	201
Geslacht (**)					
Man	47%	21%	32%	100%	404
Vrouw	51%	12%	37%	100%	366
Opleidingsniveau (***)					
Secundair en minder	39%	15%	47%	100%	275
Hoger kort (3 jaar)	50%	16%	35%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	63%	17%	20%	100%	259
Totaal	50%	16%	35%	100%	770
N	430	113	227	770	
Steekproef: Respondenten met een diploma secundair of hoger onderwijs. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01					

3.2.2. Moeilijke participatie op de arbeidsmarkt

Van alle respondenten had 41% een job als hoofdactiviteit tijdens de maand voor de enquête, iets meer dan een kwart was student, 19% was werkloos en 15% bleef thuis, is invalide of gepensioneerd (Figuur 8, Tabel 17)²⁶. Globaal noteren we enkele variaties tussen de groepen, de meeste zijn niet-significant, behalve voor de opleidingsniveaus. Gezien de leeftijd van de mensen van Afrikaanse origine jonger zijn dan de Belgische populatie als geheel, zijn deze cijfers niet direct vergelijkbaar met de gegevens over België, maar ze wijzen wel op een groot aandeel studenten en werklozen.

²⁶ Het tewerkstellingscijfer dat werd gemeten in de enquête ligt erg dicht bij dat van de sociaaleconomische monitoring bij mensen die afkomstig zijn uit Sub-Sahara-Afrika (40% in 2012), berekend met de gegevens van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg en het Interfederaal Gelijkekansencentrum, 2015). Het ligt aanzienlijk lager dan het gemiddelde voor België (66%).

Figuur 8: Hoofdactiviteit tijdens de afgelopen maand

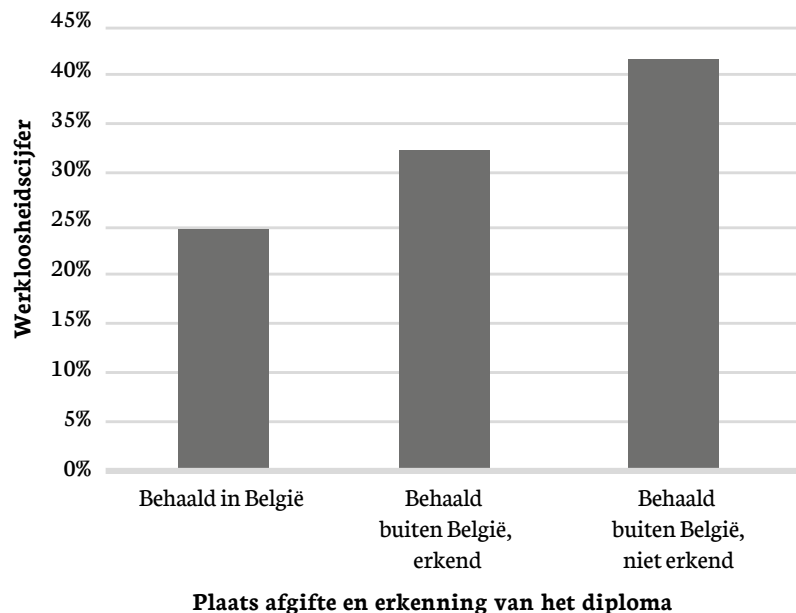
Tabel 17. Type hoofdactiviteit tijdens de afgelopen maand

Welke van de volgende beschrijvingen komt het best overeen met uw situatie in de afgelopen maand?						
	Aan het werk	Zonder job, werkloos	Thuis, invalide, gepensioneerde	Student	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)						
DR Congo	41%	20%	14%	25%	100%	300
Burundi	39%	23%	14%	24%	100%	131
Rwanda	50%	12%	17%	21%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	39%	19%	15%	27%	100%	207
Geslacht (n.s.)						
Man	43%	21%	12%	25%	100%	423
Vrouw	40%	17%	17%	26%	100%	381
Opleidingsniveau (*)						
Secundair en minder	35%	22%	18%	25%	100%	309
Hoger kort (3 jaar)	47%	16%	16%	21%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	43%	18%	10%	30%	100%	259
Totaal	41%	19%	15%	25%	100%	804
N	341	140	90	233	804	
Steekproef: De hele steekproef. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

In tabel 18 werd enkel rekening gehouden met de mensen die behoren tot de actieve bevolking, dit wil zeggen mensen met een job en mensen die geen job hebben maar beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt. Het aandeel van de personen zonder job meet de werkloosheid bij de populatie in België die afkomstig is uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika. De enquête geeft aan dat ongeveer 30% van de populatie werkloos is, wat significant hoger is dan het gemiddelde in België (7,9% volgens de enquête naar de

arbeidskrachten, EAK, van 2016). De resultaten van de enquête zijn zoals gezegd strikt gezien niet vergelijkbaar met deze die gepubliceerd zijn in de officiële enquêtes (enquêtes naar de arbeidskrachten²⁷). Toch is het besluit dat de werkloosheid hoger ligt bij de populatie van de enquête onverbiddelijk en sluit ze aan bij de studies over de geringe tewerkstelling en de sterke werkloosheid bij de populatie die afkomstig is uit derde landen in België (OESO, 2008; De Keyser et al., 2012; Huddleston et al., 2013). Volgens de EAK-enquête van 2016 bedraagt de werkloosheid van derdelanders in België 27%, wat vergelijkbaar is met de waarde in onze enquête. Studies over de populatie in België die afkomstig is uit DR Congo laten eveneens zien dat deze bevolkingsgroep behoort tot de migrantengroep die het minst participeert op de arbeidsmarkt (Desmarez et al., 2004; Schoonvaere, op.cit.; Vause, 2011; Feld, 2010; Direction générale Emploi et marché du travail, 2008).

Figuur 9: Werkloosheidscijfer volgens de plaats van afgifte en erkenning van het diploma

Een logistische regressie²⁸ geeft aan dat de werkloosheidsniveaus variëren volgens de plaats van afgifte van het diploma, het opleidingsniveau, de leeftijd en de origine (Tabel 18). Allereerst: mensen die een diploma, dat niet erkend is, ontvingen in het buitenland, lopen tweemaal meer kans om geen job te hebben. De waardevermindering van een diploma uit het land van oorsprong wordt eveneens waargenomen bij andere migrantengroepen in België en ook in andere landen (Kofma, 2012; Kofman and Lassalle, 2006; Vouyioukas and Liapi, 2013; Godin and Freitas, 2013; Getachew, 2012; Garrido and Codó, 2014). Een erkenning van het diploma kan de waardevermindering echter beperken. Aldus ligt de tewerkstelling van immigranten van wie het diploma erkend is, in België, maar ook in Italië en Australië, hoger dan bij diegenen van wie het diploma niet erkend is (IOM, 2013²⁹).

²⁷ In het bijzonder omdat de referentieperiode tussen de enquêtes verschilt (een maand in de enquête, een week in de EAK-enquête), en omdat de definitie van werk preciezer is in de EAK-enquête.

²⁸ Zie deel "Verwerking en analyse van de gegevens" voor uitleg bij een logistische regressie.

²⁹ IOM 2013 Recognition of qualifications and competencies of migrants.

Omgekeerd heeft de Belgische nationaliteit geen significant effect. Het is dus minder de nationaliteit van de persoon en meer de ‘nationaliteit’ van het diploma en de erkenning ervan, die een rol spelen bij de toegankelijkheid van de arbeidsmarkt. Dit resultaat wijkt af van andere studies die beklemtonen dat het voor mensen met de Belgische nationaliteit gemakkelijker is om een job te bemachtigen (De Keyser, Delhez, & Zimmer, 2012)³⁰. Wij hebben vragen gesteld bij de periode van de afgifte van het diploma om na te gaan in welke mate sommige bevolkingsgroepen meer benadeeld worden dan andere. De steekproef van onze enquête is globaal gezien vrij klein, en laat ons dus niet toe om betrouwbare informatie te verstrekken over dit punt.

30 Een reden voor dit verschil heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat de plaats van afgifte en de erkenning van een diploma niet werden gecontroleerd in de hierboven vermelde studie.

Tabel 18. Variaties van de werkloosheid volgens meerdere sociaaleconomische variabelen: aandeel personen zonder werk, en kansenverhoudingen van een logistische regressie

Personen zonder werk binnen de actieve populatie			
	% zonder werk	N	Kansenverhoudingen (logistische regressie)
Land van oorsprong (n.s.)			
DR Congo	33%	179	0.73
Burundi	37%	75	1.00
Rwanda	19%	106	0.41**
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	33%	121	0.73
Geslacht (n.s.)			
Man	33%	267	1.00
Vrouw	30%	214	0.96
Opleidingsniveau (*)			
Secundair en minder	39%	159	1.00
Hoger kort (3 jaar)	25%	155	0.58*
Hoger lang (4 jaar en +)	29%	164	0.72
Gewest (n.s.)			
Brussel	32%	182	1.00
Vlaanderen	28%	154	0.72
Wallonië	33%	145	0.96
Leeftijdsgroepen (n.s.)			
18-29 jaar	29%	74	1.53
30-39 jaar	33%	152	1.47
40-49 jaar	24%	152	1.00
50 jaar en +	40%	103	2.30**
Diploma (**)			
Behaald in België	25%	262	1.00
Behaald buiten België, erkend	33%	59	1.33
Behaald buiten België, niet erkend	42%	147	1.82*
Belgische nationaliteit (n.s.)			
Neen	38%	143	1.35
Ja	28%	338	1.00
Generatie (n.s.)			
Eerste generatie	33%	354	1.00
Generatie 1.5	27%	64	0.98
Tweede generatie	20%	63	0.90
Totaal	31%	481	
Steekproef: actieve populatie (personen met werk of werkzoekend). Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10 ; ** : p<0.05 ; *** p<0.01.			

Een ander significant resultaat: een diploma hoger onderwijs van het korte type beschermt beter tegen werkloosheid dan een hoger diploma van het lange type of een diploma van lagere studies. Onze hypothese luidt dus dat mensen met een diploma van dat

type hun kwalificatie gemakkelijker kunnen benutten op de arbeidsmarkt, of in knelpuntberoepen waar concurrentie en discriminatie minder uitgesproken zouden zijn. Personen van 50 jaar en meer lopen ook een hoger risico om werkloos te worden dan de anderen, vooral in vergelijking met de groep van 40-49 jaar, die het meest actief is op de arbeidsmarkt. Personen van Rwandese herkomst daarentegen hebben een aanzienlijk lager risico dan de anderen om werkloos te zijn, zonder dat dit kan worden verklaard door objectieve, meetbare factoren. Hier merken we op dat een aanzienlijk deel van de mensen van Rwandese origine het statuut van vluchteling hebben gekregen. Twee factoren zouden dan de grotere participatie op de arbeidsmarkt kunnen verklaren. Ten eerste blijkt, zoals werd aangetoond in het Careersproject³¹, dat een groot deel van de mensen met een vluchtelingenstatuut erin slaagt om te participeren op de arbeidsmarkt, ook al kan dat meerdere jaren in beslag nemen. Ten tweede, het grotere aantal erkenningen van asielaanvragen bij de Rwandezen droeg bij tot een snellere arbeidsparticipatie, omdat ze in aanmerking kwamen voor opleidingen of niveauherstel conform de procedurevereisten voor het verlenen van de gelijkwaardigheid van het diploma.

3.2.3. Een oververtegenwoordiging van laaggekwalificeerde jobs en frequente niveauperlagering

*“Mijn moeder, toen ze hier aankwam, had al zeven jaar gewerkt in Burundi als prof chemie en agronomie, maar toen ze hier aankwam, vertelde men haar dat ze gelijkwaardig moesten worden gemaakt, want haar diploma's waren niets waard”
(jonge Burundees-Belgische vrouw, Wallonië, 24 jaar, maart 2017)*

Van de mensen met een job heeft 70% een contract van onbepaalde duur, de anderen hebben een contract van bepaalde duur (13%), werken voor een uitzendkantoor (9%), of hebben een ander soort contract (8%). Hoewel de uitzendsector slechts 10% vertegenwoordigt van het aantal jobs, ligt dit percentage hoger dan bij de rest van de bevolking, en de groepen met een andere migratieachtergrond (Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg en het Interfederaal Gelijkekansencentrum, 2015). Globaal hebben jongeren en lageropgeleiden vaker uitzendcontracten of andere soorten contracten, en uitzendarbeid komt het meest voor in Vlaanderen. Ongeveer twee derde van de personen met een job werkt in de privésector, iets meer dan een kwart in de publieke sector, en minder dan 10% werkt als zelfstandige. Dit geringe percentage zelfstandigen bij personen afkomstig uit Sub-Sahara-Afrika is vergelijkbaar met het percentage (6%) dat in 2012 werd genoteerd in het socio-economische monitoringrapport (Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg en het Interfederaal Gelijkekansencentrum). Het is ook vergelijkbaar met de resultaten van de Marokkaanse Belgen (7%) en de Turkse Belgen (9%) in de enquête van de Koning Boudewijnstichting bij deze populaties (Torrekens en Adam, op.cit.). Los van contracten en statuten, vertelt de aard van de uitgevoerde arbeid meer over de kwaliteit van de job.

31 Careers project: Arbeidsparticipatie van vluchtelingen: The Long and Winding Road to Employment (2015). Andrea Rea en Johan Wets (Promotoren). <http://unia.be/nl/artikels/arbeidsparticipatie-van-vluchtelingen-the-long-and-winding-road-to-employment>

Tabel 19. Meest vertegenwoordigde beroepen bij mannen en vrouwen

Vrouwen	%	Mannen	%
Schoonmaakpersoneel	15%	Magazijnier	9%
Hulpverzorgende	14%	Verkoper	7%
Verpleegster	8%	Restaurant (kok, kelner, andere)	6%
Verkoopster	7%	Geschoold arbeider in de industrie	6%
Restaurant (kok, kelner, andere)	7%	Administratief bediende	5%
Huishoudhulp	5%	Elektricien	3%
Receptionisten en medewerkers call centers	4%	Sociaal assistenten en opvoeders	3%
Sociaal assistenten en opvoeders	4%	Schoonmaakpersoneel	3%
Leerkrachten secundair onderwijs	3%	Financieel manager, auditeur, fiscalist	2%
N=244	67%	N=190	44%
Steekproef: personen met werk.			

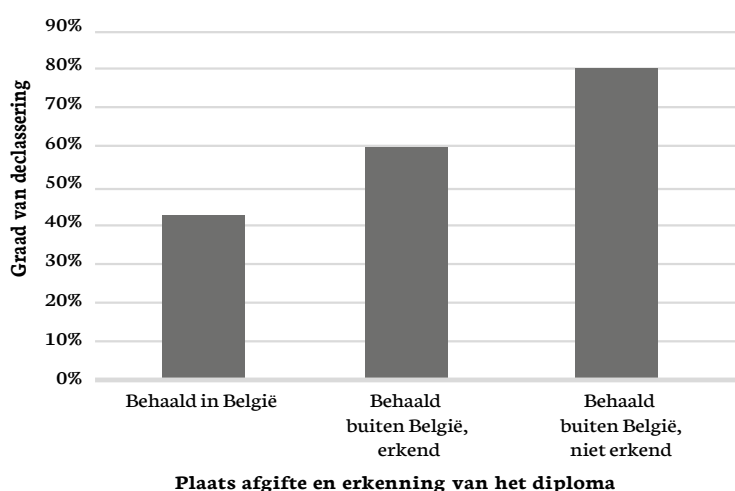
Vrouwen zijn in grote mate geconcentreerd in het domein gezondheid (hulpverzorgende en verpleegsters), schoonmaken en huishoudhulp, en ook als verkoopsters, in restaurants, als medewerkers van call centers en receptionisten, maatschappelijk assistentes en leerkrachten. Deze zeven activiteiten vertegenwoordigen twee derde (60%) van de genoteerde jobs voor vrouwen. De activiteiten van mannen zijn globaal meer gediversifieerd, met een belangrijk aandeel voor magazijniers, verkopers, werknemers in restaurants en geschoolde arbeiders in de industrie (assembleerders, bestuurders van werktuigen enz.). Deze beschrijving van de activiteiten wordt hier voorgesteld ter illustratie: ze zijn divers van aard en moeilijk te klasseren. Toch illustreert ze dat de etnische stratificatie van de arbeidsmarkt wel degelijk bestaat, in het bijzonder voor vrouwen en dit ondanks het hoge percentage vrouwen met een diploma hoger onderwijs. En hoewel Afro-descendenten vaak hooggekwalificeerde jobs kunnen uitoefenen (leerkrachten, artsen, advocaten enz.), zijn ze oververtegenwoordigd in zogeheten basisjobs en in arbeidersstatuten (Adam, 2007; Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg en het Interfederaal Gelijkekansencentrum).

Diverse studies onderstreepten hoe moeilijk het voor migranten is om een job te vinden die overeenstemt met hun kwalificaties, en stellen vast dat deze declassering³² sterk aanwezig is in meerdere landen, waaronder België (OESO, 2007; Adam en van Dijk, 2015; Westerveen en Thys, 2016). Een enquête bij mensen van Congolese afkomst in België bracht aan het licht dat meer dan de helft van de mensen een job had die niet overeenstemt met hun diplomaniveau (Schoumaker en al, 2017). We hebben het hier over declassering door zelfdeclaratie, dit wil zeggen door het verzamelen van de mening van de respondenten over de afstemming tussen hun job en hun diplomaniveau. Op de vraag «Hebt u de indruk dat u een job uitoefent die overeenstemt met uw diplomaniveau?», bevinden de personen die daarop antwoordden «neen, helemaal niet» en neen, maar het komt in de buurt» zich volgens ons in een situatie van declassering.

³² De declassering verwijst hier naar de slechte afstemming van kwalificaties en jobs.

In totaal vond iets minder dan de helft van de respondenten dat ze een job uitoefenen die volledig overeenstemt met hun diplomaniveau. Deze resultaten bevestigen de omvang van de declassering bij personen met een Afrikaanse achtergrond in België. Een hoger aandeel dan bij andere groepen met een niet-Europese migratieachtergrond, rekening houdend met hun hoge kwalificaties. Ter vergelijking: 61% van de Marokkaanse Belgen en 62,5% van de Turkse Belgen vinden dat hun job overeenstemt met hun diplomaniveau (Torrekens en Adam, op.cit.). Net als voor de werkloosheid raamden we, door het controleren van andere variabelen, een logistische regressie om te evalueren welke factoren een invloed hebben op het risico om zich in een situatie van professionele declassering te bevinden. We gebruiken hier dezelfde variabelen als voor de werkloosheid en de kansenverhoudingen worden voorgesteld in tabel 20³³.

Figuur 10: Declassering volgens de plaats van afgifte en de erkenning van het diploma

De belangrijkste risicofactor voor declassering die we in deze analyse identificeerden is, uiteraard, het niet-erkennen van het diploma³⁴. Personen in deze situatie hebben vaak elementaire jobs - zoals schoonmaken. Als ze in Vlaanderen wonen, hebben ze ook een gevoelig hoger risico om te moeten werken onder hun niveau. Dat is ongetwijfeld gedeeltelijk te verklaren omdat ze de taal van de streek minder goed beheersen, rekening houdend met het feit dat onze steekproef enkel gaat over personen afkomstig uit Franstalig Afrika. Personen met een universitair diploma bevinden zich ook vaker in een situatie van declassering. Anders gezegd, hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de potentiële kans op declassering, waarbij de vraag kan worden gesteld hoe het zit met het etnisch-raciale glazen plafond op de arbeidsmarkt.

Vrijwel alle jongeren die we hebben geïnterviewd zagen hoe hun ouders geconfronteerd werden met declassering, met inbegrip van de kinderen van ouders die vooraleer terug te keren naar hun land in België waren komen studeren. Dat is het geval bij deze jonge Rwandees-Belgische vrouw (Nederlandstalig, perfect tweetalig in het Frans, 31 jaar, Brussel, april 2016):

33 Zie deel “verwerking en analyse van de gegevens” voor uitleg over de logistische regressie en de kansenverhoudingen.

34 De gebruikte gegevens laten niet toe om alle factoren die de declassering beïnvloeden, te identificeren. Andere factoren, zoals discriminatie, kunnen ook leiden tot declassering.

«De meesten hebben gestudeerd, hebben studies gedaan. Ze zijn hier komen studeren in Louvain-la-Neuve of aan de ULB en teruggekeerd naar hun land. Dus de meesten hebben gestudeerd en waren kaderleden. Toen ze hier aankwamen, door de oorlog of omdat ze vaak bedreigd werden, en dergelijke zaken, moeten ze het huishouden gaan doen, moeten ze afval verzamelen (...)».

Bij de jongsten (tweede generatie en generatie 1.5) vermindert de werkloosheid, maar ze ligt nog altijd hoger dan het nationaal gemiddelde (23% versus 8%). De tweede generatie ondergaat zelf ook een professionele declassering (34%) ook al is het opnieuw zo dat dit cijfer lager ligt dan het algemene gemiddelde voor de Afro-descendenten die we geïnterviewd hebben (54,4%). Daarnaast beschikken we nog niet over de cijfers om een vergelijking te maken met de Marokkaanse Belgen en de Turkse Belgen (aangezien velen hun studies nog niet voltooid hebben). Los daarvan blijkt uit de meeste interviews die we hebben afgenomen in het kwalitatieve gedeelte dat de jongeren zich sociaal-professioneel gemarginaliseerd voelden bij het zoeken naar een stage of een job. We beklemtonen dat deze marginalisering past in de continuïteit van verschillende vormen van uitsluiting en discriminatie waarop ze botsten op school en ook in het hoger onderwijs, universitair of niet. Deze jonge vrouw legt uit dat ze haar keuze veranderd heeft, zelfs vooraleer ze begon met werken, om te investeren in een beroep waar ze «minder blootgesteld» is aan klanten:

«Ik had hotelmanagement gestudeerd, maar ik moest me omscholen naar personeelsmanager (...) Zo verliep het, ik ga solliciteren bij een hotel, ik kom aan, ik zit neer en ik zeg «wel, het is voor een sollicitatie» «o ja, voor de post van kamermeisje», ik ben naar buiten gegaan, ik heb zelfs geen gesprek gehad. Dat gebeurde altijd zo. Je bent nog niet aangekomen of je wordt al beoordeeld en dus ben ik direct gestopt. Ik ben in tranen naar buiten gelopen, ik bedacht dat ik nooit werk zou vinden, ik wist dat ik niet kon beginnen in de hotelsector. Hotelmanager, ik wist erg goed dat ik daar niet zou geraken en manager worden, ik moest beginnen bij het onthaal. Meteen beginnen bij het onthaal was niet direct haalbaar, in alle soorten hotels, dat heeft men mij snel laten verstaan. Bij interviews zei men vaak ‘o ja, maar uw kapsel, hoe ziet dat eruit?’. Als ik ging met mijn natuurlijk haar, zei men ‘o ja, maar uw kapsel... ‘ als ik ging met haarvlechten, was het ‘o, maar uw kapsel, hoe doet u dat? is het?...’. Eenmaal kreeg ik zelfs de opmerking ‘kan u uw haar in toom houden?’. Dus euh kleine kroeshaartjes die eruit staken... Voilà, dat was niet welkom, het moest ‘geciviliseerd worden’, er moest aan gewerkt worden om een beetje te lijken op iedereen. Het is waar dat ik dat heb gedaan in het begin van mijn loopbaan. Ik ging nooit naar het werk met mijn natuurlijk haar, ik ging altijd werken met een vlecht, om me proberen te versmelten met de massa...» (jonge Rwandees-Belgische vrouw, Nederlandstalig, 31 jaar, Brussel, april 2016)

Naast de origine, is het geslacht een erg discriminerende variabele, met een declassering die duidelijk minder vaak voorkomt bij vrouwen (44%) dan bij mannen (68%), zelfs als we rekening houden met het verschillende opleidingsniveau van mannen en vrouwen. Het is moeilijk om dit verschil te analyseren. Hoewel declassering gedeeltelijk tijdelijk kan zijn voor de jongeren, vooraleer een betere job te krijgen, moet de omvang van dit fenomeen ons doen nadenken over factoren zoals discriminatie, die

daarmee kunnen samenvallen, en over de effecten van deze declassering op de mensen zelf en hun gezin.

In de focusgroepen die we organiseerden, wilden we de invloed van gender op discriminatie onderzoeken, namelijk de manier waarop sociaalprofessionele marginalisering werd ervaren volgens de sekse. We wilden het niet alleen bekijken vanuit een cultureel standpunt (de manier waarop de integratie in de samenleving bijvoorbeeld maakt dat we sociale achterstelling anders aanvoelen/beleven als man en als vrouw) maar ook op een structurele manier (inzake een andere behandeling van mannen en vrouwen door de meerderheidsgroep, die deze groepen waarnemen). Uit de drie focusgroepen bleek dat mannelijke Afro-descendenten schrik aanjagen en meer systematisch worden uitgesloten door de meerderheidsgroep. Een gegeven dat we meer moeten onderzoeken. Toen een jonge Congolees-Belgische vrouw haar eigen verhaal vertelde, waren alle deelnemers het roerend met haar eens:

«Tussen mijn broer en mij is een jaar verschil, en ik zie dat we echt niet hetzelfde leven gehad hebben, omdat ik een vrouw ben. Omdat ik een fijn stemmetje heb, omdat dit schattig is en er altijd dat aspect is, misschien gaan we het ooit ergens kunnen plaatsen... Het racisme dat ik ondervond, bijvoorbeeld, ik heb altijd werk gevonden. Wel ja, ik heb altijd werk gevonden waar ik gedeclasseerd werd, in verhouding tot mijn competenties of mijn universitair diploma, in verhouding tot mijn talenkennis of dergelijke zaken, maar ik heb altijd werk gevonden, daar waar het voor mijn broer moeilijk was. En zelfs op studievlak, het ging altijd gemakkelijker aan de universiteit, terwijl als kind, mijn broer het veel gemakkelijker had op school dan ik. Ik moest echt werken, studeren, terwijl hij, hij slaagde erg gemakkelijk, maar nadien, bij de universitaire studies, had hij veel problemen met zijn professoren en ik denk dat dit echt toe te schrijven is aan het feit dat hij een man is, en dat men harder is tegenover mannen. (...) Ja, de mannen hebben het moeilijker om zich te integreren in deze samenleving, ze vinden moeilijker hun plaats, maar toch heb ik het gevoel dat dit komt omdat men veel harder is tegenover hen (...). » (jonge Congolees-Belgische vrouw, Brussel, 36 jaar, januari 2017).

Tabel 20. Variaties van professionele declassering volgens meerdere sociaaleconomische variabelen: aandeel personen die vinden dat ze in een declasseringssituatie zitten en kansenverhoudingen van een logistische regressie

Professionele declassering (zelf-declaratie)			
	% gedeclasseerd	N	Kansenverhoudingen (logistische regressie)
Land van oorsprong (n.s)			
DR Congo	56%	126	0.84
Burundi	58%	47	1.00
Rwanda	46%	85	0.82
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	58%	83	1.06
Geslacht (***)			
Man	68%	188	1.00
Vrouw	44%	153	0.27***
Opleidingsniveau (n.s)			
Secundair en minder	60%	104	1.00
Hoger kort (3 jaar)	53%	118	1.37
Hoger lang (4 jaar en +)	54%	117	2.18*
Gewest (**)			
Brussel	46%	127	1.00
Vlaanderen	68%	112	2.99***
Wallonië	55%	102	1.30
Leeftijdsgroepen (n.s)			
18-29 jaar	55%	52	2.02
30-39 jaar	49%	107	0.65
40-49 jaar	57%	115	1.00
50 jaar en +	64%	67	1.18
Diploma (***)			
Behaald in België	43%	199	1.00
Behaald buiten België, erkend	59%	41	2.45*
Behaald buiten België, niet erkend	80%	90	11.20***
Belgische nationaliteit (n.s)			
Ja	52%	249	1.00
Neen	63%	92	1.06
Generatie (**)			
Eerste generatie	59%	244	1.00
Generatie 1.5	52%	47	1.85
Tweede generatie	31%	50	0.57
Totaal	56%	341	
Steekproef: populatie met een job als hoofdactiviteit. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10; ** : p<0.05; *** p<0.01. De volgende vraag werd gesteld: «Hebt u de indruk een werk uit te oefenen dat overeenstemt met uw diplom niveau?». Personen in een declasseringssituatie gaven de volgende antwoorden «Neen, mijn job vereist helemaal niet mijn diplom niveau», of «Neen, mijn job vereist niet mijn diplom niveau, maar komt in de buurt».			

3.2.4. Een werksituatie die de financiële situatie sterk beïnvloedt

Om de financiële situatie van een huishouden te evalueren werd aan de respondenten gevraagd in welke mate ze «meer dan voldoende, voldoende, net voldoende, onvoldoende» geld hadden om basislevensmiddelen te kopen (Tabel 21). Globaal situeert ongeveer de helft zich in de categorie «voldoende», en een derde in de categorie «net voldoende». Slechts een minderheid (8%) evalueert de financiële situatie van het huishouden als «meer dan voldoende», en 13% als «onvoldoende». De financiële situatie is uiteraard nauw verbonden met de werksituatie. Bij de mensen met een niet-gedeclassificeerde job verklaart 80% dat de situatie voldoende of meer dan voldoende is, wat bijna tweemaal meer is dan bij de werklozen en inactieven. De tweede generatie lijkt ook in betere omstandigheden te leven dan de eerste generatie. We vinden echter geen significant verschil volgens de herkomst, de sekse of het opleidingsniveau.

Tabel 21. Financiële situatie van het huishouden

Vandaag, om basislevensmiddelen te kopen, is de financiële situatie van uw huishouden...							
	Meer dan voldoende	Voldoende	Net voldoende	Onvoldoende	Weet het niet/weigering	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s)							
DR Congo	9%	52%	28%	11%	0%	100%	300
Burundi	3%	49%	41%	7%	0%	100%	131
Rwanda	9%	51%	26%	14%	1%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	7%	45%	33%	14%	1%	100%	207
Geslacht (n.s)							
Man	7%	51%	29%	12%	1%	100%	423
Vrouw	8%	47%	31%	14%	0%	100%	381
Opleidingsniveau (n.s)							
Secundair en minder	5%	50%	29%	15%	1%	100%	309
Hoger kort (3 jaar)	8%	49%	32%	12%	0%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	10%	47%	32%	11%	1%	100%	259
Gewest (n.s)							
Brussel	7%	51%	31%	10%	1%	100%	319
Vlaanderen	8%	47%	28%	17%	1%	100%	235
Wallonië	8%	48%	31%	13%	0%	100%	250
Leeftijdsgroepen (*)							
18-29 jaar	12%	48%	29%	9%	2%	100%	240
30-39 jaar	8%	45%	34%	14%	0%	100%	234
40-49 jaar	5%	50%	31%	14%	0%	100%	186
50 jaar en +	4%	55%	26%	16%	0%	100%	144
Generatie (***)							
Eerste generatie	5%	46%	35%	14%	0%	100%	541
Generatie 1.5	14%	60%	16%	8%	2%	100%	110
Tweede generatie	17%	58%	18%	7%	1%	100%	153
Werk situatie(***)							
Job zonder declassering	20%	60%	16%	5%	0%	100%	157
Matige declassering	10%	64%	22%	4%	0%	100%	66
Sterke declassering	7%	51%	33%	8%	1%	100%	118
Werkloze	4%	40%	38%	17%	2%	100%	140
Student	5%	48%	33%	14%	1%	100%	233
Andere inactief	1%	39%	35%	25%	0%	100%	90
Religie (n.s)							
Katholiek	7%	47%	32%	14%	0%	100%	366
Protestant	7%	54%	33%	6%	0%	100%	204
Andere christelijke religies	8%	49%	25%	18%	1%	100%	121
Moslim	9%	51%	22%	16%	2%	100%	54
Geen religie	15%	36%	41%	5%	3%	100%	47
Andere/weigering	4%	59%	31%	6%	0%	100%	12
Totaal	8%	48%	30%	13%	1%	100%	804
N	67	409	227	96	5	804	
Steekproef: De hele steekproef. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01							

3.3. BESLUIT

In dit hoofdstuk bestudeerden we de gezinssituatie en ook de sociaaleconomische profielen en de toegang tot de arbeidsmarkt van Afro-descendenten in het algemeen en van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen in het bijzonder.

Dat levert drie belangrijke resultaten op.

Een eerste significant resultaat heeft betrekking op de gezinssituatie. De bestudeerde populatie leeft grotendeels als koppel met kinderen of is vrijgezel zonder kinderen. Het grote aantal mensen dat alleen leeft is toe te schrijven aan de aanzienlijke aanwezigheid van studenten, en ook aan de sterke transnationalisering van het gezinsverband. Gemiddeld heeft een kwart van de bevroegde Afro-descendenten een deel of de rest van zijn (kern)gezin in het buitenland.

Een tweede significant resultaat behelst het contrast tussen het opleidingsniveau en het werkloosheidscijfer. De enquête bevestigt dat we wel degelijk te maken hebben met een erg hoog geschoolde groep, aangezien ongeveer 60% van de bevroegde Afro-descendenten die ouder zijn dan 18 jaar, hogere studies gedaan hebben (van wie de helft een universitair diploma bezit). Dat is overigens een kenmerk dat de Congolese gemeenschap overstijgt, aangezien het ook betrekking heeft op de Rwandese en de Burundese milieus en de mensen die afkomstig zijn uit andere Franstalige Afrikaanse landen.

In tegenstelling tot de algemene gegevens van het Observatorium voor de Werkgelegenheid³⁵ is het opleidingsniveau hier geen factor van sociaaleconomische inclusie. De werkloosheid bij Afro-descendenten ligt ongeveer viermaal hoger dan bij de Belgen en meer dan de helft van de respondenten hebben het over situaties van sociaalprofessionele declassering.

Onze studie onderscheidt vier grote groepen met een statistisch verschillend werkloosheidsniveau. Ten eerste, de personen die een diploma behaalden in het buitenland, dat in België niet wordt erkend: deze mensen lopen tweemaal meer risico om geen werk te hebben. Ten tweede, de personen die een diploma hebben van het hoger onderwijs van het korte type: hun risico op werkloosheid is kleiner dan dat van mensen met een diploma hoger onderwijs van het lange type of dan van mensen met een lager studieniveau. Ten derde, de personen van Rwandese origine, hun risico om geen werk te hebben is kleiner dan bij de andere groepen. Ten vierde, de jongeren en de lagergeschoolden die vaker uitzend- en andere soorten contracten hebben, met een groter aandeel in Vlaanderen.

Het derde significante resultaat is het aanzienlijke declasseringsgevoel en de gender- en etnisch gestratificeerde jobs op de arbeidsmarkt. Het geslacht is een sterk discriminerende variabele, aangezien mannen meer getroffen worden door werkloosheid en professionele declassering. Vrouwen kampen eveneens met sterke declassering, maar kunnen meer terecht in bepaalde sectoren, in het bijzonder in de zorg en de huishoudelijke hulp.

³⁵ Statistisch portret van de Brusselse jeugd bij haar eerste stappen op de arbeidsmarkt – Het Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid – februari 2011

Bij de zichtbare factoren van sociaalprofessionele participatie horen: de plaats van afgifte van het diploma (de nationaliteit van het diploma is belangrijker dan het verwerven van de nationaliteit door de mensen), de erkenningsprocedure van een diploma dat werd behaald in het buitenland, diploma's van kort hoger onderwijs en het vluchtelingenstatuut. Het aanzienlijke percentage van mensen die geen poging gedaan hebben om hun diploma te laten erkennen, of die niet weten welk belang hun diploma heeft, is dus erg beangstigend. Dat gaat meer over mensen die afkomstig zijn uit andere Franstalige landen in Sub-Sahara-Afrika dan over mensen uit DR Congo, Rwanda en Burundi. Deze groep telt ook minder personen met een diploma hoger onderwijs van het korte type.

Tot slot onderstrepen we dat de kwestie van de gelijkwaardigheid van het diploma geen verklaring biedt voor de grote sociaalprofessionele uitsluiting binnen deze groepen. Dat zien we bij de tweede generatie die geboren en geschoold is in België. Ze zijn minder vaak werkloos dan de personen van de eerste generatie, maar ze zijn nog steeds driemaal vaker werkloos dan het nationale gemiddelde, ook al haalden ze hun diploma in België.

Hoofdstuk 4.
Burgerschap, nationaliteit,
'nationaal' gevoel, waarden en
sociale afstand

Het begrip burgerschap kan beperkend gedefinieerd worden als een juridisch statuut (de nationaliteit) dat aangeeft dat iemand lid is van een politieke gemeenschap (een staat). Ook kan ze ruimer gedefinieerd worden als het geheel van rechten en plichten van een burger. Het kan ook worden benaderd als een gevoel te behoren tot een natie van burgers, uitgaande van een nationale identiteit of als actieve participatie aan de politieke instellingen van een samenleving (Kymlicka en Norman, 2000). Vanaf de jaren 2000 benadrukt het integratiebeleid van de Europese landen steeds meer de plichten van de nieuwe burgers met een migratieachtergrond (Joppke 2010 ; Adam en Martiniello, 2013), in het bijzonder met het oog op hun gehechtheid aan de zogeheten 'gemeenschap-pelijke nationale waarden'. De postkoloniale beweging, die de geschiedenis van de kolonisatie herbekijkt en vragen stelt bij de effecten ervan op de huidige tijd, vindt dat mensen die afkomstig zijn uit de oude kolonies en hun nakomelingen al 'geïntegreerd' zijn als onderdaan van het rijk (Hall, 1991 ; Gilroy, 1987 ; Bhabha, 1994 ; Bhambra, 2017). Ze focust dan ook op de modaliteiten van hun inclusie door de meerderheidsgroep.

In dit hoofdstuk benaderen we het burgerschap vanuit diverse dimensies, zowel de dimensies die verdedigd worden door diegenen die pleiten voor een enge definitie van burgerschap, als de dimensies die verdedigd worden door zij die pleiten voor een bredere definitie. We integreren eveneens zoveel mogelijk de objectieve en subjectieve factoren van burgerschap, door te onderzoeken hoe het gevoel te behoren tot de Belgische natie bij de Afro-descendenten is opgebouwd vanuit een hele reeks indicatoren: het verkrijgen, of het willen verkrijgen, van de Belgische nationaliteit, de redenen waarom men al dan niet Belg wil worden, maar ook de relatie met de anderen en met bepaalde sociale waarden (democratie, gelijkheid mannen-vrouwen, het recht op abortus, euthanasie en homoseksualiteit). Het zijn punten die, terecht of niet, doorgaans worden voorgesteld als waarden die misschien net niet «nationaal» zijn, maar toch minstens intrinsiek zijn aan liberale democratieën (Joppke, 2007).

4.1. BELG ZIJN OF BELG WORDEN?

Zoals werd vermeld bij de beschrijving van de steekproef (hoofdstuk 1) heeft 56% van deze populatie de Belgische nationaliteit (53% van de personen die buiten België geboren zijn). Dit aandeel is lager in vergelijking met de populatie van Marokkaanse (91%) en Turkse origine (93%) (Torrekens en Adam, op.cit.).

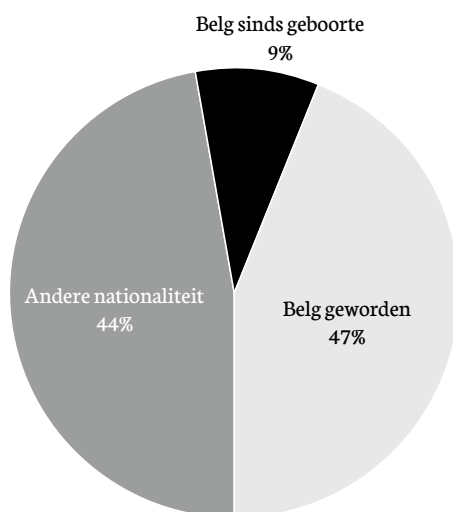
Men zou kunnen denken dat dit toe te schrijven is aan de langere aanwezigheid van deze groepen op het Belgisch grondgebied, maar dan doen we afbreuk aan de Congolese, en in mindere mate aan de Rwandese en Burundese, aanwezigheid, die in België begon in de jaren 50. Daarentegen is de toegang en de vraag naar de Belgische nationaliteit effectief later gestart. Dat komt omdat de eigenlijke migratie heel wat later op gang kwam dan de eerste vormen van Sub-Saharaanse aanwezigheid op Belgische bodem.

Het verschil is dus veeleer te verklaren door een verschillende migratiegeschiedenis die enerzijds werd gekenmerkt door het voeren van een migratiebeleid dat gericht was op Marokko en Turkije, en anderzijds, door het ontbreken van een migratiebeleid dat gericht was op DR Congo, Burundi en Rwanda.

De Marokkaanse en Turkse Belgen hebben snel een vestigingslogica ontwikkeld, en zijn zelfs gekomen met deze intentie in het kader van de arbeidsmigratie. Dat is niet het geval bij de Afro-descendenten bij wie de vestigingsdynamiek pas opdook in de jaren 80-90, los van elke vraag of politieke regeling.

Slechts een minderheid van de respondenten werd geboren als Belg (9%), ongeveer de helft verkreeg de Belgische nationaliteit (47%) (Figuur 11, Tabel 22). Uiteraard is de overgrote meerderheid van de personen die geboren zijn in België (tweede generatie) als Belg geboren, en op het moment van de enquête waren zij praktisch allemaal Belg. Dat wil zeggen dat minstens een van de ouders de Belgische nationaliteit voor hun geboorte had verworven. De overgrote meerderheid van de personen van 50 jaar en ouder zijn Belg (80%), ook al waren er erg weinig die bij hun aankomst in België al de Belgische nationaliteit hadden. De personen van Congolese origine die ouder waren dan 57 jaar op het moment van de enquête (geboren voor 1960) en de personen van Rwandese en Burundese origine die ouder dan 55 jaar waren op het moment van de enquête (geboren voor 1962) zijn echter als Belg geboren, als koloniale onderdanen, en zijn officieel Congolees, Rwandees of Burundees «geworden», bij de onafhankelijkheid van hun land van herkomst. Hoewel ze «Belg» waren tot 1960 (voor Congo) en tot 1962 (voor Rwanda en Burundi), konden zij, noch hun nakomelingen, rekenen op vlottere procedures voor het verwerven van de Belgische nationaliteit.

Figuur 11: Situatie van nationaliteit

Nauwelijks 39% van de personen tussen 30-39 jaar hadden de Belgische nationaliteit op het moment van de enquête (Tabel 22). De kortere verblijfsduur van deze personen (hoofdstuk 1) verklaart ongetwijfeld het geringere aantal personen met de Belgische nationaliteit binnen deze groep (cfr. De wet op de verwerving van de Belgische nationaliteit). Bij de jongeren van 18-29 jaar, tot slot, is 56% Belg, en 21% als Belg geboren. De Belgen sinds geboorte zijn talrijker bij de personen van Congolese (14%) en Rwandese (13%) origine, wat een weerspiegeling is van hun langere aanwezigheid in België en het grotere aandeel van personen van de tweede generatie bij deze populatie. Vrijwel de hele tweede generatie van Afro-descendenten is geboren als Belg (92%). Dat

komt omdat de tweede generatie globaal gezien erg jong is, waarbij we opmerken dat het niet gepast is om 'jonge' Afro-descendenten van de tweede generatie te labelen als 'immigrant' of 'migrant', wat te vaak gebeurt.

We noteren eveneens een kleiner aandeel van personen met de Belgische nationaliteit bij de hogeropgeleiden (46%), wat te maken heeft met het feit dat personen met een universitair diploma zich niet noodzakelijk willen vestigen in België. Het verlangen om terug te keren is, zoals we nog zullen zien, groter bij studenten en hogeropgeleiden (cf. hoofdstuk 7). In dezelfde lijn kan het grotere aandeel van mensen met de Belgische nationaliteit bij de lageropgeleiden toe te schrijven zijn aan het feit dat deze personen geen perspectieven hebben om te participeren in de publieke of private sector in hun land van oorsprong en het gevoel hebben dat België hen meer sociaaleconomische mogelijkheden biedt.

Tabel 22. Situatie van nationaliteit

Situatie van nationaliteit					
	Belg sinds geboorte	Belg geworden	Andere nationaliteit	Totaal	N
Land van oorsprong (***)					
DR Congo	14%	50%	36%	100%	300
Burundi	7%	57%	36%	100%	131
Rwanda	13%	57%	31%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	4%	41%	55%	100%	208
Geslacht (n.s.)					
Man	11%	46%	43%	100%	423
Vrouw	8%	48%	44%	100%	382
Opleidingsniveau (***)					
Secundair en minder	11%	51%	37%	100%	309
Hoger kort (3 jaar)	10%	49%	41%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	7%	40%	54%	100%	259
Gewest (n.s.)					
Brussel	11%	46%	43%	100%	319
Vlaanderen	10%	45%	45%	100%	235
Wallonië	7%	50%	43%	100%	250
Leeftijdsgroepen (***)					
18-29 jaar	21%	35%	44%	100%	241
30-39 jaar	6%	33%	61%	100%	234
40-49 jaar	3%	58%	40%	100%	186
50 jaar en +	7%	73%	20%	100%	144
Generatie (***)					
Eerste generatie	2%	45%	53%	100%	542
Generatie 1.5	3%	79%	19%	100%	110
Tweede generatie	92%	7%	1%	100%	153
Totaal	9%	47%	44%	100%	805
N	152	356	297	805	
Steekproef: alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01					

Bij de personen die nooit de Belgische nationaliteit hebben gehad³⁶ wil een meerderheid (ongeveer twee derde) de Belgische nationaliteit verwerven, en 27% wil dat niet (en iets minder dan 10% heeft geen precies idee) (Tabel 23). In totaal heeft driekwart van de respondenten dus de nationaliteit of wil ze die verwerven. Wat opvalt, is het verschil tussen de hogeropgeleiden en de anderen: slechts 50% van de hogeropgeleiden heeft de nationaliteit al aangevraagd of wil deze verwerven. Dat bevestigt eens te meer dat een deel van deze personen niet droomt van een duurzaam verblijf. Er zijn ook meer vrouwen dan mannen die streven naar de Belgische nationaliteit. Er zijn meerdere interpretaties mogelijk op basis van de gegevens die werden verzameld in de Congolese

³⁶ Een tiental respondenten had de Belgische nationaliteit bij de geboorte, maar niet meer op het moment van de enquête.

milieus (Demart, 2008 ; 2017): het feit dat meer vrouwen dan mannen naar hier komen omdat ze zich hier definitief willen vestigen (zie hoofdstuk 2), of een soort spreiding binnen de economie van het koppel waarbij het verwerven van de Belgische nationaliteit door de vrouw een «beveiligings»-strategie voor het gezin vormt vanuit het idee dat vrouwen gemakkelijker hun «papieren» (regularisatie en nationaliteit) zouden kunnen krijgen dan mannen. Deze genderstrategie inzake het verblijf en de toegang tot de nationaliteit werd al aangetoond in de MAFE-studie over de Congolezen, maar werd nog niet onderzocht bij de andere groepen. We noteren echter dat het percentage Afro-descendenten dat de Belgische nationaliteit verworven heeft in onze enquête, vrijwel gelijk is tussen mannen en vrouwen.

De twee vermelde hoofdredenen om niet te willen veranderen van nationaliteit (ongeveer een derde van de respondenten) zijn: het feit dat men zich niet wil vestigen in België, en dat men geen zin heeft om Belg te zijn. Dit aandeel is sterker bij de mannen (30,7%) en neemt toe met het opleidingsniveau (38,9%), wat aansluit bij de migratievormen en -strategieën van de voorgaande decennia. Historisch gezien was de mobiliteit van de Congolezen, Rwandez en Burundez in België lange tijd gekoppeld aan studieprogramma's, met een grote mannelijke meerderheid, met de onmiddellijke terugkeer naar het land van oorsprong na afloop van de studies. Het feit dat mannen die gestudeerd hebben minder geneigd zijn om zich in België te vestigen en Belg te worden, kan aansluiten bij het verlangen van de mannen om terug te keren en vooral om (opnieuw) te participeren in de samenleving waar ze vandaan komen, zowel op het sociaalprofessionele als op het politieke niveau, wat onverenigbaar kan zijn met het verliezen van de nationaliteit van origine. Aangezien de Congolezen nooit toegang hebben gehad tot de dubbele nationaliteit (zie grondwet van 1960 en 2006), en 27% geen Belg wil worden, kunnen de Rwandez en Burundez daar hun voordeel mee doen. In dit verband is het veelzeggend om vast te stellen dat 24% van de Rwandez ondanks alles de Belgische nationaliteit niet wil, net als 18% van de Burundez.

Tabel 23. Plannen voor het verwerven van de Belgische nationaliteit

Hebben u of uw ouders de Belgische nationaliteit al aangevraagd (voor uzelf)? Wil u de Belgische nationaliteit verwerven?						
	Heeft de nationaliteit al aangevraagd	Wenst ze te verwerven	Geen precieze intentie (weet het niet)	Wenst ze niet te verwerven	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)						
DR Congo	20%	49%	4%	27%	100%	94
Burundi	16%	53%	14%	18%	100%	38
Rwanda	21%	51%	4%	24%	100%	45
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	12%	49%	11%	28%	100%	109
Geslacht (*)						
Man	20%	39%	11%	31%	100%	157
Vrouw	13%	57%	5%	25%	100%	129
Opleidingsniveau (***)						
Secundair en minder	18%	59%	6%	17%	100%	87
Hoger kort (3 jaar)	26%	47%	5%	22%	100%	72
Hoger lang (4 jaar en +)	8%	42%	11%	39%	100%	125
Gewest (n.s.)						
Brussel	12%	53%	10%	25%	100%	110
Vlaanderen	25%	42%	6%	27%	100%	88
Wallonië	13%	50%	7%	30%	100%	88
Leeftijdsgroepen (n.s.)						
18-29 jaar	13%	48%	11%	28%	100%	67
30-39 jaar	11%	58%	6%	25%	100%	118
40-49 jaar	23%	37%	7%	33%	100%	70
50 jaar en +	31%	38%	8%	23%	100%	31
Generatie (***)						
Eerste generatie	13%	50%	8%	29%	100%	268
Generatie 1.5	48%	36%	5%	11%	100%	18
Totaal	16%	49%	8%	27%	100%	286
N	44	139	25	78	286	
Steekproef: Personen die nooit de Belgische nationaliteit gehad hebben. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

4.1.1. Waarom Belg worden? Kinderen, werkgelegenheid en mobiliteit

De mensen die de Belgische nationaliteit verworven hebben of willen verwerven, werden geïnterviewd over hun beweegredenen om de Belgische nationaliteit te verkrijgen (Tabel 24). Er werd hen gevraagd om zich te positioneren ten opzichte van negen redenen, op een schaal gaande van zeer belangrijk tot helemaal niet belangrijk. Drie hoofdredenen tekenen zich af: de toekomst van hun kinderen, het verwerven van een job of een betere job, en de mogelijkheid om zich vrijer te verplaatsen. Deze redenen verwijzen naar tastbare voordelen (werkgelegenheid en mobiliteit), en naar verscheidene voordelen op langere termijn (de toekomst van de kinderen, toegang tot hypothecair krediet enz.). Andere, meer symbolische redenen (trots Belg te zijn) of

redenen die betrekking hebben op participatie aan het politieke leven werden minder belangrijk gevonden, al is dat niet specifiek voor Afro-descendenten (OESO 2014).

Tabel 24. Bewegredenen voor het verwerven van de Belgische nationaliteit

Kunt u mij zeggen op welk punt elk van deze factoren, voor uzelf, een motivatie is om de Belgische nationaliteit te verwerven?							
Voor...	Zeer belangrijk	Vrij belangrijk	Weinig belangrijk	Helemaal niet belangrijk	Zonder mening/ weet het niet	Totaal	N
De toekomst van mijn kinderen	59%	20%	11%	8%	2%	100%	539
Verkrijgen van een job of een betere job in België	56%	22%	10%	11%	1%	100%	539
Me zonder problemen kunnen verplaatsen naar andere landen in de wereld	54%	23%	13%	10%	0%	100%	539
Me meer thuis voelen in België	36%	22%	19%	21%	2%	100%	539
Vlotter toegang hebben tot hypothecair krediet	30%	16%	20%	29%	5%	100%	539
Me inzetten voor het verenigings- en politieke leven in België	28%	16%	22%	30%	4%	100%	539
Omdat ik trots ben Belg te zijn	23%	22%	24%	28%	3%	100%	539
Vlotter kunnen terugkeren naar het land van herkomst	23%	17%	21%	38%	1%	100%	539
Om geen (nationaliteit van origine) meer te zijn	4%	5%	16%	70%	5%	100%	539

Steekproef: Personen die de Belgische nationaliteit verkregen, hebben aangevraagd of willen verwerven.

Hoewel er volgens de origine van de respondenten geen grote variaties zijn in de beweegredenen om de Belgische nationaliteit te verwerven, noteren we toch enkele verschillen. Zo is bijvoorbeeld het verlangen om zich thuis te voelen in België meer aanwezig bij personen van Rwandese en Burundese origine. Het verkrijgen van de Belgische nationaliteit om vlotter te kunnen terugkeren naar het land van oorsprong is aanzienlijk minder belangrijk bij personen van Rwandese origine.

Tot slot wil een vrij gering, maar toch belangrijk deel van de mensen van Rwandese origine de Belgische nationaliteit verkrijgen om hun nationaliteit van origine te kunnen opgeven. Wellicht eerder een politieke dan een pragmatische motivatie aangezien de Rwandezen, zoals reeds gezegd, recht hebben op een dubbele nationaliteit.

In het algemeen vormt de toekomst van de kinderen het belangrijkste motief om de Belgische nationaliteit te verwerven, al is er wel een zeker verschil tussen de drie

groepen, gelet op het feit dat «slechts» 54% van de Congolezen dit vermeldt tegenover 60% van de Rwandezen en 76% van de Burundezen. Het verwerven van een job (56%) komt op de tweede plaats, gevolgd door de mobiliteit (54%).

Tabel 25. Motivaties voor het verkrijgen van de Belgische nationaliteit volgens land van oorsprong

Percentage van personen die deze motivaties erg belangrijk vinden, per origine					
Kan u mij zeggen op welk punt elk van deze factoren, voor uzelf, een motivatie is om de Belgische nationaliteit te verwerven?	DR Congo	Burundi	Rwanda	Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	Totaal
De toekomst van mijn kinderen (*)	54%	76%	60%	63%	59%
Het verkrijgen van een job of een betere job in België (***)	48%	54%	52%	65%	56%
Me zonder problemen kunnen verplaatsen naar andere landen (n.s.)	53%	55%	57%	55%	54%
Me meer thuis voelen in België (**)	31%	51%	49%	37%	36%
Vlotter toegang hebben tot hypothecair krediet (n.s.)	27%	36%	32%	31%	30%
Me inzetten voor het verenigings- en politieke leven in België (n.s.)	31%	25%	25%	26%	28%
Vlotter kunnen terugkeren naar het land van oorsprong (**)	23%	39%	13%	24%	23%
Omdat ik trots ben Belg te zijn (n.s.)	22%	32%	30%	20%	23%
Om geen (nationaliteit van origine) meer te zijn (**)	3%	2%	9%	3%	4%
N	189	86	123	141	539

Steekproef: Personen die de Belgische nationaliteit verkregen, hebben aangevraagd of willen verwerven.
 Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01

4.1.2. Identiteit en zich thuis voelen in België

Het begrip identiteit verwijst naar een complexe, veelzijdige en evoluerende constructie die voor sommige auteurs vooral te maken heeft met niet-instrumentele acties en met zelfbegrip of de eigen perceptie daarvan (Berger en Luckmann, 1966 ; Brubakers, 2001). De identiteit bestaat uit verschillende overtuigingen (sociale, culturele, religieuze, territoriale, politieke enz.) met een bepaalde opbouw en een hiërarchie, die nooit helemaal vaststaat (Guérin-Pace, 2006; Dubar, 2000; Bhabha, 1994). Ze moet dan ook worden begrepen als een interpretatie die individuen maken van de context waarbinnen ze bewegen (Blumer, 1969) en de interacties die ze hebben met anderen, of hun perceptie daarvan (Goffman, 1974).

In studies over de integratie van groepen in een minderheidssituatie staat bij het opbouwen van een identiteit het gevoel te behoren tot een natie centraal, inzonderheid van erfgenamen van de koloniale geschiedenis van een natie. Het behoren tot een natie is hier een objectief gegeven – gekoppeld aan de inschakeling van koloniale onderdanen in rijkgebieden van koloniserende naties – dat niet of nauwelijks tot uitdrukking wordt gebracht in nationale verhalen en integratiemaatregelen (Lombardi-Diop en Romeo, 2015).

Tot slot verwijst de ‘essentialisering’ van identiteiten, die door veel auteurs wordt beklemtoond (Hall, op.cit.; Butler, 2005), naar het gevaar dat identiteiten worden

geobjectiveerd in vaststaande onderdelen. Volgens een eerste definitie duidt identiteit op een eigenschap of een geheel van eigenschappen waarvan men vindt dat ze essentieel zijn voor het definiëren van individuen en voor het verschaffen van informatie over de gehechtheid aan de natie. Men moet dus voorzichtig zijn met het veralgemenen van interacties waarbinnen identiteits- en gehechtheidsconstructies zich ontwikkelen.

Onze enquête verheldert het verband tussen burgerschap en een 'nationaal' gevoel, begrepen als een subjectief gevoel van gehechtheid aan/en identificatie met een natie (Simonsen, 2017). Om het bestaan van een gevoel van gehechtheid aan België te testen, werd de volgende vraag gesteld aan alle respondenten, die een of meer landen konden vermelden: In welk(e) land(en) zou u zeggen dat u 'thuis' bent? ³⁷. Via deze vraag kunnen we nagaan hoeveel mensen zich in België thuis voelen. Globaal gezien vermeldde iets meer dan de helft van de respondenten België als het land waar ze 'thuis' waren. Een logistische regressie kan de belangrijkste variabelen die daar invloed op hebben, identificeren. Vijf factoren zijn significant gecorreleerd aan de vermelding van België als het land waar men thuis is (Tabel 26).

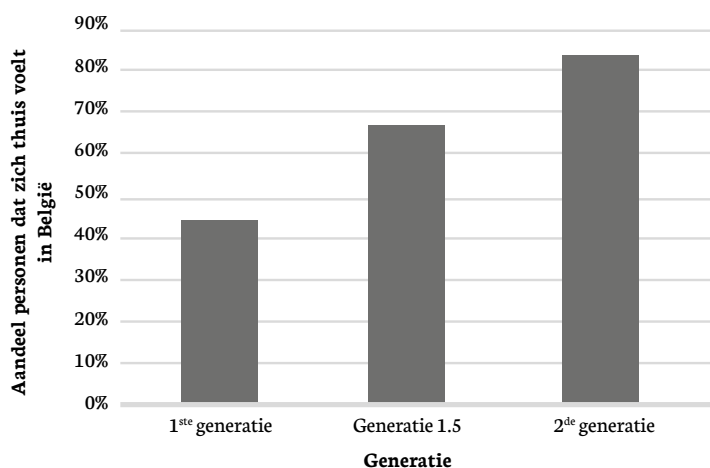
1. Mensen die de Belgische nationaliteit niet hebben, voelen zich minder thuis in België.
2. In vergelijking met de eerste generatie en de generatie 1.5 verklaren aanzienlijk meer mensen van de tweede generatie dat ze thuis zijn in België. De tweede generatie identificeert zich dus erg sterk met België, en deze sterke identificatie houdt aan na het controleren van andere factoren in de regressie (waaronder de nationaliteit).
3. Mensen van 50 jaar en + voelen zich meer thuis in België dan de anderen. Mogelijke redenen: ze hebben al meer tijd doorgebracht in België en hun gezin (kinderen en kleinkinderen) verblijft op het Belgisch grondgebied en misschien ook het koloniale verleden van België, want in deze leeftijdscategorie zijn de Congolezen, Rwandezers en Burundezers oververtegenwoordigd (hoofdstuk 2). Desgevallend zou het gevoel thuis te zijn gekruist moeten worden met een identificatieproces ten tijde van Belgisch Congo. Maar dat zou nog geverifieerd moeten worden.
4. De personen van Rwandese (68%) en Burundese herkomst (59%) verklaarden vaker dan de personen van Congolese (52%) en andere oorsprongen dat ze zich thuis voelen in België. Personen van Rwandese herkomst voelen zich het meest gehecht aan België, maar dat moet echter genuanceerd worden. Uit de kwalitatieve interviews en de focusgroepen is immers gebleken dat het gevoel te behoren tot België gepolitiseerd is bij personen van Rwandese herkomst. Verklaren 'zich Rwandees te voelen' is hetzelfde als verklaren dat men de politiek van het zittende regime steunt. Bijgevolg, als zeer veel personen van Rwandese origine, ongeveer 70%, verklaren dat ze zich thuis voelen in België, dan meet men eigenlijk de afstand die deze mensen nemen van de politiek in het land van herkomst. Los daarvan lijkt het feit dat de Congolezen zich minder Belg voelen, aan te sluiten bij een langetermijnperspectief. Na de onafhankelijkheid spraken de Congolezen in België hun sterke gehechtheid aan het vroegere moederland en zijn inspanningen uit (Mayoyo, 1995 ; Demart, 2013), het land van 'de nonkels' (ba noko). Als slechts iets meer dan de helft van de geïnterviewde Congolezen vandaag verklaren dat ze

³⁷ Men kon ook antwoorden met 'nergens' en 'overal'.

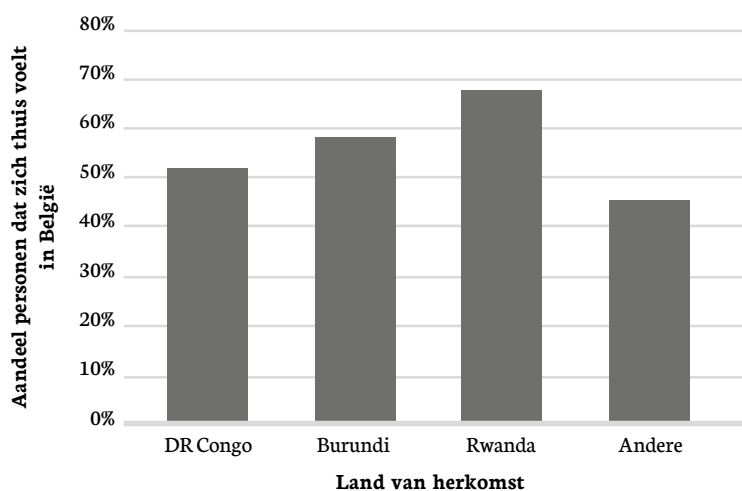
zich thuis voelen in België, lijkt die vroegere gehechtheid te zijn afgenomen. Deze grote tendensen blijven uiteraard hypothetisch, omdat men rekening zou moeten houden met de diversificatie van deze groep en dus de respectieve evoluties van de subgroepen (volgens studieniveau, leeftijdscategorie enz.). Om dit beter te kunnen onderzoeken, zijn analyses nodig over de subgroepen, maar daarvoor zijn onze steekproeven te klein.

Overigens zouden we ook kunnen denken dat bij de vragen over het nationaal gevoel de politisering ook meespeelt bij de Congolezen, die niet mogen toegeven dat ze zich Belg voelen, omdat ze ervan verdacht zouden kunnen worden dat ze toch de Belgische nationaliteit 'verworven' hebben (wat theoretisch gezien een uitsluitingsclausule is voor een politieke carrière in het land van herkomst). In dit geval zou ook rekening moeten worden gehouden met genderdifferentiatie bij personen van Congolese origine. Het blijft een hypothetische redenering, maar kan ons toch aanzetten om meer aandacht te besteden aan de situatie in het land van herkomst bij uitspraken over het nationaal gevoel (d.i. 'of men zich al dan niet Belg voelt') in het vestigingsland.

Figuur 12: Aandeel personen dat verklaart dat ze zich thuis voelen in België per generatie

Figuur 13: Aandeel personen dat verklaart zich thuis te voelen in België in functie van land van herkomst

5. Tot slot zijn ook personen in een situatie van professionele declassering of werkloosheid duidelijk minder geneigd om zich thuis te voelen in België. Dat bevestigt dat sociaalprofessionele en economische participatie belangrijk zijn bij het opbouwen van een nationaal gevoel.

“Toen ze gekomen zijn (d.i. mijn ouders), omdat het was om te studeren, was dat altijd het belangrijkste. Mijn papa ontmoette mensen met extreme gedachten over de capaciteiten van andere mensen dan blanken, dat heeft een grote invloed gehad op de manier waarop hij de Belgische samenleving bekeek. Het is daarom, denk ik, toen we begonnen te studeren, en we misschien werden geconfronteerd met momenten waarvan je kon denken dat het racisme was, dat hij zei: “In elk geval, zelfs al is het racisme, het is niet daarom dat je je moet laten ontmoedigen, integendeel, je moet tonen dat er meer is dan wat zij denken”. (jonge Burundees-Belgische vrouw, Wallonië, 24 jaar, maart 2017)

Tabel 26. Zich thuis voelen in België. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhoudingen van een logistische regressie

In welk(e) land(en) zou u zeggen dat u zich 'thuis' voelt?			
	Aandeel mensen dat verklaart thuis te zijn in België	N	Kansenverhouding
Land van oorsprong (***)			
DR Congo	52%	300	1.00
Burundi	59%	131	1.73**
Rwanda	68%	166	2.07***
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	45%	207	1.18
Geslacht (n.s.)			
Man	49%	423	1.00
Vrouw	53%	381	1.20
Opleidingsniveau (*)			
Secundair en minder	57%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	52%	232	0.78
Hoger lang (4 jaar en +)	44%	259	0.74
Gewest			
Brussel	52%	319	1.00
Vlaanderen	50%	235	0.90
Wallonië	51%	250	1.03
Leeftijdsgroepen (**)			
18-29 jaar	55%	240	1.00
30-39 jaar	42%	234	1.20
40-49 jaar	49%	186	1.77
50 jaar en +	61%	144	2.54**
Belgische nationaliteit (***)			
Ja	63%	508	1.00
Neen	35%	296	0.58***
Generatie (***)			
Eerste generatie	44%	541	1.00
Generatie 1.5	67%	110	2.86***
Tweede generatie	83%	153	6.99***
Werk situatie (**)			
Job zonder declassering	65%	157	1.00
Matige declassering	56%	66	0.83
Sterke declassering	43%	118	0.43***
Werkzoekende	47%	140	0.53**
Student	46%	233	0.53**
Andere inactieve	53%	90	0.76
Totaal	51%	804	
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

4.1.3. Overtuiging en religieuze praktijken

Ongeveer 95% van de respondenten verklaart een religie te hebben (Tabel 27). Het percentage mensen dat verklaart geen religie te hebben is iets groter bij de tweede generatie (9%), maar desondanks is religie sterk aanwezig in alle groepen, ongeacht hun origine, sekse, gewest en generatie. Het katholieke geloof is het sterkst vertegenwoordigd (42% van alle respondenten) gevolgd door het protestantisme (23%), andere christelijke religies, en de islam. Mensen die afkomstig zijn uit de drie vroegere kolonies zijn hoofdzakelijk katholiek en protestants, met iets meer katholieken bij de mensen uit Burundi en Rwanda, en meer protestanten en andere christenen uit DR Congo, en de tweede generaties (inclusief generatie 1.5). De islam is vooral aanwezig bij mensen uit de andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika, ook al blijft het katholieke geloof het meest vertegenwoordigd in deze groep. Het grotere percentage moslims bij de mannen is gedeeltelijk toe te schrijven aan het grotere aantal mannen in onze steekproef die afkomstig zijn uit de andere landen van Sub-Sahara-Afrika, met name het westen.

Tabel 27. Religieuze overtuiging

Kan u mij zeggen of u een religieuze overtuiging hebt en welke?								
	Geen religie	Katholiek	Protestant	Charismatische kerken, Pinksterbeweging enz.	Moslim	Andere / weigering / weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (***)								
DR Congo	3%	42%	31%	23%	1%	1%	100%	299
Burundi	9%	52%	23%	12%	3%	0%	100%	131
Rwanda	5%	52%	29%	11%	1%	1%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	7%	39%	15%	8%	29%	3%	100%	207
Geslacht (***)								
Man	7%	37%	22%	13%	17%	3%	100%	423
Vrouw	3%	47%	25%	16%	9%	0%	100%	380
Gewest (n.s.)								
Brussel	6%	42%	22%	15%	14%	2%	100%	319
Vlaanderen	3%	40%	27%	14%	15%	1%	100%	234
Wallonië	6%	44%	23%	15%	11%	2%	100%	250
Generatie (**)								
Eerste generatie	4%	43%	23%	13%	15%	2%	100%	540
Generatie 1.5	7%	35%	29%	20%	9%	0%	100%	110
Tweede generatie	9%	45%	21%	22%	2%	1%	100%	153
Totaal	5%	42%	24%	15%	13%	2%	100%	803
N	47	366	204	121	54	11	803	
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01								

Over het algemeen genomen, gaat het om een regelmatig uitgeoefende religieuze praktijk: twee derde van de mensen met een religie gaan minstens eenmaal per week naar een gebedshuis (Tabel 28). Het bezoeken van gebedshuizen ligt aanzienlijk hoger bij de protestantse en evangelische kerken, en ligt aanzienlijk lager bij moslims. Globaal zijn er iets meer gebedshuisbezoekers bij de mensen van Congolese origine, wat kan worden verklaard door hun grotere gehechtheid aan protestantse en evangelische kerken (54%), in vergelijking met de Rwandezes (40%) en de Burundezes (35%). Die kerken eisen immers een bijzonder sterke dagelijkse participatie aan de rituelen (Marshall-Fratani, 2001 ; 2009 ; Demart, 2017)³⁸. Tot slot is de grotere participatie van vrouwen bij christelijk geïnspireerde kerken (katholiek, protestant, evangelisch) een constante, die we niet alleen terugvinden bij Afrikaanse gemeenschappen en Afro-descendenten, maar ook bij geopenbaarde religies in het algemeen (Gallagher, S. & Smith, C., 1999; Griffith and Savage, 2006; Maskens, 2009). Dit resultaat is op zich dus niet verrassend. We noteren echter een sterke religieuze participatie van de tweede generatie (inclusief generatie 1.5) bij de protestantse en vooral evangelische kerken, die sterk focussen op maatschappelijke integratie en politieke en verenigingsnetwerken (Demart, 2014).

38 Sinds het begin van de jaren 1980 werden pinkster- en evangelische kerken gesticht door Congolese pastors (Maskens en Noret, 2007; Demart, 2008). Hun aantal is vandaag moeilijk te rammen, maar we mogen wel stellen dat er op zijn minst tussen de 100 en 200 erediensten zijn, en onder diverse vormen, verspreid over het grondgebied. Sindsdien werden er ook enkele kerken gesticht binnen de Rwandese en Burundese gemeenschap. De grens tussen de protestantse en evangelische stroming (die evangelische, pinkster- en charismatische kerken omvatten) is niet altijd duidelijk, rekening houdend met het traject van de gelovigen en de pastors, en de lidmaatschapsstrategieën van de kerken in de protestantse wereld, die zelf bestaat uit twee takken, gereformeerd en evangelisch.

Tabel 28. Bezoeken van gebedshuizen

Met welke frequentie gaat u naar de kerk, de moskee / een ander gebedshuis?					
	Minstens eenmaal per week	Minstens eenmaal per maand	Minder vaak	Totaal	N
Land van oorsprong (***)					
DR Congo	76%	10%	14%	100%	287
Burundi	73%	8%	20%	100%	119
Rwanda	63%	14%	23%	100%	158
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	59%	12%	30%	100%	191
Geslacht (n.s.)					
Man	63%	13%	23%	100%	388
Vrouw	71%	9%	21%	100%	367
Gewest (n.s.)					
Brussel	71%	8%	21%	100%	296
Vlaanderen	65%	10%	25%	100%	228
Wallonië	64%	16%	20%	100%	231
Generatie (n.s.)					
Eerste generatie	68%	12%	21%	100%	514
Generatie 1.5	62%	10%	28%	100%	101
Tweede generatie	72%	8%	20%	100%	140
Religie (***)					
Katholiek	61%	17%	23%	100%	366
Protestant	83%	6%	11%	100%	204
Andere christelijke religies	82%	6%	12%	100%	121
Moslim	45%	7%	48%	100%	54
Andere/weigering	-	-	-	100%	9
Totaal	67%	11%	22%	100%	755
N	513	84	158	755	
Steekproef: Personen die een religie opgaven. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01					

4.2. WAARDEN

Aan de deelnemers is gevraagd om uitspraken te doen over de zogeheten post-materiële waarden van de westerse samenlevingen, gefocust op het individu en niet op het materiële en economische, die opdoken vanaf de jaren 1970 (Inglehart, 1977). Het gaat om: de gehechtheid aan de democratie, de man-vrouwverhouding, maar ook hun perceptie van homoseksualiteit, echtscheiding, abortus en euthanasie. Een deel van deze waarden vinden brede steun in niet-westerse samenlevingen, in het bijzonder het verdedigen van de democratie, bij andere is dat minder het geval, in het bijzonder waar het gaat om seksualiteit en euthanasie (Inglehart and Norris, 2003). Los daarvan worden deze waarden in de praktijk lang niet door alle westerse bevolkingsgroepen gedeeld.

Sommige studies tonen zelfs aan dat deze waarden kunnen worden misbruikt in de vorm van min of meer xenofob nationalisme (Wekker, op.cit.).

4.2.1. Democratie

Zoals in de enquête bij de populatie van Turkse en Marokkaanse origine, spreekt een grote meerderheid van de respondenten zich uit voor democratische regimes (ongeveer 80%) binnen elk van de gemeenschappen, zowel bij de mannen als bij de vrouwen (Tabel 29). Er blijkt wel een generatieverschil te zijn, want 83% van de eerste generatie en 86% van de generatie 1.5 gaat volledig of veeleer akkoord met het idee dat democratie de beste regeringsvorm is, terwijl «slechts» 76% van de tweede generatie het daar mee eens is. Dit verschil is echter niet specifiek voor jonge Afro-descendenten, het sluit aan bij een algemene tendens onder de Europese en meer algemeen westerse jeugd (zie EACEA 2010/03³⁹; Lowy Institute Polls, 2016⁴⁰; Foa and Mounk, 2016). Dit wantrouwen van jongeren tegenover de democratie als systeem is een tendens die we terugvinden op wereldniveau (zie UNDP Asia-Pacific Regional Centre and the Asian Barometer, 2014⁴¹). Dat betekent niet dat de jongeren niet of niet meer geïnteresseerd zijn in politiek, maar dat er vertrouwenscrisis is in het huidige systeem.

39 EACEA 2010/03: Youth Participation in Democratic Life (<https://www.lse.ac.uk/businessAndConsultancy/.../YouthParticipationDemocraticLife.pdf>)

40 <https://www.lowyinstitute.org/publications/lowy-institute-poll-2016>

41 Youth and Democratic Citizenship in East and South-East Asia Empowered lives. Resilient nations. Exploring political attitudes of East and South-East Asian youth through the Asian Barometer Survey, 2014

Tabel 29. **Opinie over democratie**

In welke mate gaat u akkoord met het volgende statement? Democratie kan ook nadelen hebben, maar is het beste regeringssysteem.							
	Helemaal akkoord	Veeleer akkoord	Veeleer niet akkoord	Helemaal niet akkoord	Weigering/ geen mening/ weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)							
DR Congo	42%	39%	7%	8%	4%	100%	300
Burundi	52%	31%	3%	4%	10%	100%	130
Rwanda	51%	35%	9%	3%	3%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	47%	37%	7%	6%	4%	100%	207
Geslacht (*)							
Man	50%	33%	7%	7%	2%	100%	422
Vrouw	42%	41%	7%	5%	6%	100%	381
Generatie (**)							
Eerste generatie	47%	36%	7%	7%	4%	100%	540
Generatie 1.5	37%	49%	7%	2%	5%	100%	110
Tweede generatie	45%	31%	9%	7%	8%	100%	153
Religie (*)							
Katholiek	50%	32%	10%	5%	4%	100%	366
Protestant	35%	45%	7%	7%	6%	100%	203
Andere christelijke religies	40%	41%	7%	6%	6%	100%	121
Moslim	59%	29%	3%	9%	0%	100%	54
Geen religie	28%	50%	7%	5%	10%	100%	47
Andere/weigering	-	-	-	-	-	100%	11
Totaal	45%	37%	7%	6%	4%	100%	803
N	374	286	59	46	38	803	
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01							

4.2.2. Man-vrouwverhouding

De attitude-indicator voor de man-vrouwverhouding combineert de drie volgende items: «De onafhankelijkheid van de vrouw steunt op arbeid en vast werk», «Een universitaire opleiding is belangrijker voor een jongen dan voor een meisje», en «Vrouwen moeten zich meer bezighouden met hun gezin dan met hun werk» (Tabel 30, Tabel 31). Globaal denken de respondenten dat een universitaire opleiding even belangrijk is voor meisjes als voor jongens, en keuren ze het goed dat vrouwen werken. De personen die aangaven dat ze volledig akkoord of akkoord gaan met het eerste item en helemaal niet akkoord of veeleer niet akkoord met de twee andere items horen dan ook thuis bij diegenen die vinden dat vrouwen net zoals mannen toegang moeten hebben tot studies en werk.

Tabel 30. Gelijkheid mannen-vrouwen

In welke mate gaat u akkoord met de volgende uitspraken?	Helemaal akkoord	Veeleer akkoord	Veeleer niet akkoord	Helemaal niet akkoord	Geen mening/ weet het niet	Totaal	N
Een universitaire opleiding is belangrijker voor een jongen dan voor een meisje	5%	5%	10%	78%	2%	100%	804
Vrouwen moeten zich meer bezighouden met hun gezin dan met hun werk	11%	19%	18%	49%	3%	100%	804
De onafhankelijkheid van een vrouw steunt op arbeid en een vaste job	47%	29%	10%	11%	3%	100%	804

Steekproef: Alle respondenten.

Globaal staat de helft van de respondenten positief tegenover de gelijkheid van mannen en vrouwen inzake de drie items, met enkele variaties tussen de groepen van respondenten (Tabel 31). Een logistische regressie laat toe om de belangrijkste factoren die gecorreleerd zijn aan deze indicator te identificeren. Niet echt verrassend staan meer vrouwen dan mannen positief tegenover de toegang tot onderwijs en werk voor vrouwen.

De personen met andere christelijke religies staan minder positief tegenover de gelijke toegang van vrouwen tot onderwijs en werk dan personen met een katholiek geloof, terwijl andere religies zich niet duidelijk onderscheiden. Dat is niet verbazend gezien de literatuur over de evangelische en de pinksterkerken. Deze kerken onderscheiden zich immers door een autoritair discours over de traditionele genderrolpatronen (Demart, 2008 ; 2013 ; Maskens, 2009). In de praktijk wordt daarover heel wat onderhandeld, maar het formele, publieke standpunt wordt fors bevestigd. Deze oproep voor een «traditionele» orde wordt vaak in verband gebracht met onenigheid in gezinnen en gemeenschappen, die leidt tot de sociale achterstelling van mannen, wegens de werkloosheid of de sociaaleconomische declassering waarmee ze geconfronteerd worden, vaak in tegenstelling tot hun situatie in het land van herkomst. Het opleidingsniveau wordt geassocieerd met een meer positieve houding tegenover de man-vrouwelijkheid. We noteren echter geen gewestelijke verschillen in de logistische regressie. De leeftijdscategorie, tot slot, is ook geen relevante factor voor het analyseren van deze tendensen, aangezien de verschillen tussen de eerste en de tweede generatie en tussen de leeftijdsgroepen gering en niet-significant zijn.

Los daarvan moeten we mogelijke vertekeningen vermelden, bijvoorbeeld via de politisering van het discours over de man-vrouwverhouding. Er bestaat immers heel wat literatuur die stelt dat groepen die geconfronteerd worden met een dubbele, of zelfs drievoudige discriminatie (gender, ras en klasse), de neiging kunnen hebben om in hun discours en/of in hun handelingen, ofwel een rangorde in te stellen voor deze drie vormen van discriminatie, ofwel om daarentegen te vinden dat men deze vormen van discriminatie niet kan scheiden gezien hun onderlinge verwevenheid (Crenshaw, 1989; Collins, 1990; Falquet et Kian, 2015). Binnen gediscrimineerde groepen, is het dus niet vreemd en niet onbelangrijk dat genderdiscriminatie naar de achtergrond verdwijnt

(Garcia, 2012). Daar zijn twee redenen voor: ten eerste, het feit dat een ongelijke verhouding tussen de seksen in deze sociaal en etnisch-raciaal gediscrimineerde groepen kan leiden tot legitiem discours in de publieke sfeer (bv. het antiracistische discours wordt uitgedrukt in mannelijke termen die de specifieke discriminatie die vrouwen ondergaan in de maatschappij in het algemeen, net zoals in « de eigen gemeenschap», minimaliseren of ontkennen). Ten tweede, het feit dat in de algemene maatschappij en ook in het publieke discours, de etnisch-rationale stigmatisering wordt uitgedrukt in termen van een «beschavingsmissie» (bv. het «redden» van deze vrouwen van hun cultuur, die noodzakelijkerwijs meer patriarchaal en minder emancipatorisch is dan de «onze»). Deze aspecten werden overvloedig beschreven in de wetenschappelijke literatuur (Guénif-Souilamas et Macé, 2004; Bracke et Fadil, 2011; Wekker, 2016). Bij het analyseren van deze resultaten is het dus belangrijk om rekening te houden met het feit dat het discours niet noodzakelijk een weerspiegeling is van de praktijken en dat uitspraken over de man-vrouwverhouding kunnen ingegeven zijn door een onderliggende politieke dimensie.

Tabel 31. Gelijkheid man-vrouw. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhoudingen van een logistische regressie

Helemaal voorstander of voorstander van de gelijkheid mannen-vrouwen op drie punten			
	% Helemaal voorstander of voorstander	N	Kansenverhouding
Land van oorsprong (n.s.)			
DR Congo	46%	300	1.00
Burundi	54%	131	1.13
Rwanda	57%	166	1.32
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	54%	208	1.38
Geslacht (***)			
Man	42%	423	1.00
Vrouw	59%	382	2.02***
Opleidingsniveau (n.s.)			
Secundair en minder	46%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	56%	232	1.64**
Hoger lang (4 jaar en +)	54%	259	1.60**
Gewest (n.s.)			
Brussel	53%	319	1.00
Vlaanderen	46%	235	0.76
Wallonië	52%	250	0.86
Leeftijdsgroepen (n.s.)			
18-29 jaar	55%	241	1.00
30-39 jaar	51%	234	0.78
40-49 jaar	52%	186	0.95
50 jaar en +	45%	144	0.67
Voelt zich thuis in België (**)			
Neen	45%	508	1.00
Ja	56%	297	1.66**
Generatie (n.s.)			
Eerste generatie	50%	542	1.00
Generatie 1.5	50%	110	0.89
Tweede generatie	56%	153	1.05
Religie (n.s.)			
Katholiek	57%	366	1.00
Protestant	51%	204	0.88
Andere christelijke religies	43%	121	0.63*
Moslim	47%	54	0.82
Geen religie	46%	47	0.63
Andere/weigering	-	13	-
Totaal	51%	805	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

4.2.3. Maatschappelijke kwesties

Aan de deelnemers van de enquête werd ook gevraagd om hun standpunt te geven over meerdere kwesties in verband met homoseksualiteit, euthanasie, abortus, en echtscheiding (Tabel 32, Tabel 33). Globaal vindt ongeveer driekwart van de respondenten abortus, euthanasie en homoseksualiteit niet (een beetje of helemaal niet) aanvaardbaar, terwijl echtscheiding door ongeveer de helft van de respondenten wel wordt aanvaard. Deze resultaten sluiten aan bij die van de enquête bij de populaties van Turkse en Marokkaanse origine in België (Torrekens en Adam, op.cit.). Ze bevestigen ook onderzoeken in België naar de verschillen tussen de tweede generatie met een migratieachtergrond en de houding van de meerderheidsgroep tegenover homoseksualiteit (Teney and Subramanian, 2010). Deze overeenkomst met de populatie van Marokkaanse en Turkse origine toont aan dat de geringe acceptatie van abortus, homoseksualiteit, euthanasie en echtscheiding - in vergelijking met wat we waarnemen bij de meerderheidspopulatie - niet specifiek is voor de moslimpopulatie.

Tabel 32. Houding tegenover echtscheiding, abortus, homoseksualiteit en euthanasie

In welke mate zijn deze verschillende praktijken en situaties aanvaardbaar?	Aanvaardbaar (helemaal aanvaardbaar en veeleer aanvaardbaar)	Niet aanvaardbaar (nauwelijks of helemaal niet aanvaardbaar)	Geen mening/ weet het niet/weigering	Totaal	N
Echtscheiding	48%	50%	2%	100%	803
Abortus	24%	73%	3%	100%	803
Homoseksualiteit	19%	76%	5%	100%	803
Euthanasie	18%	74%	8%	100%	803
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01					

Tabel 33. Houding tegenover echtscheiding, abortus, homoseksualiteit en euthanasie, per land van herkomst

In welke mate zijn deze verschillende praktijken en situaties aanvaardbaar?	Aanvaardbaar (helemaal aanvaardbaar en veeleer aanvaardbaar)	Niet aanvaardbaar (nauwelijks of helemaal niet aanvaardbaar)	Geen mening/ weet het niet/ weigering	Totaal	N
Echtscheiding (**)					
DR Congo	41%	57%	2%	100%	300
Burundi	47%	47%	6%	100%	130
Rwanda	54%	44%	2%	100%	165
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	50%	47%	4%	100%	208
Totaal	47%	51%	3%	100%	803
Abortus (**)					
DR Congo	20%	78%	2%	100%	300
Burundi	30%	65%	5%	100%	130
Rwanda	34%	65%	1%	100%	165
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	24%	72%	4%	100%	208
Totaal	24%	73%	3%	100%	803
Homoseksualiteit (*)					
DR Congo	17%	79%	4%	100%	300
Burundi	23%	74%	3%	100%	130
Rwanda	27%	69%	4%	100%	165
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	15%	78%	8%	100%	208
Totaal	17%	77%	6%	100%	803
Euthanasie (n.s.)					
DR Congo	16%	78%	7%	100%	300
Burundi	25%	70%	5%	100%	130
Rwanda	23%	73%	5%	100%	165
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	17%	72%	12%	100%	208
Totaal	17%	74%	9%	100%	803
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01					

Er werd een indicator samengesteld die deze vier items combineert, om te kunnen onderscheiden welke mensen echtscheiding, abortus, homoseksualiteit en euthanasie aanvaardbaar vinden (veeleer aanvaardbaar en helemaal aanvaardbaar) (Tabel 34).

De mensen die deze vier handelwijzen aanvaardbaar vinden (veeleer en helemaal aanvaardbaar) vormen een minderheid (ongeveer 10%). 17% is voor euthanasie, 17% voor homoseksualiteit, 24% voor abortus en 47% voor echtscheiding.

Een logistische regressie identificeert de belangrijkste factoren die worden geassocieerd met een positieve houding tegenover deze handelwijzen. Ten eerste, de religieuze factor: hoewel er in de steekproef maar weinig mensen zijn die verklaren geen religie te hebben, onderscheiden ze zich erg uitgesproken over deze onderwerpen. Ten

tweede de generatiefactor, waarbij de tweede generatie en de generatie 1.5 globaal meer positief tegenover euthanasie, homoseksualiteit, abortus en echtscheiding staan. Uit deze observatie blijkt een zekere overeenkomst tussen de Afro-descendenten die opgegroeid zijn in de Belgische maatschappij en de meerderheidsgroep. Los daarvan is de meerderheid van de tweede generatie toch gekant tegen deze handelwijzen en zoals we weten bestaat er ook binnen de meerderheidsgroep geen unanimitieit over deze waarden. Tot slot staan mensen van Rwandese origine globaal positiever tegenover deze kwesties (15%), zonder dat we deze tendens op basis van onze gegevens kunnen verklaren. We kunnen ze echter wel in perspectief plaatsen, hoewel het percentage gering blijft: een groot deel van de mensen van Rwandese origine verklaart dat ze zich thuis voelt in België en sociaaleconomisch participeert ze ook meer.

In het algemeen kunnen we zeggen dat er een duidelijke sociale afstand is tegenover de waarden, of zeden van de meerderheidsmaatschappij. Toch is het ook hier belangrijk om een onderscheid te maken tussen het discursieve register en de praktijken. Iemand die gescheiden is kan tegen echtscheiding zijn, in het bijzonder bij de ouderen, en aanvoeren dat echtscheiding voortvloeit uit de westerse normen (en dit, ondanks het feit dat DR Congo, Rwanda en Burundi het recht op echtscheiding erkennen). Abortus wordt echter niet toegestaan in DR Congo, en ook niet in Burundi, behalve in specifieke gevallen, en wordt getolereerd in Rwanda bij verkrachting of incest. Over euthanasie blijkt er weinig gesproken te worden in de milieus van de diaspora (naar het voorbeeld van de landen van herkomst). Homoseksualiteit wordt echter sterk verworpen. We kunnen ons echter afvragen of de discursieve oververtegenwoordiging van homofobie niet gepaard gaat met een ondervertegenwoordiging van wat gebeurt in de praktijk, met name als het gaat over (verbale en fysieke) homofobe agressie. Een pad dat verder onderzocht moet worden.

Tabel 34. Houding tegenover echtscheiding, abortus, homoseksualiteit en euthanasie, globaal bekeken. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en kansenverhouding van een logistische regressie

	% vindt 4 elementen aanvaardbaar	N	Kansenverhouding (logistische regressie)
Land van oorsprong (n.s.)			
DR Congo	7%	300	1.00
Burundi	9%	131	1.21
Rwanda	15%	166	2.20**
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	9%	208	1.21
Geslacht (n.s.)			
Man	8%	423	1.00
Vrouw	9%	382	1.58
Opleidingsniveau (n.s.)			
Secundair en minder	9%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	10%	232	1.04
Hoger lang (4 jaar en +)	8%	259	1.21
Gewest (n.s.)			
Brussel	12%	319	1.00
Vlaanderen	6%	235	0.49*
Wallonië	8%	250	0.62
Leeftijdsgroepen (n.s.)			
18-29 jaar	12%	241	1.00
30-39 jaar	7%	234	0.90
40-49 jaar	8%	186	1.46
50 jaar en +	9%	144	1.74
Voelt zich thuis in België (n.s.)			
Neen	8%	345	1.00
Ja	10%	459	0.84
Generatie (***)			
Eerste generatie	7%	542	1.00
Generatie 1.5	16%	110	3.84***
Tweede generatie	15%	153	3.74***
Religie (***)			
Katholiek	8%	366	1.84
Protestant	7%	204	1.58
Andere christelijke religies	5%	121	1.00
Moslim	11%	54	4.12
Geen religie	27%	47	8.67***
Andere/weigering	-	13	-
Totaal	9%	805	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

4.3. ONDERLINGE CONTACTEN EN AFSTAND TUSSEN GROEPEN

4.3.1. Beperkte onderlinge contacten, maar meer frequent bij de tweede generatie

In het algemeen gaan Afro-descendenten meer om met mensen die afkomstig zijn uit hetzelfde land als zij, of uit Sub-Sahara-Afrika (Tabel 35). Omgekeerd verklaart slechts een persoon op zes dat alle of de meeste mensen met wie ze omgaan geen migratieachtergrond hebben.

Tabel 35. Onderlinge contacten

Bij de mensen met wie u omgaat in België, hoeveel...	Allen	De meesten	Enkelen	Geen enkele	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Hebben geen migratieachtergrond	1%	14%	77%	7%	1%	100%	803
Zijn afkomstig uit uw land van herkomst	3%	45%	50%	2%	3%	100%	803
Zijn afkomstig uit Sub-Sahara-Afrika	6%	62%	31%	1%	0%	100%	803

Steekproef: Alle respondenten.
 Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01

De omgang met mensen zonder een migratieachtergrond is aanzienlijk groter bij de tweede generatie en de generatie 1.5 dan bij de eerste generatie (Tabel 36). Een multivariate analyse laat zien dat het leeftijdsverschil niet significant is, en dat de contacten met mensen met een andere origine vooral toe te schrijven zijn aan het feit dat iemand hier geboren is of als kind naar België kwam, in het bijzonder via de schoolomgeving. Toch zijn deze contacten lang niet algemeen verbreid bij de generatie 1.5 en de tweede generatie, aangezien slechts een derde van de respondenten het meest omgaat met mensen zonder een migratieachtergrond.

Anderzijds zijn de mensen die het best participeren op de arbeidsmarkt (een job zonder of met een matige declassering), ook diegenen die het meest omgaan met mensen zonder een migratieachtergrond, wat ongetwijfeld gedeeltelijk te verklaren is door de contacten in de arbeidsomgeving.

Tot slot blijkt dat twee groepen duidelijk minder omgaan met mensen zonder een migratieachtergrond: mensen van Congolese origine en vrouwen. Via verder onderzoek zou het interessant kunnen zijn om dit gegeven te kruisen met de etnische stratificatie op de arbeidsmarkt waarmee vrouwen worden geconfronteerd.

Tabel 36. Mensen die vooral omgaan met mensen zonder migratieachtergrond. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en kansenverhouding van een logistische regressie

Mensen die vooral omgaan met mensen zonder migratieachtergrond			
	%	N	Kansenverhouding (logistische regressie)
Land van oorsprong (*)			
DR Congo	12%	300	0.44***
Burundi	17%	131	0.97
Rwanda	22%	166	1.00
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	15%	208	1.07
Geslacht (**)			
Man	18%	423	1.00
Vrouw	12%	382	0.50***
Opleidingsniveau (n.s.)			
Secundair en minder	16%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	14%	232	0.93
Hoger lang (4 jaar en +)	14%	259	0.99
Gewest (n.s.)			
Brussel	13%	319	1.00
Vlaanderen	14%	235	0.99
Wallonië	16%	250	1.26
Leeftijdsgroepen (*)			
18-29 jaar	22%	241	1.00
30-39 jaar	10%	234	0.56*
40-49 jaar	12%	186	0.74
50 jaar en +	16%	144	1.23
Generatie (***)			
Eerste generatie	11%	542	1.00
Generatie 1.5	24%	110	2.90***
Tweede generatie	29%	153	3.86***
Werksituatie (n.s.)			
Werk zonder declassering	19%	157	2.71**
Matige declassering	19%	66	2.30
Sterke declassering	12%	118	1.58
Werkzoekende	8%	140	1.00
Student	16%	233	1.38
Andere inactieve	14%	90	2.11
Religie (n.s.)			
Katholiek	17%	366	1.00
Protestant	13%	204	0.69
Andere christelijke religies	15%	121	1.06
Moslim	8%	54	0.34**
Geen religie	15%	47	0.50
Andere/weigering	-	13	-
Totaal	15%	805	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

Iets meer dan driekwart van de respondenten (77%) vindt ook dat het belangrijk of zeer belangrijk voor hen is dat ze kunnen omgaan met mensen die afkomstig zijn uit hetzelfde land als zij, en ongeveer 80% denkt dat ze gemakkelijker sympathie hebben voor mensen uit Sub-Sahara-Afrika. De geringere contacten met mensen zonder een migratieachtergrond blijkt niet te steunen op een gebrek aan vertrouwen. De respondenten hebben nauwelijks iets minder vertrouwen in mensen zonder een migratieachtergrond dan in mensen van Afrikaanse herkomst, en meer dan in mensen van andere origines (Tabel 37). Globaal leidt de grotere affiniteit tussen mensen van dezelfde herkomst tot meer contacten, wat blijkbaar niet wordt ervaren als een probleem en ook niet leidt tot een gebrek aan vertrouwen tegenover mensen die geen migratieachtergrond hebben.

Tabel 37. Vertrouwen in groepen mensen

In welke mate hebt u vertrouwen in deze groepen mensen?	Volledig vertrouwen	Veeler vertrouwen	Veeleer geen vertrouwen	Helemaal geen vertrouwen	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Mensen zonder immigratieachtergrond	9%	51%	20%	13%	7%	100%	803
Mensen afkomstig uit uw land van herkomst	11%	56%	21%	8%	4%	100%	803
Mensen afkomstig uit Sub-Sahara-Afrika	6%	59%	21%	9%	5%	100%	803
Mensen met andere origines	2%	39%	20%	22%	17%	100%	803

Steekproef: Alle respondenten.
 Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01

4.3.2. Een sociale afstand die in de perceptie groot is

Zoals in de enquête bij de Turkse en Marokkaanse Belgen (Torrekens en Adam, op.cit.), verzamelt deze enquête gegevens om te evalueren of de respondenten zich hetzelfde voelen als mensen zonder een migratieachtergrond en of zijzelf het gevoel hebben gezien te worden als Belgen of als vreemdelingen. Globaal denken Afro-descendenten dat er grote verschillen zijn tussen hen en de Belgen. Op vier items aangaande de opvoeding van de kinderen, het delen van huishoudelijke taken tussen mannen en vrouwen, respect voor ouderen en het ontvangen van familie en vrienden, denkt slechts 10 tot 20% van de respondenten dat ze hetzelfde denken als Belgen zonder een migratieachtergrond, terwijl tussen de 70 en 80% denkt dat ze helemaal verschillen. In vergelijking met de meerderheidsgroep zijn de gepercipieerde verschillen voor de eerste twee items⁴² (onderwijs en het delen van huishoudelijke taken) aanzienlijk groter bij de Afro-descendenten dan bij de mensen van Turkse en Marokkaanse origine (Torrekens en Adam, op.cit.). Dat kan toe te schrijven zijn aan de recentere vestiging van Afro-descendenten, maar dat zou verder geverifieerd moeten worden.

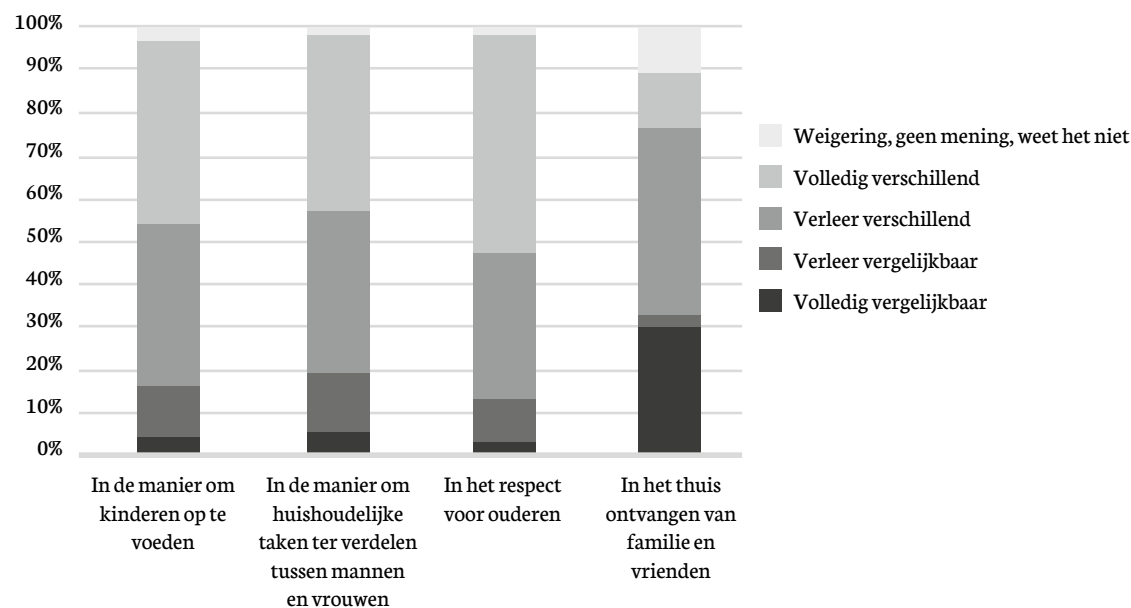
⁴² Die eveneens aan bod kwamen in de enquête bij mensen van Turkse en Marokkaanse origine (Torrekens & Adam, op.cit.).

Tabel 38. Overeenkomsten met betrekking tot personen zonder migratieachtergrond

In welke mate denkt u dat Belgen zonder een migratieachtergrond verschillend zijn of op uzelf gelijken inzake de volgende thema's?	Helemaal vergelijkbaar	Veeleer vergelijkbaar	Veeleer verschillend	Helemaal verschillend	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
In de manier om de kinderen op te voeden	4%	12%	38%	43%	3%	100%	803
In het delen van huishoudelijke taken tussen mannen en vrouwen	5%	14%	38%	41%	2%	100%	803
In het respect voor ouderen	3%	10%	34%	51%	2%	100%	803
In het thuis ontvangen van familie en vrienden	2%	10%	32%	53%	3%	100%	803

Steekproef: Alle respondenten.
 Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01

Figuur 14. Overeenkomsten met betrekking tot personen zonder migratieachtergrond

Een indicator die deze vier items combineert, vat de perceptie van sociale afstand samen. Ongeveer een kwart van de respondenten denkt dat personen zonder een migratieachtergrond helemaal verschillen voor de vier items en dit aandeel varieert weinig in de verschillende categorieën van mensen (Tabel 39). Enkel onder de groep van mensen die in Wallonië verblijven, zijn er significant minder die grote verschillen ervaren. Het verschil tussen de eerste en tweede generatie is echter, vrij verrassend, gering en niet-significant.

Tabel 39. Perceptie van de verschillen tegenover mensen zonder migratieachtergrond. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en kansenverhouding van een logistische regressie

Mensen die zich helemaal verschillend voelen voor de vier items (opvoeding van de kinderen, delen van huishoudelijke taken, respect voor ouderen, ontvangst thuis).			
	%	N	Kansenverhouding (logistische regressie)
Land van oorsprong (n.s.)			
DR Congo	24%	300	1.04
Burundi	26%	130	1.29
Rwanda	22%	166	1.00
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	27%	207	1.18
Geslacht (n.s.)			
Man	27%	422	1.00
Vrouw	24%	381	0.83
Opleidingsniveau (n.s.)			
Secundair en minder	28%	308	1.00
Hoger kort (3 jaar)	23%	232	0.72
Hoger lang (4 jaar en +)	23%	259	0.66
Gewest (*)			
Brussel	29%	319	1.00
Vlaanderen	28%	235	1.03
Wallonië	19%	249	0.57**
Leeftijdsgroepen (n.s.)			
18-29 jaar	20%	240	1.00
30-39 jaar	26%	234	1.24
40-49 jaar	26%	185	1.20
50 jaar en +	29%	144	1.50
Generatie (*)			
Eerste generatie	27%	540	1.00
Generatie 1.5	18%	110	0.63
Tweede generatie	20%	153	0.68
Werksituatie (n.s.)			
Job zonder declassering	22%	157	1.00
Matige declassering	25%	66	1.05
Sterke declassering	24%	118	1.02
Werkzoekend	31%	140	1.48
Student	22%	233	1.27
Andere inactieve	29%	90	1.16
Religie (n.s.)			
Katholiek	23%	366	1.00
Protestant	23%	204	0.96
Andere christelijke religies	29%	121	1.35
Moslim	36%	54	1.34
Geen religie	23%	47	1.06
Andere/weigering	-	11	-
Totaal	25%	803	803
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

Een andere dimensie van de sociale afstand gaat over het gevoel gezien te worden als een vreemdeling en/of als een Afrikaan (Tabel 40). De grote meerderheid van de respondenten denkt te worden gezien als een vreemdeling (86%) en als een Afrikaan (91%). Het sterke gevoel gezien te worden als een vreemdeling (volledig akkoord) is iets meer uitgesproken bij mensen die niet afkomstig zijn uit landen die vroeger gekoloniseerd werden door België en bij vrouwen (Tabel 41). De respondenten tussen de 30 en 50 hebben ook vaker dit gevoel dan de overige respondenten. Omgekeerd zijn er minder jongeren en mensen van de generatie 1.5, en vooral van de tweede generatie, die dit gevoel hebben.

De veranderde perceptie in de loop van de generaties kan worden verklaard door exogene en endogene factoren. Ze zou immers kunnen verwijzen naar een verandering bij de meerderheidsgroep die Afro-descendenten meer inclusief bekijkt. Ze zou ook kunnen verwijzen naar het feit dat de maatschappelijke integratie in België van de tweede generatie zich vertaalt in een grotere gelijkenis met de meerderheidsgroep en met het standpunt van de meerderheidsgroep. Tot slot zou ze ook te maken kunnen hebben met een accidenteel effect dat verband houdt met de context van de gegevensverzameling.

Tijdens de interviews bleek dat er een significante verandering was in de perceptie, en de opinie, in de loop van de tijd, geformuleerd als «zich bewust worden» van de situatie en van het feit niet aanvaard te worden als Belg omdat men zwart is (cf. supra).

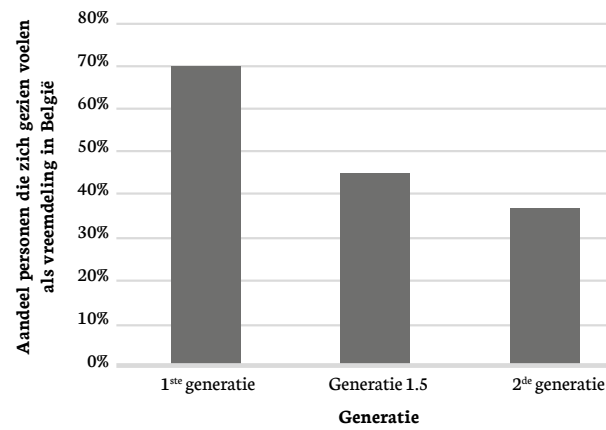
“Het is vreemd, als ik in Frankrijk ben voel ik me beter, ik voel me beter in Frankrijk dan in België, al was het maar in de winkels. Hier zijn we aan de Naamse poort, maar als je aan het wandelen bent, als je sommige winkels binnenstapt en los van de buurt... Ik voel me veel meer op mijn gemak als ik naar Parijs ga dan wanneer ik hier in België, in Brussel ben. Het is de indruk dat de Afrikaan, de zwarte in elk geval, veel meer versmelt met de massa, niet dat hij onzichtbaar wordt, maar een zwarte zien werken in de galerie Lafayette, dat choqueert niet. Hier in de Inno, behalve een of twee die ik zie werken in de schoonheidsafdeling, en dat zijn dan nog metisses, (...)” (jonge Congolees-Belgische vrouw, 28 jaar, Brussel, januari 2017)

Tabel 40. Gevoel te worden gezien als een vreemdeling en/of een Afrikaan

Kunt u mij zeggen in welke mate u akkoord gaat met deze uitspraken?	Volledig akkoord	Veeleer akkoord	Veeleer niet akkoord	Helemaal niet akkoord	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
In België, word ik gezien als een Afrikaan	67%	24%	4%	4%	1%	100%	804
In België, word ik gezien als een vreemdeling	63%	23%	7%	5%	2%	100%	804

Steekproef: Alle respondenten.
 Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01

Figuur 15: Gevoel te worden gezien als een vreemdeling (volledig akkoord) per generatie

Tabel 41. Gevoel te worden gezien als een vreemdeling en/of een Afrikaan. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en kansenverhouding van een logistische regressie

Aandeel personen die volledig akkoord gaan met de bewering «In België ziet men mij als een vreemdeling»			
	%	N	Kansenverhouding
Land van oorsprong (**)			
DR Congo	59%	300	1.22
Burundi	61%	130	1.24
Rwanda	54%	166	1.00
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	69%	207	1.66*
Geslacht (n.s.)			
Man	60%	422	1.00
Vrouw	66%	381	1.50*
Opleidingsniveau (n.s.)			
Secundair en minder	62%	308	1.00
Hoger kort (3 jaar)	62%	232	0.86
Hoger lang (4 jaar en +)	65%	259	0.87
Gewest (n.s.)			
Brussel	60%	319	1.00
Vlaanderen	68%	235	1.54*
Wallonië	62%	249	0.97
Leeftijdsgroepen (***)			
18-29 jaar	47%	240	1.00
30-39 jaar	69%	234	1.77*
40-49 jaar	74%	185	2.29**
50 jaar en +	61%	144	1.36
Generatie (***)			
Eerste generatie	70%	540	1.00
Generatie 1.5	45%	110	0.44***
Tweede generatie	37%	153	0.34***
Werksituatie (n.s.)			
Job zonder declassering	58%	157	1.00
Matige declassering	69%	66	1.84
Sterke declassering	71%	118	1.58
Werkzoekende	61%	140	1.10
Student	58%	233	1.45
Andere inactieve	69%	90	1.49
Religie (n.s.)			
Katholiek	62%	366	1.00
Protestant	64%	204	1.19
Andere christelijke religies	62%	121	1.19
Moslim	67%	54	0.92
Geen religie	53%	47	0.87
Andere/weigering	-	11	7.40***
Totaal	63%	803	803
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

In de kwalitatieve interviews wordt de gepercipieerde of gevoelde afstand in de interacties duidelijk toegeschreven aan de negatieve beeldvorming over Afrikanen:

“Twee maanden geleden ging ik naar de apotheek. Ik ging geneesmiddelen halen voor mijn vriendin, ik was er dus niet op gekleed, ik droeg een training met mijn vest, modieus ... ik verliet gewoon het huis, op pantoffels, apotheek op de hoek, ik kom aan, de kerel vraagt mij of ik mijn kaart van het ziekenfonds bijheb en ik zeg hem ‘neen, dat heb ik niet’, en hij ging uit van het principe, hij zegt ‘ah bent u werkzoekend?’ en ik zeg hem ‘neen, ik werk bij de Europese Commissie, dus daarom heb ik dat niet’, hij doet ‘o ja, excuseer me, net wat ik dacht’ en plots voelde hij zich verplicht zich te rechtvaardigen en dat bracht me aan het lachen. Ik reageerde alleen al lachend, en door zo te lachen, dacht ik dat hij het begrepen had... de meerderheidspopulatie ontkent het feit dat Afro-descendenten niet worden gezien als volwaardige burgers (...).” (Congoles-Rwandees-Belgische man, 27 jaar, Wallonië, januari 2017)

“Wij worden op een specifieke manier gecatalogeerd omdat men echt vindt dat het normaal is onze menselijkheid te ontkennen. De menselijkheid van een Noord-Afrikaan die we kruisen op straat gaan we niet ontkennen, we vinden hem barbaars, een gewelddadige jongen, een dief, een jihadist, al wat je wil, maar we gaan hem niet zeggen ‘jij bent geen mens’ terwijl bij eender welke Afrikaan, men gaat hem aankijken en zeggen ‘ik erken u zelfs niet als een mens, dus is het onmogelijk om u te erkennen als een geachte jongen, een intelligent, mooi en respectabel meisje’. Wat maakt dat, zelfs bij verschillen in behandeling, zelfs als we uiteindelijk dezelfde discriminatie ondergaan: discriminatie bij aanwerving, controles op basis van uiterlijk op straat, willekeurige arrestaties, ongelooflijk veel opsluitingen... er is iets met het aanvoelen en het gebruikte discours, dat echt specifiek is. Zelfs als men ons hetzelfde doet ondergaan, doet men dat niet op dezelfde manier. Men gebruikt andere termen en men gebruikt ook niet dezelfde methodes. Ook al is het resultaat hetzelfde.” (Congoles-Belgische man, 25 jaar, Brussel, maart 2017)

De perceptie van sociale afstand is sterk gelinkt aan het gevoel gehecht te zijn aan België en/of aan het land van herkomst. Mensen die het gevoel hebben dat ze gezien worden als vreemdelingen voelen zich duidelijk meer Afrikaans, en omgekeerd. Globaal voelen Afro-descendenten zich in de eerste plaats Afrikaans (66%) en Congoles, Rwandees of Burundees en zijn ze trots op hun herkomst (59%) (Tabel 43). Minder talrijk zijn zij die zich in de eerste plaats Belg voelen (21%) of Vlaams, Waals of Brussels (24%), en er zijn er nog minder die zich Europees voelen (8%). Toch voelt meer dan 60% zich Belg en een kleine meerderheid identificeert zich met het (Belgische) gewest waar ze woont. Het aantal mensen dat zich Belg voelt, kan worden gecorreleerd aan het aantal mensen dat de Belgische nationaliteit heeft. Aldus heeft 56% van de steekproef van de geïnterviewde mensen de Belgische nationaliteit en 61 % voelt zich Belg. We kunnen ons afvragen waarom de identificatie met België groter is dan de identificatie met Europa? Is het minder legitiem een Europese zwarte of Europese Afro-descendent te zijn, dan een Afrikaanse Belg of een Belgische zwarte?

Tabel 42. Gevoel van verbondenheid

Ik zou u enkele vragen willen stellen over uw verhouding tot uw land van geboorte en ook over uw gehechtheid aan verschillende gewesten en groepen mensen. In welke mate...	Ze er sterk	Vrij sterk	Weinig	Hele- maal niet	Weige- ring, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Voelt u zich Congolees/ Rwandees/Burundees enz.?	59%	29%	9%	2%	1%	100%	804
Bent u trots op uw Congolese/ Rwandese/Burundese oorsprong?	77%	14%	5%	1%	2%	100%	804
Voelt u zich Belg?	21%	40%	25%	12%	2%	100%	804
Voelt u zich Vlaams/Waals/ Brussels?	24%	33%	27%	16%	1%	100%	804
Voelt u zich Europees?	8%	35%	38%	17%	2%	100%	804
Voelt u zich Afrikaan?	66%	27%	5%	1%	1%	100%	804
Steekproef: Alle respondenten.							

4.3.3. Het gevoel slecht te worden voorgesteld in de media

De respondenten hebben globaal het gevoel dat mensen van Afrikaanse herkomst te weinig aanwezig zijn in televisieprogramma's en dat de Belgische media de vooroordelen tegenover Afrikanen veeleer versterken en niet aan iedereen dezelfde mogelijkheden bieden, ongeacht hun origine, om zich te uiten (Tabel 43). De mensen die niet akkoord gaan met de eerste twee items, «Personen van Afrikaanse origine zijn voldoende aanwezig in Belgische tv-programma's» en «De Belgische media bieden de mogelijkheid aan elk individu, ongeacht zijn of haar herkomst, om zich te uiten», maar wel akkoord gaan met het derde item «De Belgische media versterken de vooroordelen over Afrikanen» hebben een globaal negatieve perceptie van de beeldvorming van mensen van Afrikaanse origine in de media. Ze vertegenwoordigen 42% van alle respondenten. Een standpunt dat ook sterk naar voren kwam in de kwalitatieve interviews.

“Het onzichtbaar maken is een eerste probleem, en wel een immens probleem. Zeggen dat iemand die verblijft op een bepaald grondgebied, dat die daar niet echt is, dat is zeer erg. Iemand pijn doen, maar erkennen dat die persoon daar wel degelijk is, is niet hetzelfde omdat men zo minstens erkent dat die persoon daar is. Maar doen alsof een gemeenschap niet bestaat, alsof ze geen invloed heeft, alsof ze geen enkele waarde heeft, is menselijk gesproken behoorlijk schandalig. Het probleem is hoe men ons behandelt, ofwel als dieren, ofwel als mensen die er niet zijn, zelfs zodat men zonder probleem in onze plaats kan spreken.” (Congolees-Belgische man, Brussel, februari 2017, 25 jaar)

Tabel 43. Perceptie van de beeldvorming in de media

Kan u mij zeggen in welke mate u akkoord gaat met de volgende uitspraken?	Volledig akkoord	Veeleer akkoord	Veeleer niet akkoord	Helemaal niet akkoord	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Ik vind dat mensen van Afrikaanse herkomst voldoende aanwezig zijn in Belgische tv-programma's.	2%	9%	26%	61%	2%	100%	803
De Belgische media bieden de mogelijkheid aan elk individu, ongeacht zijn of haar herkomst, om zich te uiten.	8%	18%	28%	38%	8%	100%	803
De Belgische media versterken de vooroordelen over Afrikanen.	31%	27%	19%	13%	10%	100%	803
Steekproef: Alle respondenten.							

4.4. BESLUIT

56% van de door ons geïnterviewde Afro-descendenten heeft de Belgische nationaliteit, een cijfer dat duidelijk lager ligt dan bij de Marokkaanse en de Turkse Belgen. Dit cijfer loopt op tot 99% voor de tweede generatie, maar bereikt niet de 40% voor de leeftijdscategorie van 30-39 jaar in onze steekproef. We noteren ook een geringer aantal personen met de Belgische nationaliteit bij de hogeschoolden (46%), een categorie die historisch geassocieerd wordt met tijdelijke, mannelijke migratie. In het algemeen gaat het hebben van nationaliteit samen met het gevoel 'thuis te zijn in België', aangezien slechts iets minder dan de helft van de door ons geïnterviewde Afro-descendenten zich thuis voelt in België (44%), terwijl een grote meerderheid van de tweede generatie gehecht is aan België (83%).

Los van het generatieverschil, noteren we een verschil tussen de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen en de rest van de Afro-descendenten die recenter aangekomen zijn en zich duidelijk minder thuis voelen in België (45%). Ze hebben ook minder vaak de Belgische nationaliteit (45%) dan de Rwandezen (70%), de Congolezen (64%) en de Burundezen (64%).

Het is niet verwonderlijk dat de duur van het verblijf en de verwerving van de nationaliteit gecorreleerd zijn aan het thuisgevoel. Andere criteria spelen echter ook een rol. Aldus moet onderstreept worden dat het sentiment «thuis» te zijn in België varieert

binnen de doelgroep, aangezien 52% van de Congolese Belgen zich thuis voelt tegenover 68% van de Rwandese Belgen en 59% van de Burundese Belgen. Terwijl de Congolezen het langst aanwezig zijn in België.

Tot slot zijn mensen in een situatie van professionele declassering of werkloosheid ook diegenen die zich het minst vaak thuis voelen in België.

Een erg grote meerderheid van de respondenten verklaart een religie te hebben (95%) en dat in alle groepen, ongeacht de herkomst, de sekse, het gewest en de generatie. De katholieke religie wordt het vaakst genoemd (42%), gevolgd door het protestantisme (24%) en de evangelische pinksterbeweging (15%). Mensen die afkomstig zijn uit landen die vroeger gekoloniseerd werden door België zijn hoofdzakelijk katholiek en protestants, met een iets hoger aandeel van de katholieken bij de mensen uit Burundi en Rwanda. De protestanten en andere christenen zijn talrijker bij de mensen uit DR Congo en de tweede generaties (inclusief generatie 1.5), terwijl het islamitische geloof significant meer aanwezig is bij mensen uit andere Franstalige landen in Sub-Sahara-Afrika (29%), ook al is de katholieke religie er in de meerderheid (39%).

Als het gaat over waarden, spreekt de meerderheid zich, net als in de enquête bij de Marokkaanse en de Turkse Belgen, uit voor democratische regimes (meer dan 80%), maar we merken hier een lichtjes geringere gehechtheid aan democratie op bij de tweede generaties (76%). Dit resultaat is echter niet specifiek voor jonge Afro-descendenten.

Wat betreft de waarde die wordt toegekend aan de gelijkheid tussen man en vrouw, antwoordt globaal meer dan 70% van de respondenten positief. De subgroepen die daar het minst achter staan, zijn: de Congolese Belgen, de mensen die zich niet thuis voelen in België en de mensen die in Vlaanderen verblijven. Dat is ook het geval bij de moslims en de mensen die verklaren geen religie te hebben of lid zijn van een evangelische kerk. In de analyse van deze gegevens, is het echter belangrijk rekening te houden met een mogelijke vertekening die gelinkt kan zijn aan de politisering van het discours over de man-vrouwverhouding, in het bijzonder als dit discours gecorreleerd is aan een sociaal-marginale situatie.

Daarentegen is ongeveer driekwart van de respondenten tegen euthanasie, homoseksualiteit, abortus en echtscheiding, terwijl de respondenten die verklaren geen religie te hebben (weinig talrijk) aanzienlijk meer positief staan tegenover al deze thema's.

Ook de tweede generatie en generatie 1.5 staan hier positiever tegenover. Dat verwijst naar de effecten van hun maatschappelijke integratie op jongere leeftijd binnen de Belgische instituten en op meer contact met de meerderheidsgroep (van wie een groot deel echter ook vijandig staat tegenover deze waarden en praktijken). De mensen van Rwandese herkomst lijken er ook meer positief tegenover te staan.

Globaal stellen we vast dat de Afro-descendenten meer omgaan met mensen uit hetzelfde herkomstland, of uit Sub-Sahara-Afrika. Onderlinge contacten tussen groepen zijn echter frequenter bij de tweede generatie en de generatie 1.5, ook al gaat het maar om een derde van de respondenten. Vrouwen, Congolese Belgen en moslims hebben het minst onderlinge contacten met personen van andere herkomsten, in tegenstelling tot mensen die meer participeren op de arbeidsmarkt (een job zonder of met een gematigde declassering).

In het algemeen vinden Afro-descendenten dat belangrijke verschillen hen scheiden van de Belgen zonder migratieachtergrond. Wat betreft de opvoeding van de kinderen, het delen van huishoudelijke taken tussen mannen en vrouwen, het respect voor ouderen en het thuis ontvangen van familie en vrienden, denkt slechts 10 tot 20% van de respondenten dat ze gelijksoortige denkbeelden hebben als Belgen zonder migratieachtergrond. 70 tot 80% denkt dat ze volledig verschillend zijn. Een gevoel dat sterker blijkt te zijn dan bij de Marokkaanse en de Turkse Belgen. Vrij verrassend is dat het verschil tussen de eerste en de tweede generatie niet significant is.

Ten slotte bleek dat een zeer grote meerderheid van de respondenten meent te worden gezien als vreemdeling (86%) en als Afrikaan (91%). Sommige groepen hebben dit gevoel meer dan anderen: mensen van 30 tot 50 jaar, Afro-descendenten die niet afkomstig zijn uit landen die vroeger gekoloniseerd werden door België, moslims, mensen die in Vlaanderen wonen, vrouwen, de eerste generatie en diegenen die zich in een inactieve of declasseringssituatie bevinden. Dit sentiment duidt niet alleen op het feit dat men de nationaliteit nog niet heeft verworven. Het kan er ook op wijzen dat de Afrikaanse herkomst, of het religieuze geloof, kan worden geassocieerd met een identiteit en met een negatieve beeldvorming bij de meerderheidsgroep, of met het ontbreken van een beeldvorming over deze identiteit.

Dat kan gecorreleerd worden aan het feit dat het gevoel gehecht te zijn aan het land van herkomst en/of aan Afrika sterker is dan het gevoel gehecht te zijn aan België. Los daarvan blijkt er wel een dubbel gevoel van toebehoren te bestaan, aangezien 61% van de geïnterviewde mensen zich Belg voelt.

Hoofdstuk 5. Discriminatie en vertrouwen in de instellingen

De discriminatieproblematiek is essentieel om fenomenen zoals burgerschap en van inclusie versus exclusie te begrijpen (Simon et Stavo-debauge, 2004; Lamont et al, 2016). Discriminatie heeft immers raakvlakken met zowel overheidsmaatregelen en individuele en groepsstrategieën rond integratie, als met sociale rechtvaardigheid en het creëren van een gevoel van verbondenheid met de samenleving en aan de natie.

In België is de discriminatie die wordt ervaren door Afro-descendenten onderbelicht. Zowel wat etnische en raciale discriminatie of racisme betreft, stellen we vast dat er veel minder literatuur over bestaat dan over discriminatie die wordt ervaren door andere etnische (i.e. Marokkaanse Belgen) of religieuze groepen (i.e. moslims). De meeste studies over discriminatie ervaren door Afro-descendenten, komen van sociale wetenschappers die werken rond migraties en de Afrikaanse diaspora (Schoonvaere, op. cit.; Demart, 2013; Mazzocchetti, 2014; Grégoire, 2010; Schoumaker en Schoonvaere, op.cit.; Verhaeghe et al 2017), van verenigingsactoren en militante Afro-descendenten, soms in samenwerking met academici (Collectif Mémoire coloniale, 2012 ; Robert, 2016) en tot slot ook van beknopte, maar niet minder significante studies uit de institutionele sector ter bestrijding van discriminatie (Unia, 2017). Hoewel de belangstelling voor deze problematiek toeneemt, blijven onderzoeken vrij zeldzaam. Ons onderzoek wil dit gebrek aan kennis mee verhelpen door gegevens te verschaffen die vergelijkbaar zijn met die van meer bestudeerde groepen.

5.1. ERVAREN VAN DISCRIMINATIE

Het meten van discriminatie in kwantitatieve enquêtes is ingewikkeld en kan op allerlei manieren gebeuren naargelang de insteek en de gekozen methode (Simon & Lesné, 2012). In dit hoofdstuk probeerden we discriminatie te vatten vanuit de beleving en de perceptie van personen met een Afrikaanse migratieachtergrond. Dit door middel van een reeks eenvoudige vragen. Een eerste vraag, geïnspireerd op een belangrijke Franse enquête «Trajectoires et Origines, TeO» (Ibid., 2012), peilde naar de opinie over vormen van ongelijke behandeling en discriminatie of beledigingen in verband met leeftijd, huidskleur, religie, sekse enzovoort, die voorkomen in België. Een soortgelijke vraag peilde bij de respondent hoe hij als individu zo'n discriminerende situaties ervaart. Tot slot wilden we weten of de respondenten vonden dat er eventueel verschillen waren tussen hun kansen om werk of een woning te vinden, en de kansen van mensen zonder een migratieachtergrond.

Vervolgens kruisten we deze gegevens met de informatie die we verzamelden via de kwalitatieve interviews. Via deze interviews konden we de ervaring en de perceptie van de jongeren (tweede generatie en generatie 1.5) uitdiepen, en tegelijk retrospectief rekening houden met hun ervaringen als kind en als adolescent.

5.1.1. Etnische en raciale discriminatie: een gedeelde realiteit

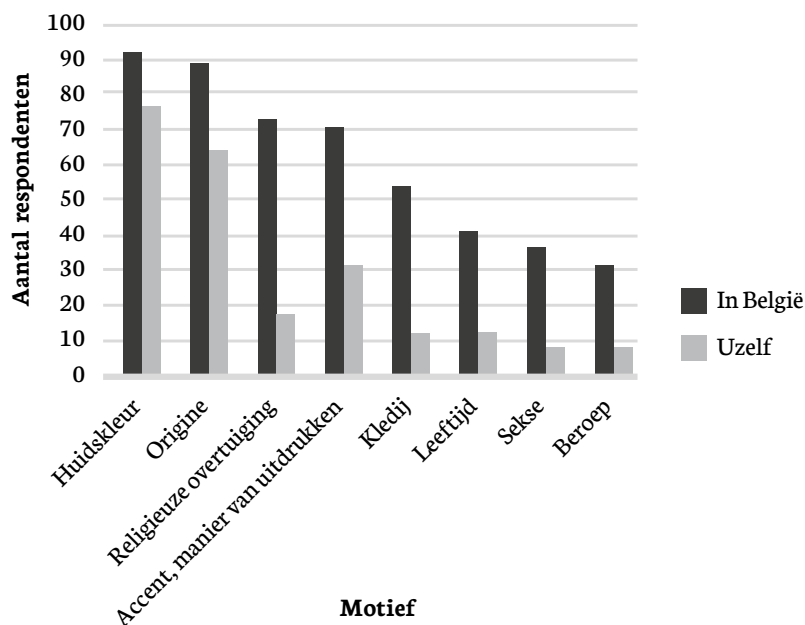
Bijna alle respondenten (90%) denken dat sommige mensen in België het slachtoffer zijn van discriminatie wegens hun huidskleur en hun origine (Tabel 44). Ook de manier van

praten en religieuze overtuigingen worden vermeld door meer dan 70% van de respondenten, met een ruime voorsprong op andere vormen van discriminatie: kledij, leeftijd, sekse, beroep. Belgische Afro-descendenten percipiëren discriminatie van raciale, etnische en culturele aard dus als een realiteit.

Tabel 44. Opinie over discriminatie en zelf ervaren discriminatie

Denkt u dat sommige mensen in België ongelijk worden behandeld/gediscrimineerd of beledigd wegens hun...? Hebt u dat zelf al persoonlijk ondervonden? Zo ja, wat waren de redenen?	In België	Uzelf?	N
Huidskleur	92%	77%	804
Origine	89%	64%	804
Religieuze overtuiging	73%	18%	804
Accent en manier van praten	71%	32%	804
Kledij	54%	12%	804
Leeftijd	41%	13%	804
Sekse	37%	10%	804
Beroep	32%	9%	804
Steekproef: Alle respondenten.			

Figuur 16. Opinie over discriminatie en zelf ervaren discriminatie

Wat betreft de eigen ervaringen van de respondenten, wordt discriminatie omwille van huidskleur en origine het meest geciteerd. Een zeer grote meerderheid van Afro-descendenten wordt erdoor getroffen (Tabel 44, Figuur 16). In totaal verklaart ongeveer 80% van de respondenten het slachtoffer te zijn geweest van discriminatie, ongelijke behandeling of beledigingen voor minstens een van deze redenen (huidskleur of origine). Deze cijfers variëren slechts lichtjes in functie van het land van oorsprong, de sekse, het opleidingsniveau, het gewest en de generatie (Tabel 45). De ervaring met discriminatie is duidelijk meer uitgesproken bij mensen tussen 30 en 49 jaar, in vergelijking met jongeren (18 tot 29 jaar) en met 50 plussers. Dit zou kunnen verklaard worden door het feit dat deze categorie meer uitgesproken participeert aan het beroepsleven en daardoor meer contact heeft met de meerderheidsgroep.

Gezien het zeer hoge percentage van mensen die verklaren het slachtoffer te zijn van discriminatie, kunnen we bevestigen dat raciale discriminatie tegenover Afro-descendenten zeer veel voorkomt. Dit cijfer ligt aanzienlijk veel hoger dan de percentages die werden verzameld bij Marokkaanse (49,9%) en Turkse Belgen (37,1%) (Torrekens en Adam, op.cit.). Het is overigens interessant om te wijzen op een variatie van 15% naargelang men vraagt naar de opinie (inzake het bestaan van discriminatie) of naar de (individuele) ervaring van de respondenten. Dit cijfer kan informatie geven over «structuren van discursieve opportuniteiten» (Koopmans en al., 2005) die gelinkt zijn aan het vermelden van discriminerende ervaringen. Het kan in het bijzonder een signaal zijn van een weigering of vrees om te worden aangewezen als slachtoffer, fantast en/of «loser» in een context waarin racisme/discriminatie sterk steunt op het impliciete en het indirecte en/of op een veralgemeende banalisering.

Tabel 45. Ervaren discriminatie wegens origine of huidskleur

	Ervaarde discriminatie wegens huidskleur of origine	N
Land van oorsprong (n.s)		
DR Congo	78%	300
Burundi	74%	131
Rwanda	80%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	83%	208
Geslacht (n.s)		
Man	79%	423
Vrouw	81%	382
Opleidingsniveau (n.s)		
Secundair en minder	83%	309
Hoger kort (3 jaar)	78%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	81%	259
Gewest (n.s)		
Brussel	78%	319
Vlaanderen	81%	235
Wallonië	83%	250
Leeftijdsgroepen (**)		
18-29 jaar	77%	241
30-39 jaar	85%	234
40-49 jaar	84%	186
50 jaar en +	73%	144
Voelt zich thuis in België (***)		
Neen	85%	345
Ja	76%	459
Generatie (n.s)		
Eerste generatie	80%	542
Generatie 1.5	82%	110
Tweede generatie	77%	153
Religie (n.s)		
Katholiek	80%	366
Protestant	82%	204
Andere christelijke religies	76%	121
Moslim	80%	54
Geen religie	85%	47
Andere/weigering	93%	13
Totaal	80%	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01		

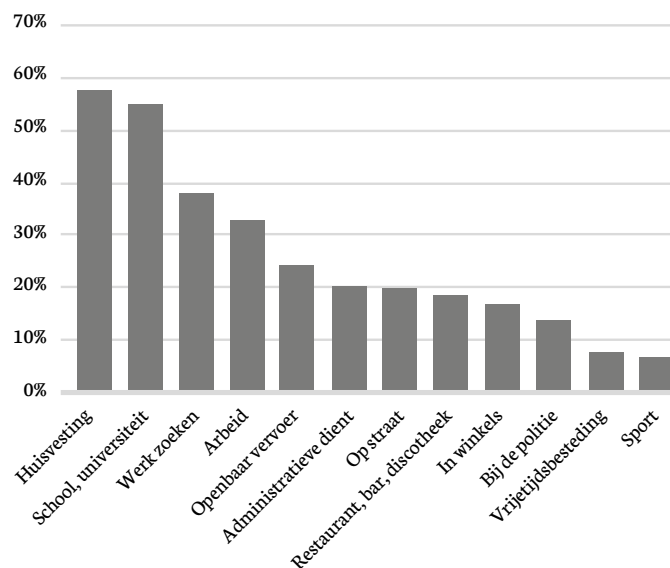
Discriminatie (ongeacht de vorm) ondervindt men hoofdzakelijk bij het zoeken naar een woning en een job, op school en tijdens hogere studies, en op de werkplek.

Discriminatie gebeurt ook in de publieke ruimte, in restaurants, bars, winkels, en ook in interacties met administratieve diensten en de politie (Tabel 46, Figuur 17).

Tabel 46. Context waarin de discriminatie werd ervaren

Is dat uzelf al overkomen? In welke context?	% ervaren discriminatie in deze context	N
Bij het zoeken van een woning	58%	805
Op school, aan de universiteit	55%	805
Bij het zoeken naar werk	38%	805
Op het werk	33%	805
Op het openbaar vervoer	24%	805
Bij administratieve diensten	20%	805
Op straat	20%	805
In restaurants, bars, discotheken	19%	805
In winkels	17%	805
Bij de politie	14%	805
Bij vrijetijdsbesteding	8%	805
Bij sportactiviteiten	7%	805
Steekproef: alle respondenten.		

Figuur 17 : Context waarin de discriminatie al werd ervaren

5.1.2. Racisme en discriminatie: een structurele ervaring op jonge leeftijd

De individuele interviews met de jongeren en ook de focusgroepen met verantwoordelijken van alle leeftijden uit de verenigingswereld, bevestigen dat ervaringen met discriminatie wegens huidskleur en origine vaak voorkomen en laten toe om de modaliteiten van deze ervaring te preciseren.

Discriminatie wordt vaak ervaren op een directe manier (op straat, op school, aan de universiteit of wanneer men een stage of een job zoekt), maar ze wordt ook indirect beleefd, via de ervaringen van ouders of kennissen. Overigens staat de ervaring met racisme, anders dan bij discriminatie, al centraal vanaf een jonge leeftijd. De eerste herinneringen aan een andere behandeling omwille van hun origine dateren voor vrijwel alle respondenten uit hun tijd op de lagere school. Hoofdzakelijk ging het om racistische uitlatingen van hun «medeleerlingen». Dit racisme komt tot uiting via grapjes, beledigingen en opmerkingen die de zogeheten ‘zwarte’ of ‘bruine’ huidskleur verbinden met vuiligheid, stomheid, minderwaardigheid en dierlijkheid: «vuile neger», «wild beest», «aap», «keer terug naar je land», «makaak», «je bent uit de schoorsteen gekomen», «je bent lelijk», «vuile zwarte» enz.

«De eerste keer dat men tegen mij bijvoorbeeld zei ‘vuile zwarte keer terug naar je land’, zat ik in het tweede studiejaar, ik zat in het tweede studiejaar, dus was ik zeven jaar...» (jonge Congolees-Belgische man, 27 jaar, Franstalig, mei 2016)

Vaak worden ze bekeken als een bezienswaardigheid, wat het geval was bij veel respondenten die gedurende meerdere jaren de enige zwarte in de klas waren. Globaal wordt dat echter niet beschouwd als racisme, hoewel het een ongewenste ervaring is:

«Wij waren echt de eerste zwarten in deze school en ik vond dat geen racisme omdat ik dacht dat het meer uit onwetendheid was. Het was echt onwetendheid toen men ons zag in de gangen. Het was een kleine neger, twee kleine negers, drie kleine negers. Het werd echt een spel. ’s Middags gingen we eten in de refter, we waren een attractie, dat was echt zwaar.» (jonge Rwandees-Belgische vrouw, 26 jaar, Nederlandstalig, april 2016)

We merken op dat de beledigingen van de medeleerlingen niet altijd van Belgen zonder migratieachtergrond kwamen.

«Het begon in het vijfde studiejaar, ik was net aangekomen, zomaar enkele beledigingen, het was niets in vergelijking met wat ik meemaakte in het secundair. Daar kwam het niet alleen van leerlingen van Belgische origine, maar ook van personen van Marokkaanse origine (...) De woorden ‘keer terug naar je plantage’, ‘slaaf’ enz.» (jonge Congolees-Belgische man, 31 jaar, Franstalig, oktober 2016)

«Dagelijks ondergingen we beledigingen zoals ‘aze’ [‘slaaf’ in het Arabisch], in plaats van je bij je voornaam te noemen. Een goede, eerlijke Marokkaan zegt je ‘neen, laat je niet zo noemen want ze beledigen je’.» (jonge Congolees-Belgische man, 24 jaar, Franstalig, februari 2017)

Het is echter vooral in het secundair onderwijs dat de belangrijkste ervaringen met racisme worden gemeld en worden geassocieerd met discriminatie door volwassenen en/of binnen scholen op zich. De beeldvorming van een verondersteld lagere intelligentie en snelheid van geest van Afrikanen is een eerste vorm van verschillende behandeling.

«Het feit dat bepaalde leerkrachten ons willen behandelen op een manier die ze al in hun hoofd hebben, ze zeggen voor zichzelf ‘o ja, maar bij jou moet ik traag spreken en de uitleg driemaal herhalen, als ik met je praat’ terwijl we het voor het einde van de eerste uitleg al zeer goed begrepen en onze punten bij overhoringen boven 90% liggen, maar dat is hun probleem niet.» (jonge Congolees-Belgische man, 24 jaar, Franstalig, februari 2017)

Het feit minder kansen te krijgen om zich in de klas te uiten, om minder te kunnen rekenen op de aandacht en beschikbaarheid van de leerkrachten, komt ook herhaaldelijk voor⁴³.

«Het is vreemd wat ik ga zeggen, maar op school heb ik geleerd dat ik zwart was, in die zin dat ik niet zwart was van huidskleur, maar zwart omdat een Zwarte stoort, een Zwarte stoort, daarmee werd ik geconfronteerd, het is op dergelijke momenten dat ik werd geconfronteerd met deze realiteit en dat is heftig, dat is heftig.» (jonge Congolees-Belgische man, 33 jaar, Franstalig, mei 2017)

«In het begin zette men ons bijvoorbeeld achteraan in de klas. Als we onze hand opstaken, gaf men ons niet het woord, als we een antwoord wilden geven, gaf men ons niet het woord. En zelfs als je af en toe een goed antwoord gaf, vond de leerkracht altijd wel een manier om te minimaliseren wat je zei of om erop in te haken, elementen toe te voegen, gewoon om de indruk te geven dat je de leerstof eigenlijk niet begrijpt.» (jonge Congolees-Belgische man, 32 jaar, Franstalig, mei 2016)

De interviews laten zien dat deze beeldvorming kan doorsijpelen in educatieve praktijken (onderwijs, interacties, evaluatie), maar ook in de begeleiding naar studiekeuzes. Het feit zwart te zijn zou, zoals ook in andere contexten (Andrews, 2013) je voorbestemmen voor technisch en beroepsonderwijs, ongeacht het potentieel en de bewezen competenties.

«Ik vind dat blanken geschokt zijn, als ze een zwarte zien in een hogere afdeling zoals Latijn bijvoorbeeld. Zoals een vriend, hij volgde Latijn en de blanken waren geschokt, toen ze zagen dat een zwarte zijn secundair onderwijs in zo'n hoge richting kon afronden.» (jonge Rwandees-Belgisch meisje, 16 jaar, Nederlandstalig, december 2016).

«Inderdaad als je kijkt naar studierichtingen, technische en zo, in de meeste gevallen vind je daar grote aandelen studenten met een migratieachtergrond, terwijl deze technische en andere studierichtingen echt minder waard zijn op de arbeidsmarkt» (jonge Rwandees-Belgische man, 24 jaar, Franstalig, juni 2016).

⁴³ Er bestaat enorm veel literatuur over verschillen in educatieve praktijken volgens origine van de leerlingen en over de impliciete etnisch-rationale discriminatie op school, zie bijvoorbeeld Melissa F. Weiner (2015) *Whitening a diverse Dutch classroom: white cultural discourses in an Amsterdam primary school*, *Ethnic and Racial Studies*, 38:2, 359-376; McIntyre, Alice. 1997. *Making Meaning of Whiteness: Exploring Racial Identity with White Teachers*. Albany: State University of New York Press; Lewis, A. E. 2004b. "What Group? Studying Whites and Whiteness in the Era of Colorblindness." *Sociological Theory* 22 (4): 623-646. doi:10.1111/j.0735-2751.2004.00237.x.

«Ik ging naar een «elitaire» school en je voelt na een moment al dat er toch een verschillende behandeling is (...) Ik had een vriendin vanaf het tweede secundair, een leerkracht zei haar: 'Jij zit niet op je plaats in het algemeen secundair', ze zat in het tweede secundair, maar ze was vroegrijp, en direct zegt men dat tegen haar, het klopt dat ze een beetje met haar hoofd in de wolken liep, maar wie doet dat niet op die leeftijd? En direct wordt ze op een zijspoor gezet. Vandaag behaalde ze haar master aan de ULB en het gaat erg goed met haar, omdat ze juist, zij heeft geluk gehad... haar broer studeerde rechten en rebelleerde een beetje. En wat haar echt gered heeft, is dat ze verhuisd is, ze is in Frankrijk gaan wonen. Daar aangekomen vroeg men haar wat ze graag deed, ze zei literatuur. In België zat ze in het technisch, en in Frankrijk, deed ze literatuur, ze had een bac L, en daarna is ze teruggekomen voor haar master, terwijl in België, had men haar altijd naar het beroeps gestuurd». (jonge Congolees-Belgische vrouw, Franstalig, 27 jaar, januari 2017).

Op het vlak van evaluaties, ook op universitair niveau, wordt discriminatie ervaren:

«We hebben een mondeling examen, we hebben een lijst vragen die de prof gaat stellen, we krijgen vragen in willekeurige volgorde, en omdat we de vragenlijst hebben, bereiden sommigen hun antwoord al vooraf voor, ze weten dus dat een bepaalde vraag die elementen bevat enz. Iemand staat op, ze doet haar examen, ze kent het perfect, ze geeft, ze antwoordt, de prof zegt haar 'ja dat is uitstekend, bravo, ik ben onder de indruk, dat is erg goed werk, ze gaat kijken naar haar punten: een 12. Die persoon, een Afrikaanse of een Noord-Afrikaanse of een andere, gaat uitleg geven aan een van haar vrienden 'dus ik heb deze vragen gekregen enz., dus je antwoordt dat' en dezelfde Florence Dupuis, zij gaat alleen met de feedback die de jongen of het meisje voor haar aan haar gaf. Ze geeft minder, maar zij krijgt 16. En dat, dat gebeurt zeer veel, en het slechtste is dat we zelfs niet weten hoe het is, zolang we onze punten niet hebben. Er zijn situaties waar iemand werkt met grote onderscheiding, een grote onderscheiding verdient, maar nooit zal krijgen (...) ».

Los daarvan blijkt uit vrijwel alle interviews dat discriminatie niet meteen duidelijk aan te wijzen is. Doorgaans beseffen de respondenten pas later als jongvolwassenen dat een aantal zaken die ze meemaakten racistisch zijn. Maar aangezien discriminatie onverwacht en impliciet is, kunnen ze soms moeilijk uitmaken of ze al dan niet gediscrimineerd worden, en hebben ze ook moeilijkheden om dit te 'bewijzen'.

«In feite is het subtiel, het is niet rechtstreeks. En is dat wat ik voel dan echt, in feite is het erg moeilijk om duidelijk te besluiten, 'ziedaar, dat is duidelijk discriminatie', het is zeer subtiel, het is onrechtstreeks, het zijn woorden, het is een vorm van gedrag. Hmm, en dus als gevolg hiervan, in feite is het zeer subjectief, het is zeer moeilijk om aan te tonen, het is zeer moeilijk om discriminatie aan te tonen via statistieken, omdat het zeer subjectief is. Vanaf het moment dat je bij hen, de Head hunters, aankomt... en dat ze je zeggen 'ziedaar, je CV werd afgewezen door deze tien mensen', het is zeer moeilijk om aan te tonen dat ze zich baseren op criteria die losstaan van het CV». (jonge Rwandees-Belgische man, 25 jaar, Franstalig, juni 2016)

Deze impliciete dimensie heeft een effect op het benoemen en bekrachtigen van racisme. Ze heeft ook een effect op het becijferen van discriminatie (het aanklagen en de mogelijkheid om klacht in te dienen, het becijferen door instellingen enz.) en op de ontwikkeling van de sociale verhoudingen. Als de discriminatie zich blijft herhalen, ontstaat er immers een lezing van de sociale verhoudingen die elke vorm van afstandelijkheid interpreteert als de uiting van een racistische behandeling.

«In de zin dat ze je kunnen viseren, maar, jij kunt je geïsoleerd voelen, maar het is niet helemaal duidelijk dat het racistisch is. Misschien gaat het alleen om jou en is het niet je huidskleur, je origine, maar nemen we het snel slecht op, omdat we ons al in veel gevallen voor iets gediscrimineerd of uitgesloten voelden. Van zodra er iets tegen ons is, denken we snel dat het racisme is, want daarna voelen wij ons misschien gekwetst (...) het probleem is dat racisme subtiel is en dat, in een land dat zich racistisch en koloniaal gedrag eigen heeft gemaakt, je dagelijks racisme ervaart. Soms worden we zelfs paranoïde en weten we niet meer of het is door het racisme of omdat iemand niet goed bij zijn hoofd is, alleen net kwaad is of net een slecht humeur heeft, wat het moeilijk maakt om afstand te nemen en te zeggen «vreemd, maar eigenlijk was dat racistisch gedrag» terwijl er in werkelijkheid erg duidelijk een aantal zaken zijn, gewoon vanwege de stereotypen». (jonge Congolees-Belgische man, Franstalig, maart 2017)

5.1.3. Gelijkheid van kansen: een dwaalspoor voor de meeste Afro-descendenten

In deze context is het begrijpelijk dat sommigen het gevoel kunnen hebben, en het al erg vroeg ontwikkelen, dat ze niet dezelfde kansen hebben als mensen zonder een migratieachtergrond, en dat op verschillende vlakken. In de enquête, denkt ongeveer 80% van de respondenten niet (helemaal niet/ veeleer niet) dezelfde kansen te hebben als mensen zonder een migratieachtergrond bij het krijgen van een job of het huren van een woning. Een cijfer dat opnieuw getuigt van een algemeen discriminatiegevoel bij Afro-descendenten (Tabel 47). De situatie is iets beter als het gaat over het gevoel dezelfde kansen te hebben op het vlak van slagen van eigen projecten /studies voltooien of opstarten. Toch denkt een aanzienlijk deel (zowat 50%) van de respondenten niet dezelfde kansen te hebben als Belgen zonder een migratieachtergrond.

Tabel 47. Gevoel van gelijkheid van kansen

Denkt u dat uzelf dezelfde kansen hebt als een Belg zonder migratieachtergrond voor het ...							
	Ja, volledig	Ja, veeleer	Neen, veeleer niet	Neen, helemaal niet	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Verkrijgen van een gewenste job	7%	12%	25%	53%	3%	100%	804
Huren van een woning	6%	12%	28%	51%	3%	100%	804
Starten en voltooiën van uw studies	21%	36%	16%	24%	3%	100%	804
Slagen in uw projecten in het algemeen	14%	28%	27%	28%	3%	100%	804
Steekproef: Alle respondenten.							

Globaal heeft ongeveer 9 respondenten op 10 het gevoel niet dezelfde kansen te hebben als Belgen zonder een migratieachtergrond voor minstens een van de vier vragen (Tabel 48). En 1 persoon op 3 heeft het gevoel niet dezelfde kansen te hebben als mensen zonder een migratieachtergrond voor elk van de vier vragen⁴⁴. Een logistische regressie laat zien wat de belangrijkste aan dit gevoel gecorreleerde factoren zijn. Ten eerste denken lageropgeleiden vaker dat ze niet dezelfde kansen hebben (35%). Zoals reeds vermeld in de verschillende onderwijscategorieën (zie hoofdstuk 2) is dit de groep die het meest getroffen wordt door werkloosheid (38%). Mensen van 40 jaar en ouder (48%) hebben eveneens vaker dit gevoel dan jongeren. Deze mensen zijn bijna allemaal van de eerste generatie (98%). Een meerderheid van deze groep (61%) behaalde een diploma in het buitenland. Ze worden ook meer getroffen door werkloosheid (40%) dan de jongeren, ongeacht de leeftijdscategorie. Dat kan wijzen op ontgoocheling bij deze personen over hun ervaringen. We kunnen ons afvragen of dit toe te schrijven is aan de omstandigheden en hun leeftijdscategorie en/of dit gevoel van ongelijke kansen deel uitmaakt van een proces dat zich binnen hun levenstraject in de loop der jaren ontwikkelt?

Mensen die in Brussel wonen, denken eveneens vaker dat ze niet dezelfde kansen krijgen als personen zonder migratieachtergrond (34%), een gevoel dat de sociale ongelijkheid in Brussel weerspiegelt (Kesteloot & Loopmans, 2009)⁴⁵. Tot slot vermindert dit gevoel van ongelijke kansen bij wie tot de tweede generatie behoort, terwijl het feit dat ze geconfronteerd werden met discriminatie toeneemt.

44 Deze mensen hebben dus op de vier vragen geantwoord «neen, veeleer niet» of «neen, helemaal niet». En 1 persoon op 6 (17%) antwoordde «helemaal niet» op elk van de vier vragen.

45 Kesteloot, Christian & Loopmans, Maarten (2004), Inégalités sociales, Brussels Studies: <https://brussels.revues.org/1007>.

Tabel 48. Gevoel van ongelijkheid van kansen. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

	Aandeel van mensen met het gevoel niet dezelfde kansen te hebben als een Belg	N	Kansenverhouding (logistische regressie)
Land van oorsprong (n.s.)			
DR Congo	30%	300	1.00
Burundi	33%	131	1.51
Rwanda	26%	166	0.88
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	34%	208	1.20
Geslacht (n.s.)			
Man	33%	423	1.00
Vrouw	30%	382	0.88
Opleidingsniveau (**)			
Secundair en minder	37%	309	2.38***
Hoger kort (3 jaar)	32%	232	1.62*
Hoger lang (4 jaar en +)	24%	259	1.00
Gewest (n.s.)			
Brussel	34%	319	1.45
Vlaanderen	27%	235	1.00
Wallonië	32%	250	1.30
Leeftijdsgroepen (**)			
18-29 jaar	21%	241	1.00
30-39 jaar	32%	234	1.74
40-49 jaar	37%	186	2.32**
50 jaar en +	36%	144	2.39*
Belgische nationaliteit (n.s.)			
Ja	30%	508	1.00
Neen	32%	297	1.10
Generatie (***)			
Eerste generatie	34%	542	1.00
Generatie 1.5	23%	110	0.71
Tweede generatie	17%	153	0.52*
Ervaarde discriminatie (***)			
Neen	17%	137	1.00
Ja	34%	668	2.61***
Werk situatie (n.s.)			
Werk zonder declassering	30%	157	1.00
Matige declassering	40%	66	1.32
Sterke declassering	30%	118	0.77
Werkzoekende	28%	140	0.70
Student	26%	233	1.20
Andere inactieve	42%	90	1.45
Religie (n.s.)			
Katholiek	28%	366	1.00
Protestant	33%	204	1.21
Andere christelijke religies	33%	121	1.30
Moslim	34%	54	1.03
Geen religie	26%	47	0.80
Andere/weigering	-	13	-
Totaal	31%	805	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

Het gevoel van ongelijke kansen doet vragen rijzen over de strategie die mensen ontwikkelen om hun deficitair startkapitaal te overwinnen en zich te beschermen tegen discriminatie, met inbegrip van een terugplooiën op zichzelf (i.e. zelfuitsluiting). Zelfdiscriminatie hebben we niet onderzocht (Stokkink en al, 2015), maar gezien het hoge percentage inactieven is dergelijk onderzoek wel nodig. Bovendien blijkt uit de kwalitatieve interviews dat discriminatie zich niet beperkt tot het al dan niet toegang hebben tot de arbeidsmarkt, maar ook tot de al dan niet expliciete organisatie van sociale verhoudingen binnen de beroepswereld (taakverdeling, uurroosters, hartelijkheid van de relaties enz.). Voor deze jonge vrouw is de sociaaleconomische onzekerheid van de uitzendsector, om deze reden, te verkiezen boven een te grote vertrouwelijkheid die gepaard gaat met arbeidsovereenkomsten van een lange duur.

«Van rond mijn twintigste, denk ik, had ik zoveel racistische ervaringen gehad, dat ik in feite bang was, soms gebeurde er gewoon niets, en ik dacht bij mezelf neen, het is racisme. Dat vreet veel energie, en ik heb bijvoorbeeld veel gewerkt in de uitzendsector, omdat ik geen contract wou tekenen, en dan mensen zou moeten verdragen die me zouden bestoken met steken en zo, gewoon uit onwetendheid en zo. Ik voel mij dan zeer ongemakkelijk, en dus was ik zeer bang. Ik was bijvoorbeeld verkoopster in een kledingwinkel, het was een winkel met veel filialen, en ik dacht bij mezelf dat het goed was dat ik enkele dagen kon werken op een plek en daarna op een andere, en zo zou ik dan toch niet altijd dezelfde mensen moeten zien. Ik zag er in elk geval de voordelen van, maar ik weet dat ik geen zin had om gewoontes te creëren, en dan nadat de mensen zich zeker genoeg voelden om misbruik te kunnen maken ... » (jonge Rwandees-Belgische vrouw, 31 jaar, Franstalig, januari 2017)

Wanneer we het hebben over gelijke kansen, moeten we ook bekijken over welke rechtsmiddelen personen beschikken die geconfronteerd worden met een discriminerende behandeling. De meerderheid van de door ons bevraagde jongeren stelt vast dat discriminatie en racisme niet noodzakelijk worden bestraft en dat wie daarover klaagt in de publieke ruimte of bij de autoriteiten een omgekeerd effect kan bereiken, namelijk een sanctie voor de klager, zowel in de publieke ruimte (café, restaurant, straat) als binnen publieke instellingen:

«Ik was met een vriendin, we waren in een soort restaurant-brasserie, we waren aan het eten en we vertelden elkaar ons verhaal enz. We lachten, maar ik denk niet dat we luid praatten, en naast ons zat een koppel, het waren Vlamingen dus een man en een vrouw. En op een gegeven moment beginnen ze tegen ons te praten, ik had in het begin niets gehoord, ik had er geen aandacht aan besteed en het is mijn vriendin die stopt en vraagt 'Is er een probleem?' 'Nee, enfin ja, we zijn niet in Afrika, jullie praten niet... hoe moet ik het zeggen, jullie kunnen niet praten zoals jullie hier praten, jullie storen alles, het is daarom dat, hoe moet ik het zeggen, dat het tijd wordt dat de NVA jullie allemaal buitenzet' en daarna zegt hij in het Nederlands «aap», ik hoor dat, ik zeg 'pardon?' 'Ja, je hebt het goed gehoord, jullie apen en alles, en al je broers en zo, je zal zien met De Wever zal dat allemaal gedaan zijn'. Ik begin hem uit te dagen: 'Ik ben een speelster, ik ben hier geboren, ik ben hier opgegroeid, en ik ben van plan om hier nog zeer lang te blijven' (...) Ze praatten verder in het Nederlands, maar ik begrijp het, dus laat ik het los, ik eet

verder en dan ben ik beginnen te praten, ik ga niet zwijgen. Daarna komt de chef, een van de verantwoordelijken naar ons, maar het is zelfs niet om aan de twee te zeggen ‘zwijg nu, kalmeer nu’, hij komt naar ons om ons te zeggen ‘Hier gaat het zo en vertrekken jullie allemaal. Jullie vertrekken, als jullie zo blijven praten’».

Er worden ook veel voorbeelden gegeven van discriminatie door openbare diensten: het openbaar vervoer, de politie wanneer die wordt opgeroepen om geschillen te regelen of wanneer deze willekeurig papieren begint te controleren of ook beledigende opmerkingen over Afro-descendenten in de openbare ruimte.

“Mijn moeder was op stap met haar zus, ze stapte op een bus en ze prikt tweemaal voor twee personen. Ze gaat zitten en mijn tante wist niet dat mijn moeder geprikt had, ze passeert, en ze prikt nog eens (...) mijn moeder gaat naar de chauffeur, en stelt een vraag (voor terugbetaling), maar de chauffeur antwoordt haar: ‘maar jij, je gaat toch niet beginnen, het is nog geen andere die me hier gaat lastig vallen, ga naar achter!’. Mijn moeder zei: ‘Hoezo?’ ... ‘We kennen jullie, als je niet tevreden bent, stap af, stap van de bus’. Mijn moeder laat zich niet doen: ‘Nee, ik ga niet afstappen, ik heb mijn ticket betaald en ik wil mijn ticket, geef mij het ticket’. De conductrice deed zelfs geen inspanning om het te begrijpen, ze stopt de bus: ‘Als het zo zit, vertrekt de bus niet’, mijn moeder zegt: ‘ok geen probleem, hij vertrekt niet’ en ze zegt: ‘Ik bel de politie’- ‘Bel de politie maar, ik heb mijn ticket, ik heb niet gefraudeerd’. Eerst kwamen de controleurs, ze legt het uit, ze toont haar ticket: ze zegt ‘ziedaar, luister, kijk, ik heb betaald en alles, ik heb het uitgelegd aan uw collega (...) De controleur zegt tegen mijn moeder: ‘U stapt van de bus nu!, U stapt van de bus nu, zo niet bel ik de politie’. Mijn moeder zegt ‘Nee, ik stap niet van de bus, wat heb ik misdaan? Ik heb niets gedaan. Ze begint zich op te winden, er waren mensen, ze laten alle mensen van de bus stappen. Mijn moeder zegt ‘neen, bel de politie, ik wil dat de politie komt’. Ondertussen is de politie aangekomen, de agenten en de controleurs beginnen mijn moeder naar buiten te duwen, ze laat zich niet doen, ze zegt neen en er beginnen slagen te vallen. De politie is aangekomen, als zoiets gebeurt, proberen ze het niet te begrijpen, ze hebben mijn moeder meegenomen naar het commissariaat, ze hebben mijn moeder dus meegenomen terwijl ze haar ticket had en alles. En dan uiteindelijk, waren ze bij de politie, mijn moeder wordt in hechtenis genomen, dat heeft niet lang geduurd. Ze hebben haar snel vrijgelaten, omdat ze inzagen dat het niet de moeite waard was. Ze is wel op de tv gekomen, maar ze hebben het geval voorgesteld als: ‘geweld, de conductrice is twee weken in ziekteverlof na een conflict met twee vrouwen in een bus en weerspanning van een passagier’”.
(jonge Congolees-Belgische vrouw, 27 jaar, januari 2017)

5.2. VERTROUWEN IN DE INSTELLINGEN

In de enquête bij Turkse en Marokkaanse Belgen (Torrekens en Adam, op.cit.) werd aan de respondenten gevraagd om aan te geven hoeveel vertrouwen ze hebben in een reeks instellingen. De mate van vertrouwen is globaal gezien vergelijkbaar met wat werd geobserveerd bij de populaties van Turkse en Marokkaanse origine (Tabel 49, Figuur 18). De zorgdiensten en het onderwijs zijn de enige twee instellingen die het volle vertrouwen krijgen van meer dan de helft van de respondenten, en het vertrouwen (volledig of veeleer) van meer dan 90% van de bevroegde personen. Aan de andere kant van het spectrum krijgen de Belgische media, het Belgische politieke gezag en de verenigingen van Afrikaanse onderdanen het vertrouwen van ongeveer de helft van de respondenten, en het volle vertrouwen van nauwelijks 13% van de mensen.

Dit vertrouwen ligt nochtans lichtjes hoger dan het nationaal gemiddelde⁴⁶.

Tabel 49. Vertrouwen in de instellingen

In welke mate hebt u vertrouwen in de volgende in België gevestigde instellingen?							
Soort instelling	Volledig vertrouwen	Veeleer vertrouwen	Veeleer geen vertrouwen	Helemaal geen vertrouwen	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Ziekenhuizen, gezondheidszorgdiensten	66%	30%	2%	1%	1%	100%	804
School, onderwijs	52%	39%	5%	3%	1%	100%	804
Kerken, moskeeën	31%	37%	11%	13%	8%	100%	804
Sociaal assistenten, opvoeders	26%	47%	14%	7%	6%	100%	804
Politie	25%	49%	13%	9%	4%	100%	804
Rechtbanken	24%	46%	11%	9%	10%	100%	804
Ambassade, consulaten enz.	22%	44%	12%	13%	9%	100%	804
Belgisch politiek gezag	13%	39%	20%	20%	8%	100%	804
Belgische media	13%	35%	25%	21%	6%	100%	804
Verenigingen van Afrikaanse onderdanen	12%	39%	19%	13%	17%	100%	804
Steekproef: Alle respondenten.							

46 IWEPS - Enquête «Identités et capital social en Wallonie» 2003 et 2007, Enquête BSW 2012 et 2013, <http://iweeps.be/wp-content/uploads/2017/02/Confiance.pdf>

Tabel 50. Vertrouwen in drie instellingen volgens origine

	Volledig vertrou- wen	Veeleer vertrou- wen	Veeleer geen vertrou- wen	Helemaal geen vertrouwen	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Vertrouwen in verenigingen van onderdanen (n.s.)							
DR Congo	11%	40%	18%	15%	16%	100%	300
Burundi	12%	47%	13%	10%	18%	100%	130
Rwanda	9%	40%	20%	13%	18%	100%	166
Andere Franstalige Afrikaanse landen	15%	38%	21%	9%	17%	100%	208
Totaal	12%	39%	19%	13%	17%	100%	804
Vertrouwen in de Belgische media (n.s.)							
DR Congo	15%	35%	27%	20%	3%	100%	300
Burundi	11%	39%	24%	17%	9%	100%	130
Rwanda	8%	35%	28%	22%	7%	100%	166
Andere Franstalige Afrikaanse landen	12%	36%	22%	21%	9%	100%	208
Totaal	13%	35%	25%	21%	6%	100%	804
Belgische politiek (n.s.)							
DR Congo	14%	40%	22%	19%	4%	100%	300
Burundi	12%	42%	21%	13%	11%	100%	130
Rwanda	14%	40%	21%	14%	11%	100%	166
Andere Franstalige Afrikaanse landen	12%	37%	19%	22%	10%	100%	208
Totaal	13%	39%	20%	20%	8%	100%	804
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01							

Een analyse van de correlaties tussen deze variabelen laat zien dat deze instellingen kunnen worden ingedeeld volgens drie combinaties. Een eerste combinatie omvat de ambassades, verenigingen van onderdanen, en kerken en moskeeën, instellingen die in verbinding staan met het land van oorsprong. De tweede combinatie omvat gezondheidszorg- en onderwijsinstellingen. Een derde combinatie omvat instellingen die macht uitoefenen in België (politie, rechtbanken, politieke macht, media, maatschappelijk assistenten).

Een indicator die het vertrouwen meet in de overheidsinstellingen combineert de volgende vijf variabelen (politie, rechtbanken, politieke macht, media, maatschappelijk assistenten). Ongeveer 30% van de respondenten verklaart vertrouwen te hebben (volledig of veeleer) in de vijf instellingen, en 70% heeft geen vertrouwen in minstens een van deze vijf instellingen (Tabel 51). Het vertrouwen in deze instellingen ligt hoger in Vlaanderen, bij mensen met de Belgische nationaliteit, met een gemiddeld opleidingsniveau, en bij werkzoekenden. Het vertrouwen is geringer bij jongeren en mensen die te maken hadden met discriminatie.

Tabel 51. Vertrouwen in de overheidsinstellingen. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

Personen die veeleer of volledig vertrouwen hebben in vijf overheidsinstellingen			
Land van oorsprong (*)	% heeft vertrouwen	N	Kansenverhouding (logistische regressie)
DR Congo	33%	300	1.00
Burundi	30%	131	0.83
Rwanda	27%	166	0.78
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	25%	208	0.68
Geslacht (n.s.)			
Man	30%	423	1.00
Vrouw	27%	382	0.99
Opleidingsniveau (n.s.)			
Secundair en minder	26%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	33%	232	1.30
Hoger lang (4 jaar en +)	29%	259	1.14
Gewest (*)			
Brussel	24%	319	1.00
Vlaanderen	35%	235	1.93***
Wallonië	29%	250	1.48
Leeftijdsgroepen (n.s.)			
18-29 jaar	22%	241	0.41**
30-39 jaar	28%	234	0.78
40-49 jaar	33%	186	1.00
50 jaar en +	33%	144	0.81
Belgische nationaliteit (**)			
Neen	24%	297	1.00
Ja	33%	508	1.67**
Generatie (n.s.)			
Eerste generatie	29%	542	1.00
Generatie 1.5	25%	110	1.06
Tweede generatie	37%	153	1.77
Ervaarde al discriminatie (**)			
Neen	39%	137	1.00
Ja	27%	668	0.54**
Werksituatie (n.s.)			
Werk zonder declassering	27%	157	1.00
Matige declassering	31%	66	1.13
Zware declassering	24%	118	0.73
Werkzoekende	38%	140	1.78*
Student	27%	233	1.42
Andere inactieve	26%	90	1.00
Religie (*)			
Katholiek	31%	366	1.00
Protestant	29%	204	0.90
Andere christelijke religies	28%	121	0.66
Moslim	34%	54	1.74
Geen religie	9%	47	0.24**
Andere/weigering	-	13	-
Totaal	29%	805	805
Steekproef: Alle respondenten.			
Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01.			

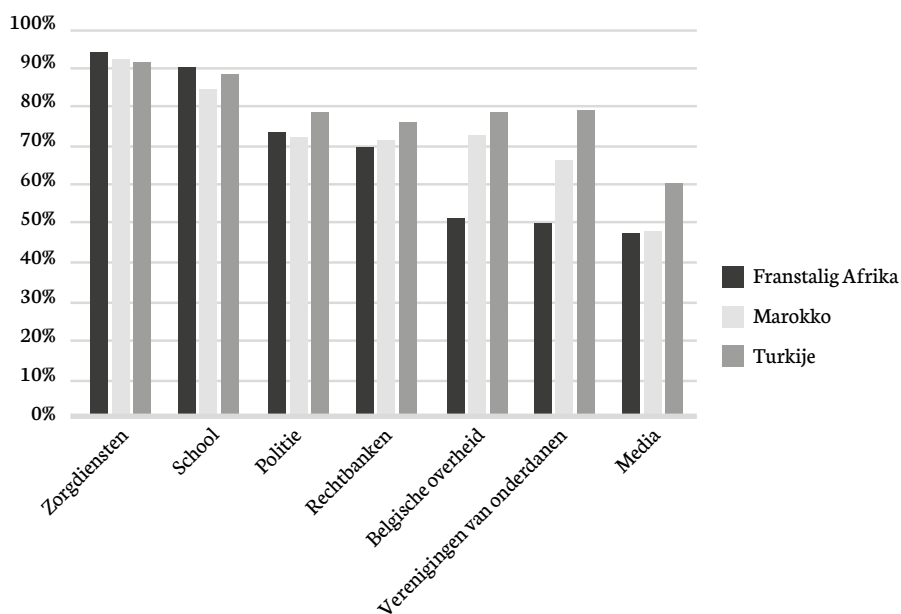
In vergelijking met de Turks- en de Marokkaans-Belgische populaties lijken Afro-descendenten minder vertrouwen te hebben in de politiek, de media en de gemeenschapsverenigingen (Figuur 18). Terwijl meer dan 70% van de Marokkaanse en de Turkse Belgen (Torrekens en Adam, op.cit.) vertrouwen hebben in de Belgische politiek, geeft slechts 52% van de door ons bevraagde Afro-descendenten hen het vertrouwen.

In dezelfde lijn heeft 48% van de respondenten veeleer vertrouwen in de Belgische media, een cijfer dat overeenkomt met dat van de Marokkaanse Belgen (49%), maar ver verwijderd is van de Turkse Belgen (60,7%) (Torrekens en Adam, op.cit.).

De vertegenwoordiging van Afro-descendenten als actoren in de media, maar ook als onderwerp van discours en beelden die geproduceerd worden door de media (cf. supra), lijkt dit relatieve vertrouwen te kunnen verklaren.

Het vertrouwen in gemeenschapsverenigingen (51%) ligt in vergelijking met de Marokkaanse (67%) en de Turkse Belgen (80%) eveneens lager: daarvoor bestaan verschillende mogelijke interpretaties. We hebben gezien dat een derde van de bevraagde Afro-descendenten lid is van een (etnische of algemene) vereniging en dat de helft het geweest is. Het Afrikaanse verenigingsveld is extreem gediversifieerd, rekening houdend met de diverse nationaliteiten van oorsprong en de organisatie- en representativiteitsproblemen die daaruit voortvloeien. Er bestaan dus meerdere stemmen en strategieën wat niet bevorderlijk is voor de interacties met de publieke instellingen, en in het bijzonder met de subsidieoverheden. Sommigen stelden dat het middenveld van Afro-descendenten onvoldoende gesubsidieerd is (Manco et al, 2013 ; Thys, 2017). De effecten van deze ondersubsidiëring op de professionalisering van de verenigingspraktijken en hun erkenning moeten echter nog worden onderzocht. Want men zou kunnen uitgaan van de hypothese dat de geringe toegang tot werkmiddelen (vooraf en achteraf) bijdraagt tot een negatieve beeldvorming over de verenigingen, met inbegrip van het middenveld van Afro-descendenten. Overigens toonden Godin et al (2013) aan dat er ook rekening moet worden gehouden met het soort instelling dat wordt gekozen om een financiering te bekomen. De Marokkaanse Belgen zijn beter verankerd in de lokale instellingen (stedelijke concentratie in bepaalde gemeenten), terwijl de Congolese Belgen meer verspreid zijn over het Brussels grondgebied en de voorkeur geven aan instanties voor ontwikkelingssamenwerking.

Figuur 18: Vertrouwen in de instellingen bij de populatie van Afrikaanse, Turkse en Marokkaanse oorsprong in België

5.3. BESLUIT

Dit onderzoek toont aan dat de discriminatie die Afro-descendenten ervaren, belangrijk is, en dat vrijwel de hele populatie er het slachtoffer van is. Het cijfer (80%) ligt veel hoger dan het cijfer dat in 2015 werd genoteerd bij de Marokkaanse en de Turkse Belgen.

De enquête toont ook aan dat de ervaren discriminatie een directe weerslag heeft op het gevoel van nationale verbondenheid. Wie het slachtoffer is van discriminatie voelt zich eveneens minder thuis in België. De omvang van de ervaren discriminatie blijkt zowel uit de omvang van het gevoel als uit de voortdurende, structurele aanwezigheid in het leven van de respondenten. Discriminatie is niet hetzelfde als racisme, ze treedt op bij het zoeken naar werk of een woning, in het onderwijs, het openbaar vervoer en de publieke ruimtes. De sociale omgang op school en de politiecontroles worden beangstigend vaak geassocieerd met racisme.

Bovendien geven de meeste interviews een negatieve, racistische beeldvorming aan die een restant is van de koloniale tijd (De Moor et Jacquemin, 2000; Unia, 2017; Robert, 2016; Goddeeris, 2016). Dat zou betekenen dat de postkoloniale variabele kan worden beschouwd als een zowel impliciete als expliciete constructie van de meerderheids-groep⁴⁷. De beeldvorming van de andere “Afrikaan” (curiositeit, verdierlijking, verzakelijking, vernedering en zelfs criminalisering) en de verspreidingskanalen van dit beeld tonen aan dat de postkoloniale behandeling een constructie is die van

⁴⁷ Dit kan worden gedeeld door andere minderheidsgroepen, zoals we zagen bij de racistische uitlatingen op school door nakomelingen van Marokkaanse immigranten.

toepassing is op Afro-descendenten in het algemeen en niet enkel op Congolese, Rwandese en Burundese Belgen (Robert, 2016; Enar, 2016).

Gezien het verschil van 15% tussen de opinie van de respondenten over discriminatie en de persoonlijke ervaring ermee, rijst de vraag of «structuren van discursieve opportuniteiten» (Koopmans et al., 2005) al dan niet bevorderlijk kunnen zijn voor het vermelden, erkennen en aanpakken van deze discriminerende ervaringen door de meerderheidsgroep. Deze discursieve structuur kan ook verwijzen naar de juridische en politieke ruimte, en naar het publiek domein, met inbegrip van de media, (mainstream- en diaspora-)verenigingen en publieke instellingen.

Meer dan 80% van de bevroegden hebben het gevoel dat ze niet dezelfde kansen hebben als mensen zonder migratieachtergrond, in het bijzonder op het vlak van huisvesting en werkgelegenheid. Zo'n 9 respondenten op 10 hebben het gevoel dat ze niet dezelfde kansen hebben als Belgen zonder migratieachtergrond voor minstens een van de vier vragen. Dit gevoel komt vooral voor bij lageropgeleiden die in Brussel wonen en 40 jaar of ouder zijn, een groep waarvan de grote meerderheid behoort tot de eerste generatie (98%), zeer vaak een diploma behaalde in het buitenland (61%) en ongeacht de leeftijdscategorie zwaarder wordt getroffen door werkloosheid (40%) dan de jongeren. Ook al is dat gevoel minder sterk als het gaat over het onderwijs (zo'n 50%), toch moeten we vaststellen dat scholen plekken zijn waar leerlingen in de sociale omgang al heel jong worden geconfronteerd met discriminatie en racisme. De kwalitatieve enquêtes geven een beter inzicht in de ongelijkheid op school die geregeld blijkt uit de kwantitatieve enquêtes (OECD, 2017; zie ook monitoring die binnenkort verschijnt bij Unia).

Toch blijken discriminerende ervaringen en het gevoel van verbondenheid met de samenleving, merkwaardig genoeg, geen directe impact te hebben op het vertrouwen in de instellingen. Het vertrouwen in de instellingen (de politiek, media en verenigingen in het bijzonder) is matig en lager in vergelijking met dat bij de Turkse en de Marokkaanse Belgen. Het ligt echter, naar analogie met andere groepen met een migratieachtergrond, lichtjes hoger dan het nationaal gemiddelde. Het gebrek aan vertrouwen in de verenigingen is verrassend, rekening houdend met, zoals we zullen zien, het engagement dat ze ontplooiën.

Hoofdstuk 6.
Politiek: participatie in
verenigingen, opinies en
aanspraken

Dit hoofdstuk betreft het politieke leven op basis van opinies en het engagement in verenigingen en politiek. We hebben dit benaderd vanuit verschillende invalshoeken: participatie in verenigingen, formele en burgerlijke politieke participatie, en tot slot, de belangstelling voor politiek en de verschillende bestuursniveaus. We vroegen ook naar opinies over de verschillende aspecten van politieke vertegenwoordiging zoals beleidsmaatregelen inzake personen van vreemde origine en de aanspraken op historische gerechtigheid in verband met het Belgische koloniale verleden.

Een belangrijke opmerking hierbij is dat de verzamelde politieke voorkeuren niet noodzakelijk leiden tot actie en ook niet tot zichtbare politisering. Er bestaat een hele lijst van houdingen die vaak niet of nauwelijks worden uitgedrukt en die niet noodzakelijk gepaard gaan met een collectieve actie en/of het profiel van een «opeiser». Bovendien liggen de actiemiddelen niet vast en evolueren ze met de tijd (Tilly, 2008). Het is dus belangrijk om deze politieke voorkeuren beter te kennen, zowel om te anticiperen op aanspraken, op de verharding van de opeisingsvormen, als om inzicht te krijgen in «structuren van politieke en discursieve opportuniteiten» (Koopmans and Statham, 2000) waarbinnen deze politieke voorkeuren tot uiting komen⁴⁸.

Het gaat bijvoorbeeld om informele politieke participatie in het verenigingsleven en in betogingen, petitieën en andere minder institutionele expressievormen. Op basis daarvan kunnen we een portret schetsen van, soms stilzwijgende politieke opinies, vooraleer het komt tot collectieve acties die de aanspraken vormgeven en zichtbaar maken in de publieke ruimte.

6.1. VERKIEZINGEN EN POLITIEKE BELANGSTELLING

De politieke deelname van vreemdelingen en hun nakomelingen werd uitvoerig bestudeerd en omvat een lange lijst van politieke activiteiten zoals verkiezingen, actieve politieke verenigingen, politieke opinies en ook de culturele en artistieke expressie van politieke ideeën.

In België dateert dit onderzoeksveld van het begin van de jaren 1990 (Martiniello, 1992). De politieke participatie van etnische minderheden werd prioritair benaderd via de toenemende zichtbaarheid van verkozenen met een migratieachtergrond (Martiniello, 1998; Jacobs, Martiniello, Rea, 2002). Later werd gekeken naar andere elementen zoals het profiel van de kandidaten met een migratieachtergrond (Jacobs, Bousetta, Réa, Martiniello, Swyngedouw, 2006) of het electorale gedrag van kiezers met een migratieachtergrond (Réa, Jacobs, Teney, Delwit, 2010). Er werd ook onderzoek gedaan naar specifieke groepen op basis van hun nationaliteit van origine (Martiniello, 1992; Bousetta, 2001; Manço et Manço, 1992; subsaharienne, Kagné, 2001; Zibouh, 2010; Demart et Bodeux, 2013) of de religieuze overtuiging (Zibouh, 2011; Demart, 2014) en meer recent de betrokkenheid bij verenigingen (Grégoire, 2013; Herman, 2015⁴⁹; Thys, 2017). Over het politieke leven van de Afro-descendenten bestaat echter

⁴⁸ De politieke activiteiten in de vragelijst steunen op de klassieke studies over het onderwerp.

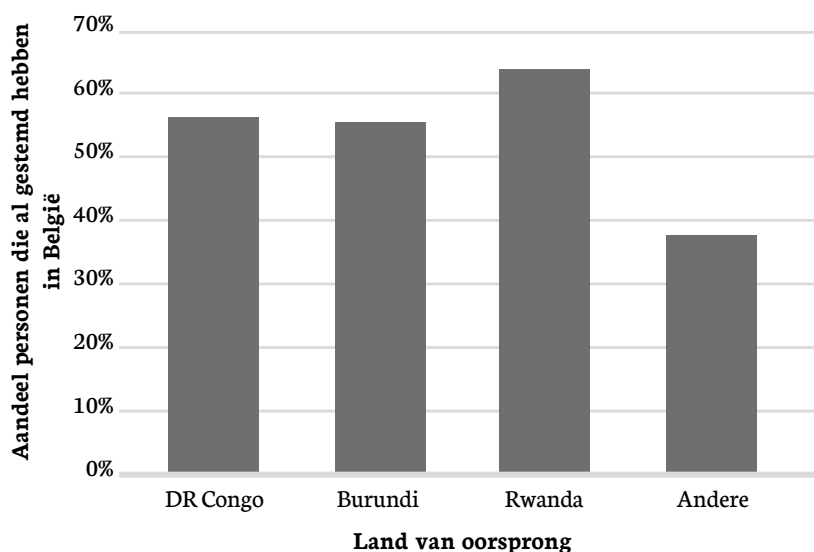
⁴⁹ Herman, Barbara (2015), *Vie associative et participation politique des populations issues de l'immigration. Le cas des populations d'origine marocaine, turque et congolaise à Bruxelles*. Thèse de doctorat. Bruxelles : Université Libre de Bruxelles

significant minder literatuur dan over dat van Marokkaanse Belgen en/of moslims van België. Binnen dit hoofdstuk hebben we dus geprobeerd om rekening te houden met het brede spectrum van houdingen en opinies. We focussen daarbij zowel op de formele politiek als op minder institutionele activiteiten en vooral op de voorwaarden waarin politieke ideeën kunnen worden geuit en op de activiteiten die de actoren organiseren om hun politiek engagement te concretiseren.

6.1.1. Een Afro-descendent op twee heeft al gestemd in België

Iets minder dan de helft van de respondenten heeft reeds gestemd in België (Tabel 52). We hebben geen onderscheid gemaakt tussen (gemeenteraads-, federale enz.) verkiezingen, en kunnen dus niet meten hoeveel mensen met een Afrikaanse nationaliteit deelnamen aan de gemeenteraadsverkiezingen, al weten we wel dat hun aantal doorgaans vrij gering is tegenover andere groepen met een migratieachtergrond (Hooghe en Reeskens, 2006⁵⁰). Toch blijkt de correlatie tussen het feit al gestemd te hebben en het hebben van de Belgische nationaliteit bijzonder significant te zijn. Globaal weerspiegelen de verschillen tussen oorsprong, opleidingsniveaus, leeftijdsgroepen en generaties de verschillen tussen wie al dan niet de Belgische nationaliteit heeft (zie hoofdstuk 3).

Figuur 19. Aandeel van personen die minstens eenmaal gestemd hebben in België

De Congolese, Rwandese en Burundese Belgen zijn oververtegenwoordigd in de categorie van de «kiezers» in vergelijking met de personen afkomstig uit andere landen van Sub-Sahara-Afrika (Figuur 19), wat kan worden verklaard door het feit dat ze al langer aanwezig zijn op het Belgische grondgebied, en dat ze vaker de Belgische nationaliteit hebben verworven. De mensen uit landen die vroeger gekoloniseerd waren

50 Hooghe, Marc en Reeskens, Tim (2006), De registratie van niet-EU-kiezers voor de gemeenteraadsverkiezingen van 8 oktober 2006. Een analyse van de gemeentelijke performantieverschillen. Leuven: Centrum voor Politicologie, IDO-Working Paper nr. 7.

door België bevinden zich ook vaker in deze situatie dan de mensen uit de andere Franstalige Sub-Sahara landen. Zeer veel 50 plussers hebben reeds gestemd in België (78%) en zijn Belgen geworden (80%). Anderzijds heeft nauwelijks een derde van de mensen tussen 30 en 39 jaar zijn stem al uitgebracht bij een verkiezing in België. Deze leeftijdsgroep telt ook het laagste aantal mensen met de Belgische nationaliteit (39%). Tot slot heeft 73% van de tweede generatie, die de Belgische nationaliteit heeft, zijn stem al uitgebracht.

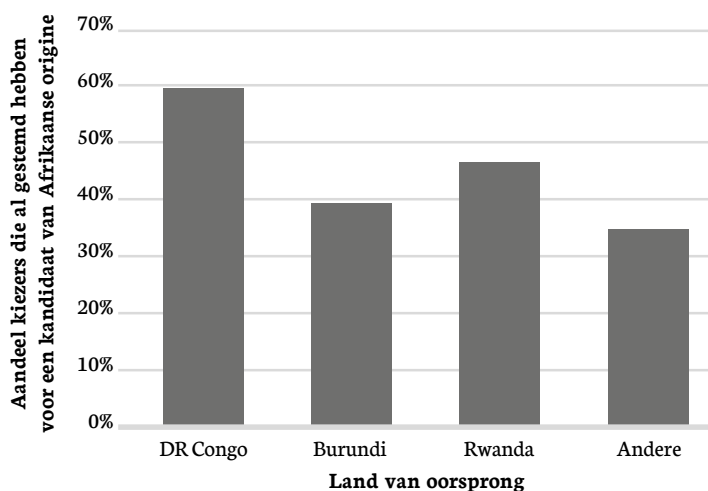
Tabel 52. Aandeel van de Afro-descendenten die al minstens eenmaal hebben gestemd in België

Hebt u al gestemd in België?					
	Ja	Nee	Weigering/ weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (***)					
DR Congo	57%	43%	0%	100%	300
Burundi	56%	44%	0%	100%	130
Rwanda	64%	36%	0%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	38%	62%	0%	100%	207
Geslacht (n.s.)					
Man	52%	48%	0%	100%	422
Vrouw	47%	53%	0%	100%	381
Opleidingsniveau (n.s.)					
Secundair en minder	48%	52%	0%	100%	308
Hoger kort (3 jaar)	56%	44%	0%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	45%	55%	0%	100%	259
Gewest (n.s.)					
Brussel	49%	51%	0%	100%	319
Vlaanderen	47%	53%	0%	100%	235
Wallonië	51%	48%	1%	100%	249
Leeftijdsgroepen (***)					
18-29 jaar	40%	60%	1%	100%	240
30-39 jaar	33%	67%	0%	100%	234
40-49 jaar	57%	42%	1%	100%	185
50 jaar en +	78%	21%	1%	100%	144
Generatie (***)					
Eerste generatie	43%	57%	0%	100%	540
Generatie 1.5	66%	34%	0%	100%	110
Tweede generatie	73%	26%	1%	100%	153
Totaal	49%	51%	0%	100%	803
N	431	369	3	803	
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01					

6.1.2. Stemmen op Afro-descendenten: meer uitgesproken in Brussel en bij ouderen

Bij de personen die al gestemd hebben in België, stemde iets minder dan de helft (49%) voor een afro-descendent kandidaat (Tabel 53, Figuur 20). Een stem voor kandidaten met Afrikaanse oorsprong komt duidelijk meer voor bij personen van Congolese origine (60%), personen die in Brussel wonen (60%), de eerste generatie (53%), en personen van 50 jaar en ouder (61%). Opmerking: vanaf het begin van de jaren 2000 zijn de kandidaten en verkozenen met een Afrikaanse achtergrond steeds nadrukkelijker aanwezig op het Belgische politieke toneel, maar er bestaan grote verschillen naargelang de origine. De meerderheid is immers van Congolese origine, zo zijn er geen verkozenen van Burundese origine. We noteren echter wel dat er enkel raadgevers en politieke verantwoordelijken zijn van Rwandese origine, en ook enkele verkozenen die afkomstig zijn uit andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika zoals Kameroen, Senegal of Burkina Faso.

Figuur 20. Aandeel kiezers die reeds gestemd hebben voor een kandidaat van Afrikaanse origine

Een stem voor een kandidaat met een Afrikaanse achtergrond hangt uiteraard af van de aanwezigheid van Afro-descendenten op de kieslijsten. Het is dus logisch dat dit meer voorkomt in Brussel waar zoals bij andere groepen (Teney et al. 2010), een groter aantal kandidaten met een diverse achtergrond aanwezig is (Tabel 53). De kans dat er wordt gestemd op een Afro-descendent is ook meer uitgesproken bij de populatie van Congolese origine, die ook meer kandidaten op de kieslijsten telt. De ouderen die al aan meer verkiezingen konden deelnemen, kregen uiteraard ook al meer de kans om te stemmen voor Afro-descendenten. Het geslacht, het opleidingsniveau en religie blijken echter geen significante variabelen te zijn voor een stem op een Afro-descendent.

Tabel 53. Aandeel kiezers die gestemd hebben voor een Afro-descendent kandidaat

Hebt u in België al gestemd voor een of meer kandidaten van Afrikaanse origine?					
	Ja	Nee	Weigering/ weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (***)					
DR Congo	60%	39%	1%	100%	171
Burundi	40%	58%	2%	100%	73
Rwanda	47%	52%	1%	100%	105
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	35%	65%	0%	100%	82
Geslacht (n.s.)					
Man	47%	51%	2%	100%	222
Vrouw	51%	49%	0%	100%	209
Opleidingsniveau (n.s.)					
Secundair en minder	48%	51%	1%	100%	156
Hoger kort (3 jaar)	51%	48%	1%	100%	147
Hoger lang (4 jaar en +)	48%	52%	0%	100%	126
Gewest (**)					
Brussel	60%	39%	1%	100%	173
Vlaanderen	46%	53%	1%	100%	121
Wallonië	40%	60%	0%	100%	137
Leeftijdsgroepen (***)					
18-29 jaar	36%	61%	3%	100%	111
30-39 jaar	35%	65%	0%	100%	102
40-49 jaar	57%	42%	1%	100%	109
50 jaar en +	61%	39%	0%	100%	109
Generatie (***)					
Eerste generatie	53%	47%	0%	100%	250
Generatie 1.5	50%	49%	1%	100%	76
Tweede generatie	28%	70%	2%	100%	105
Religie (n.s.)					
Katholiek	49%	50%	1%	100%	196
Protestant	47%	53%	0%	100%	111
Andere christelijke religies	55%	44%	1%	100%	70
Moslim	47%	53%	0%	100%	25
Geen religie	60%	37%	3%	100%	24
Andere/weigering	6%	94%	0%	100%	5
Totaal	49%	50%	1%	100%	431
N	194	231	2	431	
Steekproef: Respondenten die hun stem al uitbrachten in België. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01					

Waarom werd gestemd voor Afro-descendenten werd onderzocht via meerdere vragen. Globaal springt er geen enkele reden uit, het is veeleer een mengeling van factoren die leidt tot een stem. Het land van oorsprong blijkt geen bepalend element te

zijn (16%), maar het kennen van de kandidaat (26%) en een identificatie (31%) met deze persoon zijn twee belangrijke factoren (Tabel 54). De aanwezigheid van kandidaten van Afrikaanse origine op de lijsten wordt beschouwd als belangrijk of zeer belangrijk voor het uitbrengen van een stem door zo'n 40% van de respondenten, wat wijst op een verlangen naar representativiteit (Tabel 55). De kwaliteit van het programma (30%) en de bekwaamheid (27%) van de kandidaat worden eveneens vermeld door meer dan een kwart van de respondenten die kozen voor kandidaten van Afrikaanse origine. Thema's met betrekking tot de integratie van personen van vreemde origine zijn ook globaal belangrijker (53%), evenals een eventuele invloed in het land van oorsprong of in Afrika (Tabel 56) en 5); minder dan 20% van de respondenten vindt dat verkozen Afro-descendenten invloed hebben op het Belgische beleid in Afrika en/of, in hun land van oorsprong (Tabel 55).

Tabel 54. Motieven om te stemmen op Afro-descendenten

Hebt u in België al gestemd voor een of meer kandidaten van Afrikaanse origine? Om welke redenen?	% dat reden opgaf
Ik identificeer mij met hem/haar	31%
Hij/zij heeft een goed programma	30%
Hij/zij is bekwaam	27%
Ik ken hem/haar	26%
Er zijn er niet veel	21%
Hij/zij geeft mij vertrouwen	21%
Hij/zij heeft dezelfde oorsprong als ik	16%
N	192
Steekproef: Personen die al gestemd hebben op een kandidaat van Afrikaanse origine. Meerdere redenen mogelijk, de som van de percentages ligt hoger dan 100%.	

Tabel 55. Perceptie van verkozen Afro-descendenten

In welke mate gaat u akkoord met de volgende uitspraken?	Helemaal akkoord	Veeleer akkoord	Veeleer niet akkoord	Helemaal niet akkoord	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
De verkozenen van Afrikaanse origine vertegenwoordigen uw belangen beter dan de anderen	9%	19%	29%	36%	7%	100%	803
De verkozenen van Afrikaanse origine geven een goed imago van mensen van Afrikaanse origine	17%	27%	27%	19%	10%	100%	803
De verkozenen van Afrikaanse origine beïnvloeden het Belgische beleid in Afrika	7%	11%	26%	42%	14%	100%	803
De verkozenen van Afrikaanse origine beïnvloeden het Belgische beleid in uw land van oorsprong	6%	9%	24%	49%	12%	100%	803
Steekproef: Alle respondenten.							

Tabel 56. Invloed van drie factoren op het stemgedrag van Afro-descendenten

Kan u aangeven in welke mate deze elementen een invloed hebben op uw stemgedrag?	Ze er belangrijk	Vrij belangrijk	Weinig belangrijk	Helemaal niet belangrijk	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Het beleid van België tegenover uw land van oorsprong	15%	17%	26%	37%	5%	100%	431
De aanwezigheid van kandidaten van Afrikaanse origine op de lijsten	15%	24%	28%	32%	1%	100%	431
Het beleid tegenover personen van vreemde origine	28%	25%	20%	23%	4%	100%	431
Steekproef: Mensen die al gestemd hebben in België.							

De door ons bevroegde Afro-descendenten geven hun stem voor de helft omdat ze eenzelfde politieke visie delen. Omgekeerd zijn er verschillende factoren die niet bepalend zijn voor hun electorale keuze: in eenzelfde gewest wonen (18%), uit eenzelfde sociaaleconomisch milieu komen (20%), dezelfde etnische origine hebben (7%) of dezelfde sekse hebben (6%).

Tabel 57. Belang van vijf kenmerken van parlementsleden

Vindt u het belangrijk dat parlementsleden...	Ze er belangrijk	Vrij belangrijk	Weinig belangrijk	Helemaal niet belangrijk	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Met u dezelfde politieke visie delen	23%	25%	29%	18%	5%	100%	803
In hetzelfde gewest wonen als u	8%	10%	41%	38%	3%	100%	803
Uit eenzelfde sociaaleconomisch milieu komen als u	8%	12%	37%	40%	3%	100%	803
Dezelfde etnische origine hebben als u	2%	5%	34%	55%	3%	100%	803
Dezelfde sekse hebben als u	2%	4%	32%	58%	4%	100%	803
Steekproef: Alle respondenten.							

6.1.3. Politieke belangstelling: meer uitgesproken interesse in de politiek in het land van oorsprong

De politieke belangstelling betreft globaal meer uitgesproken het land van oorsprong dan België (Tabel 58). Terwijl 30% van de respondenten verklaart zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek van het land van oorsprong, is slechts 20% geïnteresseerd in de

federale Belgische politiek, en 15% in de politiek van hun gewest of hun gemeente. We vinden deze tendens ook terug bij Congolese verenigingen, die, in vergelijking met Marokkaanse en Turkse verenigingen, meer gericht zijn op transnationale activiteiten (Godin et al. 2015; Thys, 2017). Zo'n 20% van de respondenten verklaart zeer geïnteresseerd te zijn in de Europese politiek en de politiek van de Afrikaanse landen in het algemeen, wat aansluit bij de interesse in de Belgische federale politiek (18%).

De belangstelling voor politiek (in het algemeen) is in zijn geheel echter vrij groot in vergelijking met die van de Belgische bevolking in haar geheel. Volgens het Belgische deel van de Europese sociale enquête van 2014, verklaart 10% van de populatie in België dat ze zeer geïnteresseerd is in politiek. De belangstelling voor de Belgische politiek is iets meer uitgesproken bij personen van Afrikaanse origine dan bij Turkse en Marokkaanse Belgen. Het vrij hoge opleidingsniveau bij personen van Afrikaanse origine in België, en ook het grote aantal vluchtelingen, kunnen helpen om deze vaststelling te situeren.

Tabel 58. Interesse in politiek op verschillende bestuursniveaus en in verschillende landen en gewesten

In welke mate bent u persoonlijk geïnteresseerd in een van de volgende domeinen?	Zeer geïnteresseerd	Vrij geïnteresseerd	Weinig geïnteresseerd	Helemaal niet geïnteresseerd	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
De politiek van uw gemeente	14%	30%	33%	21%	2%	100%	803
De politiek van uw gewest	15%	33%	30%	20%	2%	100%	803
De Belgische federale politiek	20%	37%	26%	16%	2%	100%	803
De Europese politiek	18%	34%	29%	17%	2%	100%	803
De politiek van uw land van oorsprong	32%	31%	22%	13%	2%	100%	803
De politiek van Afrikaanse landen in het algemeen	22%	34%	28%	14%	2%	100%	803
Steekproef: Alle respondenten.							

Een indicator die de belangstelling voor de Belgische politiek in het algemeen, ongeacht het bestuursniveau, synthetiseert is opgebouwd uit een combinatie van drie variabelen. De personen die verklaarden zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek van hun gemeente, van hun gewest of in de Belgische federale politiek, hebben volgens deze indicator een uitgesproken belangstelling voor de Belgische politiek (Tabel 59). Net zoals in andere onderzoeken blijkt dat mannen en hogeropgeleiden een meer uitgesproken belangstelling hebben voor politiek in het algemeen (met inbegrip van de Belgische) dan vrouwen en lager opgeleiden. Drie andere factoren worden geassocieerd met interesse in de Belgische politiek: de Belgische nationaliteit hebben, wonen in Vlaanderen, en van Rwandese origine zijn.

Net zoals voor de Belgische politiek wordt de belangstelling voor de politiek van het land van oorsprong ook sterk geassocieerd met het opleidingsniveau en het geslacht van de respondent (Tabel 60). Mannen (42%) en personen die een lange hogere studie volgden (44%) zijn meer geïnteresseerd in de politiek van hun land van oorsprong. Omgekeerd wordt het bezit van de Belgische nationaliteit geassocieerd met minder interesse in de politiek van het land van oorsprong; ouderen (50 jaar en +) zijn ook minder geïnteresseerd in de politiek van het land van oorsprong. Wat suggereert dat ze geleidelijk afstand nemen van de politiek van het land van oorsprong. Dit hoewel er in de drie gemeenschappen politieke bewegingen en verenigingen bestaan en worden opgericht die zich specifiek richten op het land van oorsprong. Tot slot noteren we een uitgesproken interesse voor de politiek van het land van oorsprong bij mensen die werken onder hun niveau, en bij studenten. We zullen eveneens zien (hoofdstuk 7) dat de interesse voor de politiek in het land van oorsprong sterk samenhangt met de wil om terug te keren naar dit land. We noteren ook dat de mensen die in Vlaanderen verblijven, meer geïnteresseerd in de Belgische politiek dan zij die in de andere gewesten wonen. In het laatste deel van dit hoofdstuk zullen we eveneens zien dat de aanspraken op historische rechtvaardigheid in verband met het koloniale verleden eveneens meer uitgesproken zijn in Vlaanderen.

Tabel 59. Interesse voor Belgische politiek. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

Personen die zeer geïnteresseerd zijn in de politiek van hun gemeente, hun gewest of het federale niveau in België			
Land van oorsprong (*)	% zeer geïnteresseerd	N	Kansenverhouding (logistische regressie)
DR Congo	27%	300	1.00
Burundi	27%	131	1.13
Rwanda	35%	166	1.56**
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	22%	208	1.03
Geslacht (***)			
Man	32%	423	1.00
Vrouw	21%	382	0.57***
Opleidingsniveau (**)			
Secundair en minder	20%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	31%	232	1.73**
Hoger lang (4 jaar en +)	29%	259	1.63*
Gewest (**)			
Brussel	25%	319	1.00
Vlaanderen	34%	235	1.77**
Wallonië	21%	250	0.79
Leeftijdsgroepen (**)			
18-29 jaar	19%	241	0.87
30-39 jaar	24%	234	1.07
40-49 jaar	26%	186	1.00
50 jaar en +	37%	144	1.43
Belgische nationaliteit (***)			
Neen	31%	297	1.00
Ja	20%	508	1.85**
Generatie (**)			
Eerste generatie	27%	542	1.00
Generatie 1.5	18%	110	0.68
Tweede generatie	35%	153	1.43
Discriminatie (n.s.)			
Neen	30%	137	1.00
Ja	25%	668	0.84
Activiteit (n.s.)			
Werk zonder declassering	31%	157	1.00
Matige declassering	29%	66	0.69
Zware declassering	24%	118	0.69
Werkzoekende	26%	140	0.78
Student	20%	233	0.73
Andere inactieve	31%	90	1.09
Totaal	26%	805	805

Tabel 60. Interesse in de politiek van het land van oorsprong. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

Personen die zeer geïnteresseerd zijn in de politiek van hun land van oorsprong			
Land van oorsprong (*)	% zeer geïnteresseerd	N	Kansenverhouding (logistische regressie)
DR Congo	33%	300	1.00
Burundi	35%	131	1.09
Rwanda	30%	166	0.95
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	32%	208	0.74
Geslacht (***)			
Man	42%	423	1.00
Vrouw	24%	382	0.48***
Opleidingsniveau (**)			
Secundair en minder	21%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	35%	232	2.00***
Hoger lang (4 jaar en +)	44%	259	2.54***
Gewest (**)			
Brussel	33%	319	1.00
Vlaanderen	36%	235	1.11
Wallonië	29%	250	0.80
Leeftijdsgroepen (***)			
18-29 jaar	22%	241	0.66
30-39 jaar	37%	234	0.88
40-49 jaar	41%	186	1.00
50 jaar en +	30%	144	0.60*
Belgische nationaliteit (***)			
Neen	24%	297	1.00
Ja	43%	508	0.53***
Generatie (**)			
Eerste generatie	37%	542	1.00
Generatie 1.5	17%	110	0.55
Tweede generatie	19%	153	0.66
Discriminatie (n.s.)			
Neen	28%	137	1.00
Ja	33%	668	1.44
Activiteit (n.s.)			
Werk zonder declassering	21%	157	1.00
Matige declassering	48%	66	2.62**
Zware declassering	41%	118	2.45**
Werkzoekende	30%	140	1.44
Student	33%	233	1.74
Andere inactieve	32%	90	1.81
Totaal	32%	805	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

6.1.4. Perceptie van immigratie- en integratiemaatregelen

Een reeks vragen zorgen ervoor dat we de perceptie van de immigratie- en integratiemaatregelen in België kunnen identificeren (Tabel 61). In het algemeen hebben de respondenten een veeleer negatieve perceptie van deze maatregelen, met toch grote variaties volgens het type vraag. Tussen 35% en 40% van de respondenten heeft bijvoorbeeld een veeleer positieve mening over de gevoerde acties rond integratie en de bestrijding van discriminatie. De meeste respondenten vinden een job zoeken een zeer moeilijke opdracht voor «Afrikaanse immigranten» (77%). De opinies over het verwerven van de Belgische nationaliteit en over gezinshereniging zijn eveneens veeleer negatief: 74% vindt dat het voor hier gevestigde vreemdelingen moeilijk is om hun gezin te laten overkomen en 80% vindt het moeilijk om de Belgische nationaliteit te verwerven.

Bij het bekijken van de opinies over integratie/anti-discriminatiemaatregelen, merken we dat de Brusselaars en de jonge generaties minder tevreden zijn over de overheidsmaatregelen rond integratie en discriminatie (Tabel 62).

Tabel 61. Perceptie van immigratie en integratiemaatregelen

Ik ga nu enkele zaken citeren die momenteel worden gezegd over de Belgische samenleving en immigratie. Kan u bij elke citaat zeggen of u akkoord gaat of niet?	Helemaal akkoord	Veeleer akkoord	Veeleer niet akkoord	Helemaal niet akkoord	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
De Belgische regering heeft maatregelen genomen om de integratie van vreemdelingen gemakkelijker te maken	12%	30%	21%	29%	8%	100%	803
De autoriteiten doen veel om discriminatie te bestrijden	10%	26%	25%	30%	9%	100%	803
De Belgische nationaliteit verkrijgen is erg gemakkelijk	4%	11%	24%	56%	5%	100%	803
Vreemdelingen die in België wonen, kunnen gemakkelijk hun gezin laten overkomen zodra ze hier gevestigd zijn	7%	15%	26%	48%	4%	100%	803
Een job vinden in België is zeer moeilijk voor Afrikaanse immigranten	52%	25%	14%	8%	1%	100%	803
Steekproef: Alle respondenten.							

Tabel 62. Perceptie van integratiemaatregelen. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

	De Belgische regering heeft veel zaken ingevoerd om de integratie van vreemdelingen gemakkelijker te maken			De autoriteiten werken veel om discriminatie te bestrijden		
	% Volledig akkoord of veeleer akkoord	N	Kansenverhouding	% Volledig akkoord of veeleer akkoord	N	Kansenverhouding
Land van oorsprong	(n.s.)			(n.s.)		
DR Congo	44%	300	1.17	33%	300	0.82
Burundi	43%	131	1.05	36%	131	0.98
Rwanda	40%	166	1.00	36%	166	1.00
Andere Franstalige Afrikaanse landen	42%	208	1.05	39%	208	1.20
Geslacht	(n.s.)			(n.s.)		
Man	46%	423	1.00	39%	423	1.00
Vrouw	40%	382	0.78	33%	382	0.76
Opleidingsniveau	(***)			(n.s.)		
Secundair en minder	44%	309	1.00	37%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	52%	232	1.30	37%	232	0.90
Hoger lang (4 jaar en +)	34%	259	0.60**	34%	259	0.78
Gewest	(***)			(*)		
Brussel	34%	319	0.54***	30%	319	0.62**
Vlaanderen	48%	235	0.95	38%	235	0.91
Wallonië	49%	250	1.00	41%	250	1.00
Leeftijdsgroepen	(**)			(n.s.)		
18-29 jaar	37%	241	1.00	29%	241	1.00
30-39 jaar	39%	234	1.07	34%	234	1.36
40-49 jaar	52%	186	1.41	43%	186	1.97*
50 jaar en +	47%	144	1.06	39%	144	1.71
Belgische nationaliteit	(**)			(n.s.)		
Neen	38%	508	0.62**	32%	508	0.78
Ja	46%	297	1.00	38%	297	1.00
Generatie (**)	(n.s.)			(n.s.)		
Eerste generatie	45%	542	1.00	37%	542	1.00
Generatie 1.5	41%	110	0.69	35%	110	1.11
Tweede generatie	30%	153	0.42**	30%	153	0.92
Activiteit	(n.s.)			(***)		
Werk zonder declassering	38%	157	1.00	37%	157	1.00
Matige declassering	53%	66	1.49	36%	66	0.82
Zware declassering	49%	118	1.34	37%	118	0.81
Werkzoekende	45%	140	1.29	39%	140	1.00
Student	37%	233	1.30	31%	233	0.93
Andere inactieve	43%	90	1.24	36%	90	0.95
Totaal	43%	805	805	36%	805	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

6.2. DEELNAME AAN HET VERENIGINGSLEVEN

Zoals in het onderzoek bij personen van Turkse en Marokkaanse oorsprong, hebben we aan de deelnemers vragen gesteld over hun inzet voor verenigingen. In totaal is ongeveer de helft al lid geweest van een vereniging, en een derde van de respondenten was op het ogenblik van de enquête lid van een vereniging (Tabel 63). Het gaat globaal om een hoge participatie. We noteren wel enkele belangrijke verschillen. Er zijn geen grote verschillen volgens de origine en de sekse, maar wel volgens de leeftijd, het opleidingsniveau, het gewest en de generatie : personen van de eerste generatie, hoger opgeleid, wonend in Brussel en in Wallonië en 50 jaar en ouder zijn globaal gezien vaker lid van verenigingen.

Tabel 63. Participatie aan verenigingen

Bent u lid of lid geweest van een of meerdere vereniging(en)?						
	Ja, ik ben het nu	Ja, ik was het vroeger	Neen, ik ben geen lid van een vereniging	Weigering/weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)						
DR Congo	34%	12%	54%	1%	100%	300
Burundi	35%	12%	53%	0%	100%	130
Rwanda	39%	16%	44%	1%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	36%	12%	52%	0%	100%	207
Geslacht (n.s.)						
Man	40%	13%	47%	1%	100%	422
Vrouw	31%	13%	56%	0%	100%	381
Opleidingsniveau (***)						
Secundair en minder	28%	10%	62%	0%	100%	308
Hoger kort (3 jaar)	34%	12%	54%	0%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	46%	18%	36%	0%	100%	259
Gewest (***)						
Brussel	38%	6%	56%	0%	100%	319
Vlaanderen	23%	13%	64%	0%	100%	235
Wallonië	42%	21%	37%	1%	100%	249
Leeftijd (***)						
18-29 jaar	17%	18%	65%	0%	100%	240
30-39 jaar	37%	7%	56%	0%	100%	234
40-49 jaar	35%	15%	50%	1%	100%	185
50 jaar en +	56%	13%	31%	0%	100%	144
Generatie (***)						
Eerste generatie	38%	12%	50%	0%	100%	540
Generatie 1.5	24%	20%	57%	0%	100%	110
Tweede generatie	29%	10%	60%	1%	100%	153
Activiteit (n.s.)						
Werk zonder declassering	44%	9%	46%	0%	100%	157
Matige declassering	45%	11%	44%	0%	100%	66
Zware declassering	30%	17%	53%	0%	100%	118
Werkzoekende	40%	13%	47%	0%	100%	140
Student	26%	15%	59%	1%	100%	233
Andere inactieve	36%	9%	55%	0%	100%	90
Totaal	35%	13%	52%	0%	100%	803
N	279	104	416	4	803	
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

De deelname aan zogeheten «etnische» verenigingen is aanzienlijk kleiner. Een persoon op zes verklaart nu lid te zijn van een vereniging die gelinkt is aan het land van oorsprong (Tabel 64). Dit percentage is vergelijkbaar met het cijfer dat bleek uit de Immigrant Citizens Survey (Huddleston & Dag Tjaden, 2012). Door rekening te houden met meer algemene verenigingen, omschreven als «gelinkt aan Afrika», zegt ongeveer een persoon op vijf momenteel lid te zijn van zo'n vereniging. Hier noteren we ook verschillen volgens de generatie, de opleiding, het gewest en de leeftijd. In tegenstelling tot wat we zagen bij de Turkse en Marokkaanse Belgen, is de participatie in deze verenigingen hoger in Wallonië dan in Vlaanderen en in Brussel. Rekening houdend met de sterke concentratie van verenigingen in Brussel (Thys, 2017), maken we bij de Afro-descendenten best een onderscheid tussen de verblijfplaats en de plaats waar men zich inzet voor een vereniging. Want hoewel het aantal bewoners van Congolese origine lager is dan van mensen van Marokkaanse origine, tellen we ongeveer evenveel verenigingen in Brussel (Godin et al, 2015 ; Thys, 2017).

Tabel 64. Participatie aan verenigingen gelinkt aan het land van oorsprong of aan Afrika

Bent u lid of lid geweest van een of meerdere verenigingen? Over welk soort vereniging gaat het?			
	Momenteel lid van een vereniging gelinkt aan het land van oorsprong	Momenteel lid van een vereniging gelinkt aan het land van oorsprong of Afrika	N
Land van oorsprong	(n.s.)	(n.s.)	
DR Congo	18%	20%	300
Burundi	21%	23%	131
Rwanda	14%	20%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	15%	23%	208
Geslacht	(*)	(n.s.)	
Man	19%	24%	423
Vrouw	14%	19%	382
Opleidingsniveau	(n.s.)	(n.s.)	
Secundair en minder	14%	17%	309
Hoger kort (3 jaar)	18%	23%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	17%	25%	259
Gewest	(n.s.)	(*)	
Brussel	16%	20%	319
Vlaanderen	13%	16%	235
Wallonië	19%	27%	250
Leeftijd	(***)	(***)	
18-29 jaar	5%	9%	241
30-39 jaar	15%	20%	234
40-49 jaar	17%	23%	186
50 jaar en +	32%	37%	144
Generatie	(**)	(***)	
Eerste generatie	19%	24%	542
Generatie 1.5	7%	12%	110
Tweede generatie	11%	13%	153
Activiteit	(n.s.)	(*)	
Werk zonder declassering	17%	25%	157
Matige declassering	25%	31%	66
Zware declassering	18%	21%	118
Werkzoekende	17%	25%	140
Student	11%	13%	233
Andere inactieve	16%	22%	90
Totaal	16%	21%	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

6.3. POLITIEKE PARTICIPATIE

De politieke participatie (hier begrepen in brede zin) werd onderzocht via handelingen en interacties die plaatsvonden in de loop van de afgelopen 12 maanden (Tabel 65).

We bekeken lijsten van verschillende politieke activiteiten ('repertoires of contention'; Tilly, 1986) die plaatsvonden in de afgelopen 12 maanden. Deze lijsten verwijzen naar acties van sociale actoren die willen duidelijk maken dat ze gekant zijn tegen een overheidsbeslissing die ze onrechtvaardig of bedreigend vinden (Della Porta, 2013). Binnen deze lijsten hebben we de acties weerhouden die wijzen op contacten met een politicus, een overheidsdienst of de media, wat bijvoorbeeld kan duiden op lobbywerk (beïnvloeden van de besluitvorming, opinies verspreiden) en/of het communiceren van belangen. We hebben ook deelname aan een actie weerhouden (staking, petitie, betoging, liefdadigheid). De tweede generatie, geboren in België, rapporteert een grotere deelname aan de Belgische politiek dan generatie 1.5 en de eerste generatie. In het onderzoek rond Marokkaanse en Turkse Belgen (Torrekens en Adam, op.cit.: 93.), is er bij de tweede generatie minder belangstelling in de Belgische politiek dan bij de eerste (Tabel 66).

Tabel 65. Politieke participatie / lijsten van politieke activiteiten

In de afgelopen 12 maanden, hebt u al...	Ja	Nee	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Contact gehad met een lid van een overheidsdienst in België	63%	37%	0%	100%	803
Financiële steun gegeven voor liefdadigheids-werk in België	42%	57%	1%	100%	803
Deelgenomen aan een staking, aan een betoging, een petitie ondertekend in België	29%	71%	0%	100%	803
Contact gehad met een politicus in België	18%	82%	0%	100%	803
Contact gehad met de media in België	8%	91%	1%	100%	803
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01					

Tabel 66. Participatie aan minstens 3 politieke activiteiten. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

Politieke activiteiten uitgevoerd in de afgelopen 12 maanden			
	% dat deelnam aan minstens 3 acties	N	Kansenverhouding
Land van oorsprong (n.s.)			
DR Congo	21%	300	0.70
Burundi	26%	131	0.96
Rwanda	28%	166	1.00
Andere Franstalige Afrikaanse landen	19%	208	0.74
Geslacht (n.s.)			
Man	23%	423	1.00
Vrouw	20%	382	0.95
Opleidingsniveau (***)			
Secundair en minder	12%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	22%	232	1.79*
Hoger lang (4 jaar en +)	33%	259	3.88***
Gewest (n.s.)			
Brussel	25%	319	1.38
Vlaanderen	16%	235	0.75
Wallonië	21%	250	1.00
Leeftijdsgroepen (n.s.)			
18-29 jaar	18%	241	1.00
30-39 jaar	20%	234	0.72
40-49 jaar	21%	186	0.79
50 jaar en +	29%	144	1.26
Generatie (n.s.)			
Eerste generatie	21%	542	1.00
Generatie 1.5	19%	110	1.20
Tweede generatie	31%	153	2.60***
Activiteit (***)			
Werk zonder declassering	34%	157	1.00
Matige declassering	35%	66	1.08
Zware declassering	23%	118	0.69
Werkzoekende	23%	140	0.68
Student	12%	233	0.23***
Andere inactieve	10%	90	0.24***
Totaal	21%	805	
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01			

6.4. AANSPRAKEN OP HISTORISCHE RECHTVAARDIGHEID

De aanspraken gelinkt aan de koloniale erfenis van de Europese naties (materieel, herdenking en symbolisch) staan centraal in de eisen op historische rechtvaardigheid (Gilroy, 2006; Oostindie, 2011 ; Lombardi-Diop and Romeo, 2015 ; Mbembe, 2005 ; Wekker, op.cit. ; Clarck Hine et al, 2009, etc.). Deze aanspraken zijn immers gelinkt aan de aanwezigheid van immigranten uit de vroegere kolonies en hun nakomelingen en aan de vraag om erkenning met het oog op een meer inclusief burgerschap. Het gaat om twee soorten aanspraken. Enerzijds, het racisme en de structurele discriminatie die dagelijks worden ervaren, en anderzijds, de stiltes en de taboes in verband met het koloniale verleden van de samenleving, en dus de gedeelde geschiedenis tussen hun ontvangst- en verblijfslaan en hun land van oorsprong. Een voorbeeld: jaar na jaar wordt er een steeds meer gepolitiseerd debat gevoerd over de ‘zwartepietenkwestie’ (Robert, 2016; Adam et al, 2018)⁵¹. Er werd een klacht ingediend tegen het boek «Kuifje in Congo»⁵² bij een rechtbank van eerste aanleg in Brussel (de Lannoy, 2016; Bofane, 2016). Het debat over het Patrice Lumumbaplein achter de Sint-Bonifatiuskerk in Elsene komt steeds in het nieuws op 30 juni, de dag waarop de onafhankelijkheid van DR Congo wordt gevierd. We kunnen ook de herdenking van de Congolese onbekende soldaat citeren, een aanklacht tegen het ontbreken van een monument dat herinnert aan de Congolese soldaten die vochten voor de vrijheid van België tijdens de twee wereldoorlogen, of rondleidingen langs de koloniale monumenten die centraal staan in het Brussels stedelijk erfgoed.

In het kader van dit hoofdstuk vroegen we aan de deelnemers van het onderzoek om een standpunt in te nemen tegenover een twaalfstal uitspraken over de betrekkingen tussen België en zijn vroegere kolonies (Tabel 67, Tabel 68). Via de correlaties tussen de antwoorden op deze uitspraken kunnen we vier combinaties onderscheiden: aanspraken op de herdenking en de koloniale geschiedenis, meer materiële eisen in verband met het koloniale verleden, de uitspraken over de verantwoordelijkheid van België inzake de politieke situatie van de vroegere kolonies, en tot slot, meer symbolische aanspraken.

We willen hier nagaan in welke mate de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen promotoren zijn van specifieke aanspraken, in vergelijking met andere groepen van Afro-descendenten en/of er variaties zijn binnen deze groep zelf.

51 Adam, Ilke; Akachar, Soumia; Celis, Karen, D’Agostino, Serena et Severs, Eline (verschijnt in 2018), ‘Understanding the Controversy of Black Pete through the Lense of Symbolic Representation’, in Dupont, Claire and Tanacescu, Mihnea, *The Edges of Representation*, Colchester: ECPR Press.

52 “Kuifje in Congo” voor de rechtbank gedaagd in België. Een Congolees dient in Brussel klacht in tegen een stripalbum van Hergé, dat hij racistisch vindt, http://www.lemonde.fr/culture/article/2010/12/13/tin-au-congo-devant-un-tribunal-en-belgique_1452744_3246.html#k0H2FXPU060gDG9B.99 [Toegang op 05/07/2017]

Vervolgens hebben we geprobeerd om het soort aanspraken op historische rechtvaardigheid te identificeren en, in het kader van een multivariate analyse, hebben we de voorwaarden voor de inwilliging van deze aanspraken opgesomd (Tabel 69).

Globaal staan de respondenten sterk achter de uitspraken over de koloniale geschiedenis. De aanspraak die het sterkst wordt gesteund door vrijwel alle bevroegden (91%) gaat over het onderwijzen van het koloniale verleden op school.

Voor 74% van de respondenten is de koloniale kwestie te weinig aanwezig en/of verheld in het publiek debat. Meer symbolische kwesties krijgen echter minder steun. Slechts 27% vindt dat het standbeeld van Leopold II getuigt van een gebrek aan respect voor de Congolezen. 43% van de respondenten denkt dat Kuifje in Congo getuigt van een gebrek aan respect voor Afro-descendenten. Deze cijfers kunnen worden verklaard door het feit dat ze meer rechtstreeks verwijzen naar een land, de DR Congo. Los daarvan stellen we vast dat deze kwesties ook geen prioriteit vormen voor mensen van Congolese origine (Tabel 68).

Als het echter gaat om een mogelijke voorkeursbehandeling voor mensen die afkomstig zijn uit vroegere kolonies, als genoegdoening voor het koloniaal onrecht, dan wordt dit vrij sterk gesteund door de deelnemers aan de enquête (rond 60%), in het bijzonder door personen die uit DR Congo, Burundi en Rwanda komen. Het gaat om een voorkeursbehandeling voor beurzen, verblijfsvergunningen, de nationaliteit en ontwikkelingshulp (materiële aspecten). Wat de politieke kwesties betreft, zijn de meningen globaal verdeeld, onder meer over de verantwoordelijkheid van België voor de huidige politieke situatie in de landen die ze vroeger koloniseerde. Een groot aantal mensen verklaart geen mening te hebben. Echter, de verantwoordelijkheid van België in de huidige politieke situatie in DR Congo wordt gepercipieerd als bijzonder belangrijk, vooral door mensen van Congolese origine (Tabel 68).

Voor herdenkingsaanspraken omtrent het koloniale verleden is er meer steun. 91% van de bevroegde Afro-descendenten denkt dat de koloniale geschiedenis moet onderwezen worden op school. Dat is veruit de belangrijkste eis. De interviews met de jongeren (18-35 jaar, tweede generatie en generatie 1.5) die zich inzetten in verenigingen, tonen aan dat deze eis vooral systematisch opduikt in verband met onderwijs, het integratiebeleid en de bestrijding van discriminatie en racisme.

«Er zijn inderdaad problemen, racisme, onverdraagzaamheid, vooral het gebrek aan kennis van zaken. Ik weet niet of dat veel erger is, maar misschien wordt het wel meer aanvoeld als een onrecht als je uit een voormalige Belgische kolonie komt, omdat we denken ‘onze geschiedenissen zijn toch verbonden’ en als we daar gaan kijken, zien we dat de mensen de geschiedenis van België kennen, ze kennen de naam van de koningen en de koninginnen. Er is dus toch wel een verbondenheid, terwijl hier, er zijn mensen voor wie Burundi, ze hebben geen enkel idee waar het ligt, ze weten zelfs niet dat het een kolonie geweest is. In elk geval bij de jongeren, zijn er veel mensen die niet weten wat een Belgische kolonie was, ze kennen Congo, maar wat dan, wat weten ze over de koloniale geschiedenis?» (jonge Burundees-Belgische vrouw, 24 jaar, februari 2017, 24 jaar)

Het onderwijzen van de koloniale geschiedenis kan inhouden dat men eerst en vooral over Afrika moet praten en een gedekoloniseerd beeld van het continent moet schetsen. De visie van een miserabel, rudimentair Afrika dat wordt geteisterd door conflicten, corruptie en armoede, droeg bij tot geweld in de sociale omgang en het schooltraject van veel van de respondenten.

«Dat zou geholpen hebben, enfin, het zou mij geholpen hebben, het is iets dat zou moeten worden opgenomen in de lessen en Afrika anders voorstellen. Want telkens als op school wordt gesproken over Afrika, gaat het over pygmeeën, over hutten als huizen, over ... telkens weet ik dat ik zou moeten uitleggen ‘neen, ik woonde in een huis, wij hadden een huis, een normaal huis, we hadden water, we hadden warm water, we hadden elektriciteit, we woonden niet in een hut. We droegen kleren’. Ik en mijn zuster, we moesten een foto meebrengen naar school om dat te bewijzen want we hadden... ik weet het niet meer, het was in de les aardrijkskunde denk ik, we hebben een les gehad waar een reis door Afrika werd getoond met kinderen die in een soort dierenhuid gewikkeld waren, en meteen zeiden ze ‘o ja, maar jullie waren gekleed ...’. We hebben echt een foto moeten meebrengen waar we jurkjes en sandaaltjes droegen om te tonen dat we normaal gekleed liepen. Maar dat was knettergek, knettergek en vandaag zie ik dat nog, ik zie boeken. Als ik de geschiedenisboeken van mijn neefjes zie, zodra er een klein zwartje wordt voorgesteld ‘het is een klein zwartje met zo’n buikje, kwijlend, hongerig, maar dat is Afrika niet’ (...). Het is alsof men in Afrika een clochard aan het zuidstation zou nemen en hem in een boek zou zetten en zeggen: ‘Dat is Europa!’.» (jonge Rwandees-Belgische vrouw, 31 jaar, april 2016)

Om dezelfde reden is het belangrijk om te vermelden dat Afrika niet mag worden herleid tot een koloniale episode (eind 19de eeuw) of de komst van de Europeanen (eind 15de eeuw) en om te zwijgen over het bestaan van koninkrijken, beschavingen en transnationale handelsroutes, die vooraf gingen aan de «ontmoeting» met Europa en het afsluiten van een verdrag, met de slavenhandel en vervolgens de kolonisering.

In dezelfde globale benadering beklemtonen de respondenten dat goed moet worden uitgelegd wat de kolonisering precies inhield voor Afrika, maar ook voor Europa en welke algemene en specifieke mechanismen er waren. Op het globale niveau kan zo bijvoorbeeld worden uitgelegd wat racisme is en waar het vandaan komt.

«De geschiedenis van het racisme dat is beginnen bij de basis, het is ‘wanneer is het racisme ontstaan?’, ‘wanneer werd het gecreëerd?’, ‘hoe en waarom?’. Je moet dus al een eerlijk discours hebben over feiten van de 15de-16de eeuw, toen Las Casas zijn Amerikaans-Indiase vrienden wil verdedigen, omdat hij bij hen geleefd heeft, en zeggen ‘ja maar, het zijn mensen, dus moet je hen erkennen, ze hebben een ziel en je mag hen niet herleiden tot slaven; en vervolgens zegt hij ‘Maar jullie vrienden in Afrika met wie we handel drijven, zij hebben veel geld, maar ze zijn ook sterk, we zullen hen in de plaats nemen’. Je moet de eerlijkheid hebben om te zeggen dat racisme uitgevonden werd, want het klassieke discours dat de mensen graag zeggen, dat is «racisme heeft altijd bestaan en het is overal». Dat is onzin, dat is niet waar.» (jonge Congolees-Belgische man, Franstalig, maart 2017, 26 jaar).

De verrijking van België, het geweld in de kolonies, het bestuur van Leopold II, de moord op Lumumba, het creëren van Hutu en Tutsi groepen als twee raciaal verschillende entiteiten, behoren tot de thema's die de jongeren naar voren schuiven.

Dit onderwijsplan kan volgens hen interessant zijn voor de Belgische samenleving omdat het de koloniale kwestie kan loskoppelen van de ideologie.

«Alle vragen rond discriminatie bij aanwerving bijvoorbeeld, de vragen rond geschiedenis, dus de kolonisatie, slavernij, de stelselmatige blokkering van bepaalde partijen zoals... Neen we gaan hier geen politieke partijen gaan citeren... Bepaalde politieke partijen die niet willen dat er een openbaar debat is over het verleden van België, of het nu Rwanda, Congo of Burundi is, we hebben het gezien met de metis, de kinderen die systematisch weggehaald zijn bij hun familie, in Burundi, in Rwanda, en vervolgens naar België werden gestuurd (...)»⁵³. (jonge Congolees-Belgische man, Franstalig, maart 2017, 26 jaar).

“De erkenning van België van de wreedheden die plaatsvonden in Congo in het koloniale tijdperk, dus ten tijde van Leopold II in het bijzonder, vanaf dan (...) waren er veel standrechtelijke executies, de ergste mishandelingen. De Congolezen werden het ergst mishandeld. Ik denk dat als men spreekt van afgehakte handen, dat men de omvang van de wreedheden nog beperkt, die konden plaatsvinden, maar dat gaat tot het einde, tot de moord op Lumumba, wat een zeer dubbelzinnige zaak blijft, dat wil zeggen, aan de ene kant begint men te erkennen dat er een politieke moord was, maar aan de andere kant, wil men de schuldigen nog altijd niet veroordelen en we zitten in een verzoeningslogica, maar verzoening vereist ook rechtvaardigheid. Het is dus echt de hele koloniale periode, met de verschillende fasen, bijvoorbeeld wetend dat Congo gevochten heeft voor België, in naam van België, we hebben België doen winnen en er zijn weinig Belgen die deze feiten kennen, hoewel het belangrijke feiten zijn in de Belgische en Congolese geschiedenis. » (jonge Rwandees-Congolees-Belgische man, Franstalig, 28 jaar, november 2016)

De erkenning staat centraal en is gekoppeld aan de aanspraken op herdenking en sociale rechtvaardigheid:

«Ik heb de indruk dat er in mijn schoolboek twee-drie regeltjes stonden waar wat meer werd gezegd over Congo en daarna zei men ‘en dan zijn er ook nog Burundi en Rwanda die van Duitsland overgegaan zijn naar België’, maar de werkelijkheid van de kolonisatie, neen. Het is daarom denk ik dat sommige mensen soms een gevoel van onrechtvaardigheid hebben. We hebben de indruk dat er op school enorm veel wordt gesproken over de Shoah, de joodse genocide, in de oorlog 1940-45, daar besteedt men zeer veel tijd aan, en niet alleen in de geschiedenisles. Ik weet dat ik praktisch elk jaar in de Franse les een roman moest lezen die verband hield met die periode van de geschiedenis, dat is dus wel wat schokkend. De mensen zeggen ‘maar dat is ook gebeurd, waarom krijgt dat niet hetzelfde belang? Waarom komt dat niet even vaak terug?’». (jonge Burundees-Belgische vrouw, Franstalig, 23 jaar, februari 2017)

53 cf. Dag in het Brussels parlement.

«Wat wij terecht opeisen, dat is al een eerlijke behandeling, behandeld worden zoals de anderen, net zoals de anderen. Enkel abstractie maken van het historische verleden dat we gemeenschappelijk hebben met België.... Om een beetje terug te komen op de inleiding, onze zorg, als Congolezen, in elk geval jonge Congolezen, die geboren en opgegroeid zijn in België, dat is dat we op een flagrante manier vaststellen, dat België het koloniale verleden niet erkent of het niet substantieel erkent, zeg maar. Maar concreet, ze erkennen het niet en dat zie je dus in de schoolboeken, via wat we hier leren in België. Wat leert een jongere, bijvoorbeeld in het tweede jaar secundair, in de geschiedenisles over de koloniale tijd? Niet veel, om niet te zeggen helemaal niets. Dus, en wij die afkomstig zijn van Afrika en, zeg maar, Belgen van afstamming, weten niets over die geschiedenis. En deze onwetendheid maakt dat we opgroeien met die denkbeelden, die parameters en uiteindelijk creëert dat die afstand tussen ons». (jonge Burundees-Belgische man, Franstalig, 22 jaar, Brussel, april 2016).

In al deze uittreksels van interviews, zien we hoe de herdenkings- en materiële aanspraken aan elkaar gekoppeld zijn. Dat kan verklaren waarom de respondenten de symbolische eisen minder belangrijk vinden. De materiële aanspraken betreffen faciliterende maatregelen rond mobiliteit, vestiging en participatie van nakomelingen van koloniale onderdanen. In tegenstelling tot de vraag om de koloniale geschiedenis te onderwijzen, die aan alle deelnemers wordt gesteld, en die de Afro-descendenten in hun globaliteit aanbelangt, gaat het bij de materiële eisen om een specifieke vraag (ter attentie van Congolezen, Rwandezes en Burundezes en hun nakomelingen). Deze spreekt dan ook deze drie groepen significant meer aan (tussen 60 en 80% tegenover iets minder dan 50% bij de andere Afro-descendenten). In de enquête merken we echter dat het verschil in perceptie rond de politieke verantwoordelijkheid van België in DR Congo, Rwanda en Burundi tussen de nakomelingen van de vroegere kolonies en de anderen dan weer minder duidelijk is, en gemiddeld gezien zelfs niet bestaat (Tabel 68).

Tabel 67. Positionering inzake de relaties tussen België en de vroegere kolonies

In welke mate gaat u akkoord met de volgende uitspraken?	Helemaal akkoord	Veeleer akkoord	Veeleer niet akkoord	Helemaal niet akkoord	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Herdenking en geschiedenis							
De koloniale geschiedenis moet meer worden onderwezen op school in België	76%	15%	3%	3%	3%	100%	804
Het koloniale verleden is vandaag een taboeonderwerp in België	53%	21%	6%	13%	7%	100%	804
Materieel							
Mensen die afkomstig zijn uit vroegere kolonies zouden de Belgische nationaliteit gemakkelijker moeten krijgen dan andere buitenlanders	45%	19%	13%	20%	3%	100%	804
De ontwikkelingshulp zou prioritair ten goede moeten komen aan de vroegere kolonies van België	40%	21%	11%	23%	5%	100%	804
Studiebeurzen zouden prioritair moeten gaan naar onderdanen van de vroegere kolonies	40%	18%	14%	25%	3%	100%	804
Het verkrijgen van een verblijfsvergunning zou gefaciliteerd moeten worden voor onderdanen van de vroegere kolonies	38%	24%	13%	21%	4%	100%	804
De openbare schuld van de Afrikaanse landen moet worden kwijtgescholden	53%	21%	6%	13%	7%	100%	804
Politiek							
België is verantwoordelijk voor de huidige politieke situatie in Congo	37%	24%	13%	13%	13%	100%	804
België is verantwoordelijk voor de huidige politieke situatie in Rwanda	27%	21%	12%	17%	23%	100%	804
België is verantwoordelijk voor de huidige politieke situatie in Burundi	26%	20%	12%	17%	25%	100%	804
Symbolisch							
Kuifje in Congo getuigt van een gebrek aan respect voor mensen van Afrikaanse oorsprong	28%	15%	9%	24%	24%	100%	804
Het standbeeld van Leopold II in Brussel getuigt van een gebrek aan respect voor de Congolezen	13%	13%	15%	43%	15%	100%	804
Het idee van een Lumumbaplein in Brussel is legitiem	35%	23%	9%	16%	17%	100%	804
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01							

Tabel 68. Positionering inzake de relaties tussen België en de vroegere kolonies, per origine

Personen die volledig akkoord of akkoord gaan met de volgende uitspraken	Origine					
	DR Congo	Burundi	Rwanda	Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	Gloobaal	N
Herdenking en geschiedenis						
De koloniale geschiedenis moet meer worden onderwezen op school in België	93%	95%	86%	90%	91%	804
Het koloniale verleden is vandaag een taboeonderwerp in België	74%	70%	70%	76%	74%	804
Materiële aspecten						
Mensen die afkomstig zijn uit vroegere kolonies zouden de Belgische nationaliteit gemakkelijker moeten krijgen dan andere buitenlanders	79%	69%	67%	47%	64%	804
De ontwikkelingshulp zou prioritair ten goede moeten komen aan de vroegere kolonies van België	78%	73%	65%	42%	61%	804
Studiebeurzen zouden prioritair moeten gaan naar onderdanen van de vroegere kolonies	73%	65%	59%	42%	58%	804
Het verkrijgen van een verblijfsvergunning zou gefaciliteerd moeten worden voor onderdanen van de vroegere kolonies	79%	70%	68%	45%	62%	804
De openbare schuld van de Afrikaanse landen moet worden kwijtgescholden	76%	66%	65%	74%	74%	804
Politieke						
België is verantwoordelijk voor de huidige politieke situatie in Congo	70%	53%	54%	54%	61%	804
België is verantwoordelijk voor de huidige politieke situatie in Rwanda	47%	47%	54%	46%	48%	804
België is verantwoordelijk voor de huidige politieke situatie in Burundi	46%	51%	48%	43%	46%	804
Symbolische						
Kuifje in Congo getuigt van een gebrek aan respect voor mensen van Afrikaanse origine	48%	37%	41%	38%	43%	804
Het standbeeld van Leopold II in Brussel getuigt van een gebrek aan respect voor de Congolezen	35%	22%	29%	19%	26%	804
Het idee van een Lumumbaplein in Brussel is legitiem	61%	55%	56%	57%	58%	804
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01 Leeswijzer: percentage van personen die volledig akkoord of akkoord gaan met de uitspraken.						

Er werden twee indicatoren opgebouwd die de herdenkings- en materiële aanspraken synthetiseren. Ze nemen de waarde 1 aan bij personen die akkoord of volledig akkoord gaan met twee uitspraken over elk van deze dimensies, en 0 bij de anderen (Tabel 69). Aldus zien we dat 70% van de respondenten akkoord gaat met twee uitspraken over de geschiedenis ('koloniale geschiedenis moet onderwezen worden op school' en 'het

koloniale verleden is een taboe in België⁹), en 77% gaat akkoord met minstens twee uitspraken over materiële aspecten (die een andere behandeling eisen voor nakomelingen uit de vroegere kolonies). Over het algemeen zijn de Congolezen meer voorstander van aanspraken op historische rechtvaardigheid, zowel wat betreft de materiële als de historische aspecten. De personen die afkomstig zijn uit andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika vragen vaker historische erkenning, net als de personen die in Brussel verblijven. Hogeropgeleiden, mensen die in Vlaanderen wonen, en personen die de Belgische nationaliteit niet hebben, hebben een voorkeur voor materiële eisen.

Afgezien van de mensen van Congolese origine worden de materiële aanspraken meer ondersteund door mensen met een gemiddeld opleidingsniveau, die zwaar onder hun niveau werken, in Vlaanderen wonen of te maken hadden met discriminatie, terwijl personen met een protestants of moslimgeloof minder vaak materiële eisen hebben. In het algemeen is het waarschijnlijker dat iemand zowel historische als materiële aanspraken maakt, als die persoon het slachtoffer is geweest van discriminatie.

Tabel 69. Historische en materiële aanspraken. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

	Historische en herdenkingsaspecten			Materiële aspecten		
	Akkoord of volledig akkoord met twee uitspraken	N	Kansenverhoudingen	Akkoord of volledig akkoord met twee uitspraken of meer	N	Kansenverhoudingen
Land van oorsprong	(n.s.)			(***)		
RD Congo	70%	300	1.60**	85%	300	2.05**
Burundi	69%	131	1.60	78%	131	1.27
Rwanda	62%	166	1.00	74%	166	1.00
Andere Franstalige Afrikaanse landen	73%	208	1.68**	71%	208	0.87
Geslacht	(n.s.)			(*)		
Man	68%	423	1.00	81%	423	1.00
Vrouw	72%	382	1.16	74%	382	0.60**
Opleidingsniveau	(**)			(**)		
Secundair en minder	76%	309	1.00	75%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	71%	232	0.76	86%	232	2.01**
Hoger lang (4 jaar en +)	63%	259	0.58**	73%	259	0.64
Gewest	(***)			(**)		
Brussel	79%	319	1.81**	77%	319	1.25
Vlaanderen	60%	235	0.63*	86%	235	2.25***
Wallonië	68%	250	1.00	72%	250	1.00
Leeftijdsgroepen	(n.s.)			(n.s.)		
18-29 jaar	72%	241	1.15	72%	241	1.35
30-39 jaar	68%	234	0.93	78%	234	1.39
40-49 jaar	71%	186	1.00	79%	186	1.00
50 jaar en +	71%	144	0.90	82%	144	1.42
Generatie	(n.s.)			(n.s.)		
Eerste generatie	69%	542	1.00	79%	542	1.00
Generatie 1.5	74%	110	0.93	71%	110	0.59
Tweede generatie	71%	153	0.76	72%	153	0.57
Belgische nationaliteit	(**)			(n.s.)		
Ja	74%	508	1.00	75%	508	1.00
Neen	65%	297	0.66*	80%	297	1.61
Ervaring met discriminatie	(***)			(n.s.)		
Ja	73%	668	2.13***	73%	668	1.84**
Neen	57%	137	1.00	78%	137	1.00
Activiteit	(n.s.)			(***)		
Werk zonder declassering	72%	157	1.12	68%	157	0.58
Matige declassering	75%	66	1.58	88%	66	1.46
Zware declassering	70%	118	1.10	89%	118	2.47**
Werkzoekende	70%	140	1.00	78%	140	1.00
Student	66%	233	0.95	72%	233	0.70
Andere inactieve	73%	90	1.26	80%	90	1.02
Religie	(n.s.)			(***)		
Katholiek	69%	366	1.00	82%	366	1.00
Protestant	66%	204	0.83	69%	204	0.37***
Andere christelijke religies	71%	121	1.10	84%	121	1.06
Moslim	78%	54	1.26	69%	54	0.29**
Geen religie	75%	47	1.14	83%	47	1.15
Andere/weigering	-	11	-	-	11	-
Totaal	70%	805		77%	805	
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01						

6.5. BESLUIT

Dit hoofdstuk onderzoekt de participatie van Afro-descendenten aan politieke bewegingen zowel vanuit een formeel als informeel, of veeleer burgerlijk standpunt. Dat leidde tot vragen over de belangstelling voor politiek, de perceptie van integratie- en immigratiemaatregelen en aanspraken in verband met het koloniale verleden.

Uit het hoofdstuk blijkt dat de belangstelling van de Afro-descendenten voor de politiek in het algemeen vrij groot is in vergelijking met het gemiddelde van de Belgische bevolking.

Een synthetische indicator voor de belangstelling voor de Belgische politiek in het algemeen, ongeacht het bestuursniveau, werd opgebouwd door het combineren van drie variabelen. Mannen en hogeropgeleiden hebben een meer uitgesproken belangstelling voor politiek in het algemeen (met inbegrip van de Belgische), dan vrouwen en lageropgeleiden. De Belgische nationaliteit hebben, in Vlaanderen wonen, en van Rwandese origine zijn wordt positief gekoppeld aan deze politieke interesse. We noteren ook een zeer uitgesproken belangstelling voor de politiek van het land van oorsprong bij personen met een job onder hun opleidingsniveau, en bij studenten.

Anderzijds wordt de Belgische nationaliteit geassocieerd met minder interesse in de politiek van het land van oorsprong; ouderen (50 jaar en +) zijn ook minder geïnteresseerd in de politiek van het land van oorsprong. Dat suggereert dat ze geleidelijk afstand nemen van de politiek van het land van oorsprong, hoewel er in de drie gemeenschappen politieke bewegingen bestaan die zich specifiek richten op het land van oorsprong.

De sterke interesse van deze groepen voor de politiek kan worden verklaard door het hogere opleidingsniveau in vergelijking met de Belgische bevolking in haar geheel, en door het grote aantal politieke vluchtelingen binnen deze bevolking. Ze zijn wel meer geïnteresseerd in de politiek van hun land van oorsprong, maar desondanks is hun belangstelling voor de Belgische federale en de Europese politiek groter dan het nationale gemiddelde.

Er zijn wel verschillen tussen de generaties. Jongeren hebben meer interesse in de Belgische politiek dan de eerste generatie. De eerste generatie heeft dan weer een meer uitgesproken interesse in de politiek van het land van oorsprong dan de tweede generatie.

Wat de verkiezingen betreft: een persoon op twee heeft al in België gestemd. Er is een zeer significant verband tussen wie al gestemd heeft en wie de Belgische nationaliteit heeft. Een stem op een Afro-descendent komt duidelijk meer voor bij mensen van Congolese origine (60%), mensen die in Brussel wonen (60%), de eerste generatie (53%), en mensen van 50 jaar en ouder (61%). Het immigratie-, integratie en antidiscriminatiebeleid wordt vrij negatief beoordeeld door Afro-descendenten.

Waarom er wordt gestemd op Afro-descendenten werd onderzocht via meerdere vragen, en blijkt te steunen op een combinatie van factoren. De origine schijnt geen

bepalend element te zijn (16%), maar het kennen van de kandidaat (26%) en zich met hem kunnen identificeren (31%) zijn dit wel. 40% van de respondenten vindt de aanwezigheid van kandidaten van Afrikaanse origine op de lijsten belangrijk of zeer belangrijk voor het uitbrengen van hun stem. De kwaliteit van het programma (30%), de bekwaamheid (27%) en vragen rond integratie (53%) zijn eveneens belangrijke factoren. Men vindt echter nauwelijks dat de verkozen Afro-descendenten hun belangen beter behartigen dan anderen, of dat ze meer invloed hebben op het Belgische beleid in hun land (15%) en continent (18%) van origine.

Het meer informele politieke engagement en het matige vertrouwen in Afrikaanse verenigingen, dat werd beschreven in het vorige hoofdstuk, wordt hier verrassend verhelderd door het grote belang dat Afro-descendenten hechten aan politieke participatie. Minstens een persoon op twee is lid geweest van een vereniging, en één derde was lid op het moment van de enquête. Dit engagement behelst meer algemene verenigingen (gelinkt aan Afrika) dan zogeheten etnische verenigingen (gelinkt aan het land van oorsprong).

Dit engagement is belangrijker bij mensen van de eerste generatie, hogeropgeleiden, die wonen in Brussel en in Wallonië en 50 jaar of ouder zijn. Het soms competitieve pluralisme in deze uitbundige verenigingswereld (Grégoire, 2013) kan een deel van het antwoord zijn, naast de professionaliseringsomstandigheden in dit veld, dat in vergelijking met de andere groepen met een migratieachtergrond, minder middelen heeft (Thys, 2017). Anders gezegd, de zelfkritiek die soms wordt geuit in de verenigingswereld is niet in tegenspraak met een engagement in een vereniging, en ook niet met de ontwikkeling van specifieke politieke standpunten.

De aanspraken van Afro-descendenten in verband met het koloniale verleden werden onderzocht op basis van een onderscheid tussen vier soorten eisen: herdenking en geschiedenis, materiële, symbolische en politieke aspecten. Uit het onderzoek blijkt dat de band met de geschiedenis en de koloniale herdenking de meeste aandacht krijgen. Het onderwijzen van de koloniale geschiedenis op school wordt duidelijk het meest gevraagd.

91% van de respondenten denkt dat de koloniale geschiedenis moet worden onderwezen op school, omwille van de historische rechtvaardigheid, en ook ten bate van de sociale cohesie en inclusie. Een betere kennis van de koloniale geschiedenis van België, en een betere beeldvorming rond Afro-descendenten als niet-staatsburgers, kan immers leiden tot verandering. Bovendien denkt 74% van de bevroegde personen dat de koloniale kwestie te weinig aanwezig is en/of wordt toegedekt in het openbaar debat.

Twee groepen blijken meer voorstander te zijn van historische rechtvaardigheid, alle soorten aanspraken samen genomen: de Congolese Belgen en de mensen die het slachtoffer waren van discriminatie.

Wat betreft de herdenkingsaanspraken: er is weinig verschil tussen de doelgroep (de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen), enerzijds, en de controlegroep (de Afro-descendenten) anderzijds. Toch staan Rwandese Belgen duidelijk minder achter deze aanspraken.

Voor mogelijke voorkeursbehandelingen (beurzen, verblijfsvergunningen, nationaliteit en ontwikkelingshulp) voor personen die afkomstig zijn uit vroegere kolonies, is er grote steun bij mensen die afkomstig zijn uit Congo, Burundi en Rwanda. Symbolische aanspraken (koloniale monumenten, de veroordeling van boeken die worden bestempeld als zijnde racistisch zoals *Kuifje in Congo*) kunnen duidelijk minder mensen bekoren. Er wordt echter wel een uitzondering gemaakt voor het idee van een Lumumbaplein: dat is legitiem voor meer dan de helft van de door ons bevroegde Congolese, Rwandese en Burundese Belgen.

Hoofdstuk 7. Transnationale handelingen en terugkeer- en vertrekplannen

Dit laatste hoofdstuk behandelt de transnationale handelingen en de transnationale sociale ruimte waarmee immigranten en hun nakomelingen dagelijks bezig zijn, over de nationale grenzen heen (Basch L., Glick Schiller and Blanc-Szanton, 1994 ; Portes, 2001, Tarrius, 2000). Deze activiteiten, sociale relaties of verplaatsingen, kunnen reëel en virtueel zijn, en aansluiten bij verschillende sferen: sociaal, politiek, religieus, cultureel en/of economisch (Basch et al., 1994).

Veel studies beklemtoonden het verband tussen marginalisering in het land van bestemming en de ontwikkeling van transnationale activiteiten (Lafleur, 2004). Transnationale ruimtes kunnen een alternatief bieden voor het gevoel sociaal minder waard te zijn op een etnisch gestratificeerde arbeidsmarkt (Portes 1997; Portes et al, 2003; Waldinger, 2008). Transnationale handelingen kunnen echter ook worden begrepen als een terugplooiën op de gemeenschap en als een integratiekracht (Martiniello et Perrin, 2011).

Meer recent bogen onderzoekers zich over de transnationale handelingen van de tweede generaties om beter te begrijpen of ze op termijn zullen blijven bestaan of verdwijnen, en eventueel, om de aard van de transformaties te vatten (Levitt and Waters, 2002; Glick Schiller and Fouron, 2002; Martiniello et Perrin, *ibid.*; Godin et al, *op.cit.*). Het gaat dus om een erg breed onderzoeksveld dat we maar gedeeltelijk konden bestuderen. Daarom focusten we op de banden tussen deze groepen en hun land van oorsprong uitgaande van drie assen: de mobiliteit tussen het land van oorsprong en België, het opsturen van geld en de plannen voor een terugkeer, of een vertrek naar andere landen.

7.1. TRANSNATIONALE HANDELINGEN

De immigranten en hun nakomelingen onderhouden sociale, economische, politieke en culturele relaties met hun land van oorsprong. Deze transnationale contacten kunnen veel vormen aannemen, gaande van eenvoudige contacten tot aanzienlijke economische investeringen in het land van oorsprong, over geldtransfers of min of meer geregelde bezoeken. In dit deel willen we een overzicht geven van deze relaties via vier vragen: 1) contacten op afstand, 2) bezoeken aan het land van oorsprong, 3) geldtransfers en, 4) investeringen. In dit deel hebben we het niet over alle transnationale handelingen⁵⁴, maar illustreren we het belang en de diversiteit van de relaties met het land van oorsprong. We laten eveneens zien dat niet iedereen hierbij betrokken is, en dat sommige groepen meer intense relaties onderhouden met het land van oorsprong dan andere (Fibbi & D'Amato, 2008).

7.1.1. Geregelde contacten, maar minder talrijke bezoeken

Een kwart van de respondenten heeft dagelijks contact met mensen die in het land van oorsprong wonen, en zo'n 60% van de respondenten heeft minstens eenmaal per week contact (Figuur 21, Tabel 70). Uit onze vragen kunnen we niet afleiden welk soort

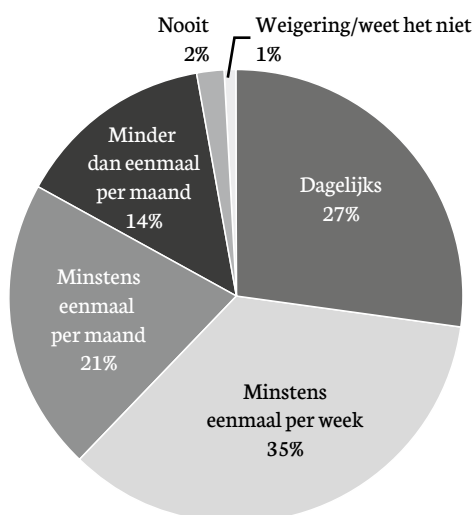
⁵⁴ Andere elementen die worden besproken in andere hoofdstukken (transnationale gezinnen, verbondenheid met het land van herkomst enz.) nemen we hier niet op.

communicatiemiddelen wordt gebruikt, maar het is waarschijnlijk dat sociale netwerken en andere internetkanalen een geregeld contact verzekeren met kennissen of familie in het land van oorsprong. Studenten, die vaak een deel van hun gezin in het land van oorsprong hebben, staan in voor de meeste contacten.

De groep van mensen die afkomstig zijn uit de Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika onderscheidt zich van de andere groepen (Congolesese, Burundese en Rwandese Belgen) omdat ze vaker communiceren met mensen die in het land van oorsprong gebleven zijn: 67% heeft dagelijks of wekelijks contact, tegenover 62% voor de Congolesese, 61% voor de Burundese en 41% voor de Rwandese Belgen.

Globaal onderhouden de respondenten veel contacten met het land van oorsprong, maar bij ongeveer een persoon op vijf is dat minder dan eenmaal per maand. Weinig verrassend heeft ongeveer 40% van de mensen van de tweede generatie zeer weinig contact met het land van oorsprong (minder dan eenmaal per maand). We noteren ook minder frequente contacten bij mensen van Rwandese origine, wat erop wijst dat ze meer afstand nemen van het land van oorsprong.

Figuur 21: Frequentie van contacten met personen die in het land van oorsprong wonen

Tabel 70. Frequentie van contacten met personen die in het land van oorsprong wonen

Hoe vaak heeft u persoonlijk contact met mensen die in het land van oorsprong wonen?								
	Dagelijks	Minstens eenmaal per week	Minstens eenmaal per maand	Minder dan eenmaal per maand	Nooit	Weiger- ing/ weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (***)								
DR Congo	22%	40%	22%	14%	2%	1%	100%	300
Burundi	32%	29%	25%	12%	3%	0%	100%	130
Rwanda	21%	20%	29%	22%	6%	2%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	34%	33%	18%	12%	2%	1%	100%	207
Geslacht (n.s.)								
Man	31%	30%	23%	13%	3%	1%	100%	422
Vrouw	24%	39%	20%	15%	2%	1%	100%	381
Opleidingsniveau (n.s.)								
Secundair en minder	22%	36%	23%	14%	3%	1%	100%	308
Hoger kort (3 jaar)	25%	35%	21%	16%	2%	2%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	36%	32%	18%	12%	2%	1%	100%	259
Gewest (n.s.)								
Brussel	28%	35%	21%	14%	2%	0%	100%	319
Vlaanderen	24%	29%	27%	15%	4%	1%	100%	235
Wallonië	29%	38%	17%	13%	2%	1%	100%	249
Leeftijdsgroepen (n.s.)								
18-29 jaar	25%	29%	22%	18%	6%	1%	100%	240
30-39 jaar	30%	33%	20%	15%	2%	0%	100%	234
40-49 jaar	27%	43%	20%	8%	1%	2%	100%	185
50 jaar en +	26%	36%	24%	13%	1%	1%	100%	144
Generatie (***)								
Eerste generatie	32%	37%	19%	11%	1%	1%	100%	540
Generatie 1.5	13%	32%	32%	16%	6%	0%	100%	110
Tweede generatie	12%	15%	22%	34%	14%	3%	100%	153
Voelt zich thuis in België (***)								
Neen	36%	35%	17%	10%	1%	1%	100%	345
Ja	19%	34%	25%	18%	4%	1%	100%	458
Totaal	27%	35%	21%	14%	2%	1%	100%	803
N	206	244	177	131	35	10	803	
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01								

De link met het land van oorsprong via de media (TV, radio, kranten) toont ook aan dat er vrij geregelde contacten bestaan, hoewel deze minder uitgesproken zijn dan de individuele contacten (Tabel 71). Zo'n 40% van de respondenten verklaart vaak of vrij

vaak de media van het land van oorsprong te consulteren, ongeveer 40% doet dat soms, en 20% doet dat nooit. Deze percentages verschillen aanzienlijk voor de Belgische media, die duidelijk meer geconsulteerd worden dan de media van het land van oorsprong. Dat heeft ongetwijfeld gedeeltelijk te maken met de vlottere toegang tot de media in het land waar men verblijft, maar het getuigt ook van een vrij uitgesproken interesse in de Belgische cultuur en politiek.

Tabel 71. Consultatie van de media van het land van oorsprong en in België

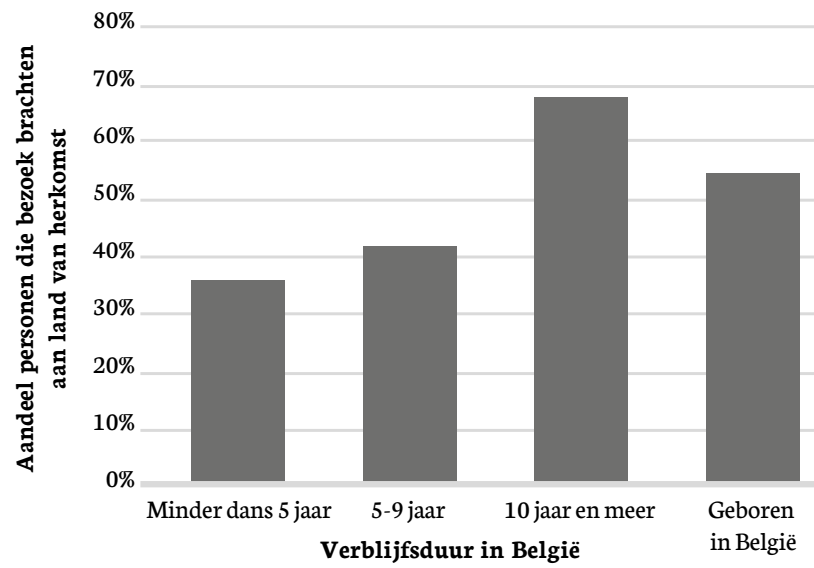
Kan u mij zeggen hoe vaak u kijkt/ luistert/leest/surft op de volgende media?	Ze er vaak	Vrij vaak	Soms	Nooit	Weigering, geen mening, weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong							
TV/radio van het land van oorsprong	19%	22%	39%	20%	0%	100%	804
Kranten van het land van oorsprong	15%	22%	37%	26%	0%	100%	803
België							
TV/radio van België	54%	24%	20%	2%	0%	100%	804
Kranten van België	29%	25%	33%	13%	0%	100%	804
ESteekproef: Alle respondenten.							

Ondanks veel contacten met personen die in het land van oorsprong verblijven, zijn bezoeken aan het land globaal vrij zeldzaam: nauwelijks een persoon op twee bezocht het land van oorsprong sinds zijn aankomst in België of sinds zijn geboorte (Tabel 72, Figuur 22). Hoewel het aandeel toeneemt met de duur van het verblijf in België (68% van de personen die minstens 10 jaar in België zijn) en hoger ligt bij de ouderen (74% bij mensen van 50 jaar en ouder), zijn er veel mensen die het land van oorsprong nog nooit bezocht hebben. Dat deze bezoeken relatief zeldzaam zijn werd al aangetoond bij de Congolezen in België (Schoumaker, Flahaux, & Mangalu Mobhe, 2017). Het heeft ook te maken met het migratiemotief; mensen die omwille van conflicten naar België gekomen zijn, brengen minder vaak een bezoek dan anderen, bovendien is dit motief meer aanwezig bij personen van Afrikaanse origine in België. Dat verklaart ook waarom mensen van Rwandese origine minder bezoeken brengen. Dit geldt niet voor hogeropgeleiden en mensen die in België kwamen studeren: zij zijn al vaker teruggekeerd naar het land van oorsprong.

Politieke instabiliteit in het land van oorsprong is eveneens een doorslaggevende factor bij het uitstellen van een terugkeer en/of bezoek aan het land van oorsprong (Tabel 73, Figuur 23). Ook al bieden diverse luchtvaartmaatschappijen sinds kort vliegtuigtickets aan lagere prijzen aan, toch blijft de prijs van een vlucht naar DR Congo, Rwanda en Burundi duidelijk duurder dan naar Marokko of Turkije, waardoor de betrokkenen veel regelmatig terugkeren naar hun land⁵⁵.

⁵⁵ Belgo-Marocains, entre deux rives (2008) en Belgische Turken, een brug of een breuk tussen Turkije en de Europese Unie? (2006).

Figuur 22: Aandeel van de personen die een bezoek brachten aan het land van oorsprong per verblijfsduur in België

Tabel 72. Aandeel van de personen die een bezoek brachten aan het land van oorsprong sinds hun aankomst in België, of sinds hun geboorte voor personen die in België geboren zijn

Bent u al teruggekeerd naar het land van oorsprong sinds u in België woont, voor een bezoek of voor een langere periode? Bent u al naar het land van oorsprong gegaan sinds uw geboorte?				
	Ja	Nee	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)				
DR Congo	55%	45%	100%	300
Burundi	58%	42%	100%	131
Rwanda	45%	55%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	58%	42%	100%	208
Geslacht (n.s.)				
Man	57%	43%	100%	423
Vrouw	54%	46%	100%	382
Opleidingsniveau (***)				
Secundair en minder	49%	51%	100%	309
Hoger kort (3 jaar)	54%	46%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	65%	35%	100%	259
Gewest (***)				
Brussel	62%	38%	100%	319
Vlaanderen	44%	56%	100%	235
Wallonië	56%	44%	100%	250
Leeftijdsgroepen (***)				
18-29 jaar	46%	54%	100%	241
30-39 jaar	46%	54%	100%	234
40-49 jaar	63%	37%	100%	186
50 jaar en +	74%	26%	100%	144
Generatie (*)				
Eerste generatie	57%	43%	100%	542
Generatie 1.5	45%	55%	100%	110
Tweede generatie	55%	45%	100%	153
Verblijfsduur in België (***)				
Minder dan 5 jaar	36%	64%	100%	127
5-9 jaar	42%	58%	100%	141
10 jaar en meer	68%	32%	100%	384
Geboren in België	55%	45%	100%	153
Totaal	55%	45%	100%	805
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01				

Mensen die nooit naar hun land van oorsprong gereisd zijn sinds hun aankomst in België of hun geboorte (tweede generatie) hebben daar verschillende redenen voor (Tabel 73). Een gebrek aan middelen is veruit de meest geciteerde reden, gevolgd door instabiliteit van het land van oorsprong en het geen zin hebben. De motieven variëren echter aanzienlijk volgens origine en generatie (Tabel 74). Het gebrek aan middelen is

het meest uitgesproken bij mensen die afkomstig zijn uit DR Congo (49%) en de andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika (50%), terwijl de Rwandezes (47%) en de Burundezes (47%) in eerste instantie verwijzen naar de instabiliteit van het land van oorsprong. Tot slot, wordt 'geen zin hebben' vaker vermeld door mensen van Rwandese origine (23%) wat de grote afstand van deze groep tot het land van oorsprong bevestigt, alsook bij de andere Afro-descendenten (24%).

Voor de tweede generatie wegen 'geen zin hebben' (41%) en politieke instabiliteit (37%) meer door dan een gebrek aan middelen (34%). Er is een significant verschil met de generatie 1.5, die in Afrika opgegroeid is. Voor deze categorie is het gebrek aan middelen (42%) prioritair in vergelijking met de politieke instabiliteit (23%) en 'geen zin hebben' (16%).

Toch konden we vaststellen dat er nieuwe vormen van sociale mobilisering opduiken bij jongeren die afkomstig zijn uit DR Congo, Rwanda en Burundi. Deze mobilisering gaat vooral over de politiek in het land van oorsprong en de rol die de diaspora kan spelen, zowel inzake expertise als advocacy, in het transnationale uitwisselingsplatform dat wil bijdragen tot verandering in het land van oorsprong. De rol van jongeren die Afrika kenden als kind (generatie 1.5) is belangrijk omdat ze kunnen zorgen voor de verbinding tussen de tweede generatie en de mensen in het land van oorsprong. Via meerdere soorten sensibiliseringsacties betreffende de actuele situatie van het land en de steun aan groepen jongeren, merken we dat ze de mobilisering van de tweede generatie trachten aan te wakkeren. Al deze acties (Horst, 2017) binnen het transnationale sociale veld (Levitt and Glick-Schiller, 2004) beklemtonen de potentiële betrokkenheid van jongeren binnen meerdere, simultane ruimtes die uitnodigen tot burgerschap.

“En het feit daar geweest te zijn, niet als toerist op vakantie, maar als activist die op het terrein komt, ben ik teruggekomen met meer nederigheid en ik sprak tot de mensen ‘Bekijk de mensen in het land niet als onderontwikkelden die wachten tot iemand hen komt redden’, de jongens zijn al actief, ze doen dingen”. (jonge Congolees-Belgische man, Franstalig, 34 jaar, april 2016)

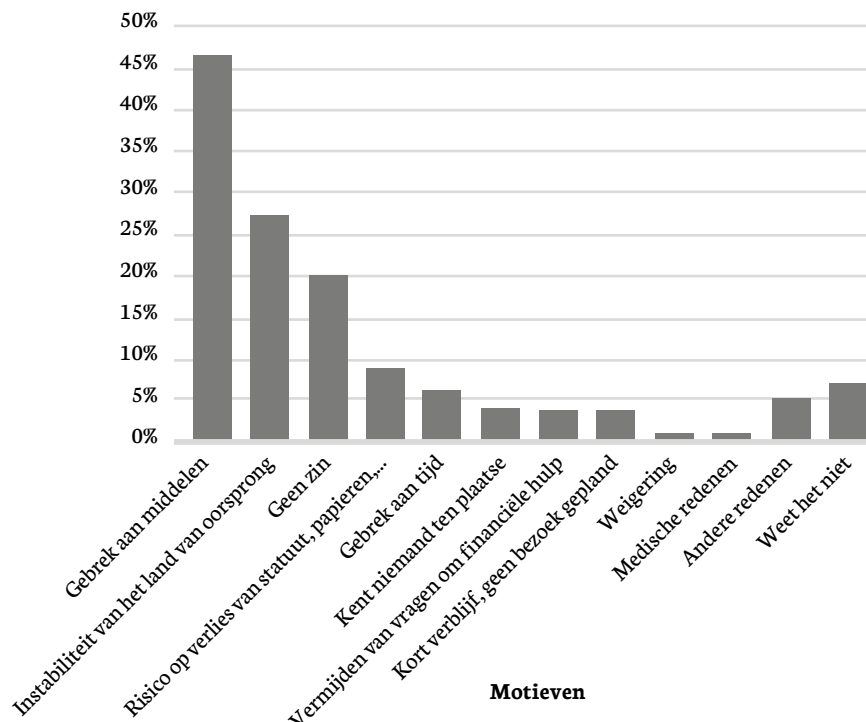
“Bij mij is het iets meer in verband met gewoon racisme, ik vind dat gewoon extreem vermoeiend eigenlijk, en ik maak mij liever moe door te praten met Afrikanen, om de zaken te doen vooruitgaan in Afrika, dan me te vermoeien om de zaken in Europa vooruit te helpen want uiteindelijk, het is niet dat ik mij gelegitimeerd voel, maar ik vind dat het aan de Belgen is om dat te doen, en het werk van de Afrikanen is zich dekoloniseren. Uiteindelijk is het daar dat ik mijn energie wil insteken. Daarom heb ik zin om terug te keren.” (jonge Burundees-Belgische vrouw, Franstalig, twintiger, juli 2016)

Tabel 73. Motieven voor het niet bezoeken van het land van oorsprong

Om welke redenen bent u niet op bezoek gegaan?	Totaal
Gebrek aan middelen	46%
Instabiliteit van het land van oorsprong	27%
Geen zin	20%
Risico op verlies van statuut, papieren enz.	9%
Gebrek aan tijd	6%
Kent niemand ter plaatse	4%
Vermijden van vragen om financiële hulp	4%
Kort verblijf, geen bezoek gepland	4%
Weigering	1%
Medische redenen	1%
Andere redenen	5%
Weet het niet	7%
N	364

Steekproef: Respondenten die land van oorsprong nooit bezocht hebben.
Meerdere antwoorden mogelijk. De som van deze percentages is hoger dan 100%.

Figuur 23. Motieven voor het ontbreken van een bezoek aan het land van oorsprong

Tabel 74. Drie hoofdredenen voor het ontbreken van een bezoek aan het land van oorsprong per origine en generatie

Om welke redenen bent u niet op bezoek geweest?	Land van oorsprong				Generatie			Totaal
	DR Congo	Burundi	Rwanda	Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	1ste	1,5	2de	
Gebrek aan middelen	49%	30%	25%	50%	47%	42%	34%	46%
Instabiliteit van het land van oorsprong	31%	47%	47%	15%	27%	23%	37%	27%
Geen zin	15%	16%	23%	24%	18%	16%	41%	20%

Steekproef: Respondenten die land van oorsprong nooit bezocht hebben.
Meerdere antwoorden mogelijk. De som van deze percentages is hoger dan 100%.

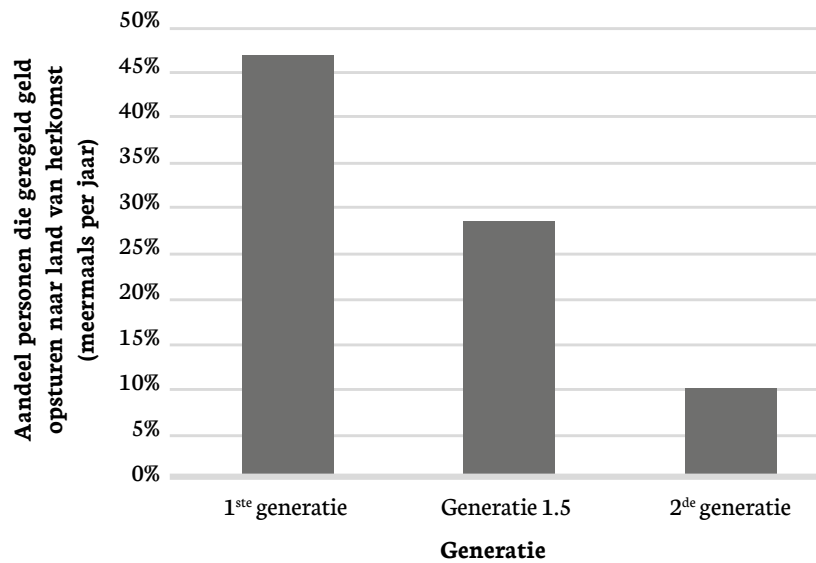
7.1.2. Opsturen van geld

Het opsturen van geld en goederen stelt, in een context van moeilijke / verslechterende economische omstandigheden, huishoudens in het land van oorsprong in staat om uitgaven te verrichten voor gezondheidszorg, schoolgeld, of gewoon een beter dagelijks leven (Sumata, 2002; Mangalu, 2011). Het laat hen ook toe om hun bronnen van inkomsten te diversifiëren en het hoofd te bieden aan onvoorziene omstandigheden (Gubert, 2010). Naast geld kunnen er ook goederen worden opgestuurd, gaande van kleine geschenken tot voertuigen. De enquête focuste op vragen over de frequentie van de geldtransfers (zonder in te gaan op het opsturen van goederen), en op de beweegredenen om geld op te sturen. Daarnaast beperkten we ons tot het opsturen van geld naar het land van oorsprong, hoewel er ook transfers van het land van oorsprong naar België bestaan. In de literatuur spreekt men dan van omgekeerde transfers («Reversed remittances») (Mazzucato, 2011). De enquête over de Marokkaanse en de Turkse Belgen biedt op dit punt geen vergelijkbare gegevens (Torrekens en Adam, op.cit.).

In totaal verklaren vier personen op vijf dat ze geld opsturen naar het land van oorsprong (Tabel 75, Figuur 24). Toch verklaart slechts de helft dat minstens eenmaal per jaar te doen, en nauwelijks 16 % doet het maandelijks. Ongeveer 20% van de respondenten verklaart ook nooit geld op te sturen naar het land van oorsprong. Geregelde transfers zijn dus helemaal niet algemeen gebruikelijk, en betreffen slechts een minderheid van de respondenten.

Tabel 75. Frequentie van het opsturen van geld naar het land van oorsprong

Gebeurt het dat u geld opstuurt naar het land van oorsprong ?								
	Maandelijks	Meer-maals per jaar	Minstens eenmaal per jaar	Minder vaak	Nooit	Weigering/weet het niet	Totaal	N
Land van oorsprong (n.s.)								
DR Congo	18%	25%	11%	27%	17%	1%	100%	300
Burundi	9%	24%	13%	29%	23%	2%	100%	130
Rwanda	8%	20%	16%	27%	29%	0%	100%	166
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	16%	27%	12%	21%	22%	2%	100%	207
Geslacht (*)								
Man	21%	25%	12%	23%	19%	2%	100%	422
Vrouw	11%	26%	13%	27%	23%	1%	100%	381
Opleidingsniveau (**)								
Secundair en minder	14%	24%	14%	18%	29%	2%	100%	308
Hoger kort (3 jaar)	18%	22%	10%	32%	16%	2%	100%	232
Hoger lang (4 jaar en +)	15%	31%	13%	26%	15%	1%	100%	259
Gewest (***)								
Brussel	20%	26%	16%	19%	19%	0%	100%	319
Vlaanderen	13%	21%	9%	35%	21%	0%	100%	235
Wallonië	12%	27%	11%	24%	22%	4%	100%	249
Leeftijdsgroepen (***)								
18-29 jaar	7%	11%	10%	22%	49%	2%	100%	240
30-39 jaar	12%	25%	18%	28%	17%	1%	100%	234
40-49 jaar	25%	33%	10%	25%	4%	2%	100%	185
50 jaar en +	23%	35%	9%	23%	9%	1%	100%	144
Generatie (***)								
Eerste generatie	19%	28%	13%	26%	13%	2%	100%	540
Generatie 1.5	5%	24%	12%	19%	40%	0%	100%	110
Tweede generatie	4%	6%	8%	23%	59%	0%	100%	153
Totaal	16%	25%	12%	25%	21%	1%	100%	803
N	108	182	108	199	198	8		803
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01								

Figuur 24: Geregelde overdrachten van geld naar het land van oorsprong per generatie

Een regressie laat toe om de belangrijkste factoren te identificeren die een invloed hebben op geregelde overdrachten van geld (maandelijks of meermaals per jaar). Mensen van Congolese origine en van andere Franstalige Sub-Saharaanse landen sturen aanzienlijk regelmatig geld op dan mensen die afkomstig zijn uit Rwanda en Burundi (Tabel 76). Mensen die in Brussel wonen en 40 jaar en ouder zijn, sturen eveneens vaker geld op, terwijl de tweede generatie - hoewel ze ook geld opstuurt - dat duidelijk minder regelmatig doet. Het hebben van een echtgeno(o)t(e) en/of kinderen is uiteraard ook een bepalende factor, in het bijzonder als het volledige gezin in het buitenland verblijft. Mensen met een moslimgelof sturen ook vaker geld op. Tot slot sturen mensen met een job vaker geld op dan werkzoekenden, studenten en andere inactieven. De integratie op de arbeidsmarkt is dus een sleutelfactor voor transfers, zoals reeds eerder werd aangetoond voor Congolese migranten in België (Schoumaker, Flahaux, et al., 2017).

Tabel 76. Geregelde overdrachten van geld naar het land van oorsprong. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

Geregelde overdrachten van geld (maandelijks of meermaals per jaar)			
Land van oorsprong (**)	% geregelde overdrachten	N	Kansenverhouding (logistische regressie)
DR Congo	43%	300	2.22***
Burundi	32%	131	1.44
Rwanda	27%	166	1.00
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	43%	208	2.35***
Geslacht (**)			
Man	46%	423	1.00
Vrouw	37%	382	0.89
Opleidingsniveau (n.s.)			
Secundair en minder	38%	309	1.00
Hoger kort (3 jaar)	40%	232	0.87
Hoger lang (4 jaar en +)	46%	259	1.38
Gewest (*)			
Brussel	46%	319	2.12***
Vlaanderen	35%	235	1.00
Wallonië	39%	250	1.38
Leeftijdsgroepen (***)			
18-29 jaar	18%	241	0.30***
30-39 jaar	37%	234	0.46***
40-49 jaar	58%	186	1.00
50 jaar en +	58%	144	0.94
Generatie (***)			
Eerste generatie	47%	542	1.00
Generatie 1.5	29%	110	1.05
Tweede generatie	10%	153	0.27***
Activiteit (***)			
Werk	54%	341	2.33***
Werkzoekende	42%	140	1.00
Student	21%	233	0.80
Andere inactieve	36%	90	0.92
Gezinssituatie (***)			
Geen echtgenoot noch kind	21%	284	1.00
Gezin volledig in België	49%	407	1.98**
Gezin gedeeltelijk in België	49%	92	1.54
Gezin volledig in buitenland	69%	22	4.24***
Religie (**)			
Katholiek	35%	366	1.00
Protestant	46%	204	1.44
Andere christelijke religies	37%	121	1.09
Moslim	57%	54	2.49**
Geen religie	29%	47	0.66
Andere/weigering	-	13	-
Totaal	41%	805	

Steekproef: Alle respondenten.
 Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01

De deelnemers aan de enquête namen ook een standpunt in tegenover acht mogelijke redenen om geld op te sturen (Tabel 77). Geld opsturen om het gezin te helpen is duidelijk een zeer belangrijke motivatie (91% van de respondenten gaat akkoord of volledig akkoord), ver boven alle andere. Bijdragen aan de ontwikkeling van het land van oorsprong verschijnt op de tweede positie (51% gaat akkoord of volledig akkoord). De sociale en familiale druk is vaak groot want ongeveer een derde van de respondenten voelt zich verplicht om geld op te sturen om niet slecht bekeken te worden en/of om geapprecieerd te worden. Het opsturen van geld kan immers een verplichting worden waar men op lange termijn moeilijk kan aan ontkomen. Voor een kwart van de respondenten mag men inderdaad niet stoppen met geld op te sturen, eenmaal men daarmee begonnen is. Ongeveer een kwart van de respondenten denkt overigens dat het opsturen van geld hen belet om in België goed te leven. In tegenstelling daarmee blijken de voorbereiding van een terugkeer naar het land van oorsprong of het feit te kunnen tonen dat men geslaagd is, geen belangrijke beweegredenen te zijn. Tot slot kan het opsturen van geld ook een strategie zijn om de sociale positie in de familie of in het sociale netwerk van origine te behouden.

Tabel 77. Opinies over het opsturen van geld naar het land van oorsprong

Kunt u mij zeggen of u akkoord gaat met de volgende uitspraken?	Volledig akkoord	Veeleer akkoord	Veeleer niet akkoord	Helemaal niet akkoord	Weigering/ weet het niet	Totaal	N
Geld opsturen is belangrijk om het gezin te helpen	66%	25%	4%	3%	2%	100%	804
Geld opsturen is belangrijk om bij te dragen tot de ontwikkeling van het land	22%	31%	14%	28%	5%	100%	804
Als je geen geld opstuurt, hebben de mensen in het land van oorsprong een slecht beeld van jou	18%	17%	24%	36%	5%	100%	804
Als je geld opstuurt, is dat omdat je verplicht bent dat te doen	16%	15%	23%	42%	4%	100%	804
Geld opsturen laat toe te worden geapprecieerd door de mensen in het land	12%	21%	21%	41%	5%	100%	804
Geld opsturen belemmert een goed leven in België	12%	15%	20%	48%	5%	100%	804
Als je geld opstuurt, is het niet meer mogelijk om te stoppen	9%	13%	18%	55%	4%	100%	804
Geld opsturen laat toe de terugkeer naar het land voor te bereiden	7%	17%	19%	52%	6%	100%	804
Geld opsturen laat toe te laten zien dat je geslaagd bent	6%	11%	21%	58%	4%	100%	804
Steekproef: Alle respondenten.							

7.2. PLANNEN VOOR EEN TERUGKEER EN HET VERTREK NAAR ANDERE LANDEN

De vestiging in het land van bestemming is niet noodzakelijk definitief. Voor sommigen gaat het om een tijdelijke migratie, gekoppeld aan een project, vooraleer terug te keren naar het land van oorsprong. Voor anderen kan het gaan om een stap in een migratietraject naar andere landen. De plannen kunnen uiteraard veranderen in de loop van de tijd, naargelang de omstandigheden in het land van oorsprong of dat van bestemming. Het komt vaak voor dat mensen van de tweede generatie emigratieplannen koesteren naar hun land van oorsprong of naar andere landen. In dit deel van het rapport gaan we dieper in op de migratieplannen naar het land van oorsprong (de «terugkeer»⁵⁶), en de emigratie naar andere landen. De vraag over de terugkeer van de migranten staat centraal, zowel bij migratiemaatregelen als in het leven van de migranten zelf. Over de terugkeerplannen van migranten en de factoren die een invloed hebben op de terugkeer (Flahaux, 2015) is vanuit een demografisch standpunt weinig bekend, ondanks enkele recente studies (Toma, Castagnone, & Richou, 2015)

7.2.1. Gaan wonen in het land van oorsprong? Onzeker en veraf

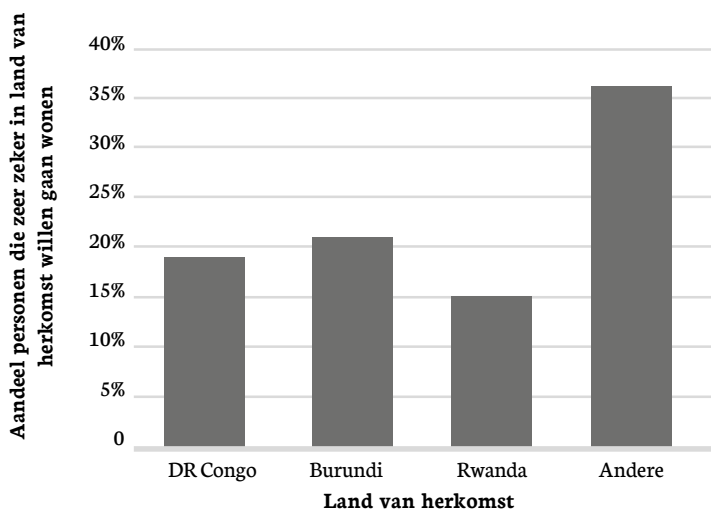
In totaal verklaart een kwart van de respondenten dat ze zeker in het land van oorsprong zal gaan wonen (Tabel 78, Figuur 25). Een ander kwart verklaart dat ze er zeker niet zullen terugkeren, en ongeveer de helft van de respondenten denkt dat ze misschien in het land van oorsprong gaan wonen. Uit deze resultaten blijkt dat de toekomstplannen erg onzeker zijn. Globaal laat een meerderheid van de respondenten de deur op een kier voor het idee om in het land van oorsprong te gaan wonen, zonder dat het bij de meesten onder hen gaat om een vast voornemen. Sommige groepen hebben concretere plannen dan anderen om in het land van oorsprong te gaan wonen. Dat is het geval bij hogeropgeleiden, mensen die niet uit landen komen die vroeger door België werden gekoloniseerd, die de Belgische nationaliteit niet hebben, en die in Brussel wonen. De intentie om in het land van oorsprong te gaan wonen is ook bijzonder sterk bij mensen van wie het hele kerngezin (echtgenoot en/of kinderen) in het land van oorsprong woont. Het gaat gedeeltelijk om mensen die hier kwamen studeren, en vanaf het begin wilden terugkeren. Deze terugkeerplannen kunnen in de loop van de tijd natuurlijk vervagen, zoals werd besproken in het eerste hoofdstuk, maar bij transnationale gezinnen blijven ze ondanks alles sterk. Omgekeerd denkt slechts 10% van de mensen van de tweede generatie dat ze ooit zeker in het land van oorsprong zullen gaan wonen. Een logistische regressie bevestigt de verschillen die hiervoor werden besproken. Opnieuw beschikken we niet over vergelijkbare gegevens van Marokkaanse en Turkse Belgen.

⁵⁶ We spreken over terugkeer, ook al gaat het bij mensen die geboren zijn in België niet om een terugkeer.

Tabel 78. Intentie om zich te vestigen in het land van oorsprong. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

Denkt u dat u ooit in het land van oorsprong gaat wonen?							
	Ja, zeer zeker	Ja, dat is mogelijk / misschien	Neen	Weigering/ weet het niet	Totaal	N	Kansenverhouding (logistische regressie). Denkt zeer zeker te wonen in land van oorsprong)
Land van oorsprong (***)							
DR Congo	19%	51%	27%	4%	100%	300	1.22
Burundi	21%	55%	25%	0%	100%	130	1.26
Rwanda	15%	45%	31%	9%	100%	166	1.00
Andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika	36%	45%	16%	3%	100%	207	2.96***
Geslacht (n.s.)							
Man	30%	47%	20%	3%	100%	422	1.00
Vrouw	22%	49%	25%	4%	100%	381	0.72
Opleidingsniveau							
Secundair en minder	18%	49%	28%	5%	100%	308	1.00
Hoger kort (3 jaar)	26%	48%	24%	2%	100%	232	1.68*
Hoger lang (4 jaar en +)	34%	47%	15%	4%	100%	259	1.96**
Gewest (***)							
Brussel	30%	41%	26%	3%	100%	319	1.67*
Vlaanderen	22%	44%	31%	3%	100%	235	1.27
Wallonië	24%	59%	12%	5%	100%	249	1.00
Leeftijdsgroepen (n.s.)							
18-29 jaar	24%	47%	24%	5%	100%	240	0.86
30-39 jaar	26%	47%	22%	5%	100%	234	0.65
40-49 jaar	30%	46%	22%	2%	100%	185	1.00
50 jaar en +	24%	51%	21%	3%	100%	144	1.18
Generatie (***)							
Eerste generatie	30%	48%	19%	3%	100%	540	1.00
Generatie 1.5	17%	56%	21%	7%	100%	110	0.77
Tweede generatie	10%	33%	53%	4%	100%	153	0.39**
Discriminatie (n.s.)							
Neen	25%	45%	23%	8%	100%	135	1.00
Ja	26%	48%	22%	3%	100%	668	1.34
Activiteit (***)							
Werk zonder declassering	21%	45%	31%	4%	100%	157	1.03
Matige declassering	19%	72%	7%	2%	100%	66	0.79
Zware declassering	29%	50%	18%	3%	100%	117	1.52
Werkzoekende	23%	51%	24%	2%	100%	140	1.00
Student	36%	38%	19%	7%	100%	233	2.21**
Andere inactieve	20%	49%	28%	3%	100%	90	0.93
Nationaliteit (***)							
Belg	19%	49%	28%	4%	100%	507	1.00
Andere	35%	46%	16%	3%	100%	296	1.63*
Gezinssituatie (**)							
Geen echtgenoot noch kind	27%	43%	25%	5%	100%	283	1.00
Gezin helemaal in België	23%	49%	24%	4%	100%	406	0.99
Gezin gedeeltelijk in België	28%	56%	14%	3%	100%	92	0.84
Gezin volledig in buitenland	74%	18%	8%	0%	100%	22	3.27*
Totaal	26%	48%	22%	4%	100%	803	
N	177	223	217	8	803		
Steekproef: Alle respondenten. Statistische betekenis: n.s.: niet-significant, * : p<0.10, ** : p<0.05, *** : p<0.01							

Figuur 25. Personen met zeer vaste intentie om in het land van oorsprong te gaan wonen

De belangrijkste redenen die iemand drijven om in het land van oorsprong te gaan wonen zijn gekoppeld aan het gevoel zich daar meer thuis te voelen en bij de eigen familie te willen leven, en aan het feit dat dit vanaf het vertrek zo gepland was of om daar op pensioen te gaan (Tabel 79). Het verlangen om bij te dragen tot de ontwikkeling van het land van oorsprong wordt door ongeveer een kwart van de respondenten vermeld, en de levenskwaliteit, door een respondent op vijf. Carrière mogelijkheden of een moeilijk leven in België blijken echter niet doorslaggevend te zijn. Dit sluit aan bij de resultaten van de vorige tabel: geen werk hebben, of onder het opleidingsniveau moeten werken ('declassering') worden niet duidelijk gekoppeld aan het verlangen om in het land van oorsprong te gaan wonen. Tot slot zijn er velerlei redenen, en veeleer in de gezinssfeer of gekoppeld aan het gevoel thuis te zijn. De vermelde redenen om niet in het land van oorsprong te gaan wonen verwijzen hoofdzakelijk naar het feit zich goed te voelen in België en er te wonen met het gezin, en ook naar de economische, sociale en politieke instabiliteit in het land van oorsprong.

“Nu keer ik eenmaal per jaar terug. De eerste keer dat ik terugkeerde was vorig jaar, in 2015, en het was de eerste keer sinds een twintigtal jaar, nu heb ik dus beslist om elk jaar terug te keren (...) Voor zaken en voor het plezier”. (jonge Congolees-Belgische man, 31 jaar, januari 2017)

Tabel 79. Redenen om te overwegen om al dan niet te gaan wonen in het land van oorsprong

Redenen om te overwegen om te gaan wonen in het land van oorsprong	%	Redenen om niet te overwegen om te gaan wonen in het land van oorsprong	%
Gevoel meer thuis te zijn	39%	Voelt zich goed in België	56%
Dicht bij zijn gezin wonen	39%	Kinderen en gezin gevestigd in België	37%
Om op pensioen te gaan	30%	Weinig stabiele economische/sociale/politieke situatie	36%
Gepland vanaf het begin	26%	Weinig uitgebouwde gezondheidszorg	25%
Bijdragen aan ontwikkeling	24%	Onderwijs van minder goede kwaliteit	18%
Betere levenskwaliteit	18%	Moelijkheden met regels, corruptie	18%
Zodat zijn kinderen het land van oorsprong kennen	15%	Geen gevoel van verbondenheid met het land van oorsprong	12%
Betere carrièremogelijkheden	13%	Moelijk om in geval van problemen terug te komen naar Europa	5%
Problemen om in België te leven	12%	Andere	1%
De kennissen zijn er vertrokken	4%	Weigering/weet het niet	4%
Andere	4%		
Weigering/weet het niet	4%		
N	554	N	215
Steekproef: Respondenten die overwegen om ooit in het land van oorsprong te gaan wonen. Meerdere antwoorden mogelijk. De som van de percentages is hoger dan 100%.		Steekproef: Respondenten die niet overwegen om ooit in het land van oorsprong te gaan wonen. Meerdere antwoorden mogelijk. De som van de percentages is hoger dan 100%.	

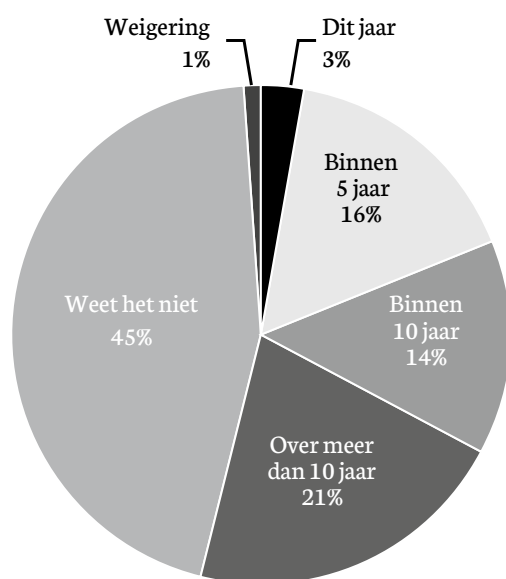
Vestigingsplannen in het land van oorsprong zijn globaal veeleer veraf en vaag. Van de 554 personen die verklaarden dat ze overwogen om in het land van oorsprong te gaan wonen, weet de meerderheid niet wanneer ze dit zullen doen (45%) of denkt ze aan een periode van meer dan tien jaar (21%). Toch overweegt 19% een terugkeer binnen de vijf volgende jaren (Tabel 80, Figuur 26). Zelfs bij mensen die verklaren zeker in het land van oorsprong te gaan wonen, denkt slechts 39% aan de korte termijn. De grote meerderheid van de respondenten (87%) bevestigt overigens dat ze nog geen enkele stap gezet heeft om in het land van oorsprong te gaan wonen. De belangrijkste stap die al werd gezet (6%) is dat er gespaard wordt. Deze plannen zijn dus nauwelijks uitgewerkt en het is mogelijk dat sommige nooit geconcretiseerd zullen worden.

Tabel 80. Overwogen timing om in het land van oorsprong te gaan wonen

Plannen om in het land van oorsprong te gaan wonen			
Hebt u een idee van de timing?	Denkt zeer zeker te gaan wonen in het land van oorsprong	Denkt misschien/ indien mogelijk te gaan wonen in het land van oorsprong	Alle respondenten, ongeacht het plan
Dit jaar	9%	0%	3%
In de 5 volgende jaren	30%	9%	16%
In de 10 volgende jaren	18%	12%	14%
In meer dan 10 jaar	16%	23%	21%
Weet het niet	27%	55%	45%
Weigering	1%	1%	1%
Totaal	100%	100%	100%
N	177	377	554

Steekproef: Alle respondenten.
 Het verschil tussen de twee groepen van personen is statistisch significant ($p < 0.01$).

Figuur 26: Overwogen timing om in het land van oorsprong te gaan wonen

7.2.2. In een ander land gaan wonen? Een plan dat vooral leeft bij jongeren

Nauwelijks 9% van de respondenten verklaart dat ze zeker in een ander land willen gaan wonen dan in België of het land van oorsprong (Tabel 81). Bijna een derde van respondenten overweegt misschien, en de helft van de respondenten overweegt helemaal niet om elders te gaan wonen. Nog meer dan bij het terugkeren naar het land van oorsprong, blijft het voor de meeste mensen vrij hypothetisch of ondenkbaar om in een ander land te gaan wonen. De gegevens over de timing en de gezette stappen, die we daarnaast verzamelden, geven eveneens aan dat het om weinig concrete plannen gaat.

Het aandeel van de mensen die zeker overwegen om elders te gaan wonen blijft gering, ongeacht de kenmerken van de respondenten. Enkel wie jonger is dan 30 jaar onderscheidt zich lichtjes omdat men meer de voorkeur geeft aan het verhuizen naar een ander land. Dat verschilt dus van een migratie naar het land van oorsprong, waarin de jonge generaties minder zin hebben. De sociaalprofessionele situatie en discriminatie blijken geen invloed te hebben op de intentie om België te ruilen voor een ander land. In tegenstelling tot wat men zou kunnen denken, en wat al aangetoond is in andere situaties (Toma et al., 2015), vindt men de moeilijke participatie op de arbeidsmarkt niet doorslaggevend bij het maken van emigratieplannen. Als we de respondenten echter vragen om uit te leggen waarom ze België zouden willen verlaten, dan vermelden ze vaak het zoeken naar betere levensomstandigheden en professionele redenen (ongeveer een derde van de respondenten). Deze motivaties komen vaker voor dan gezins- en studieredenen.

Discriminatie wordt niet expliciet vermeld, maar kan toch een rol spelen. Op basis van de kwalitatieve interviews moeten we het idee van een «definitieve terugkeer» echter nuanceren en beklemtonen dat het de bedoeling is om actief te blijven in een transnationale ruimte, die niet beperkt is tot een nationaal grondgebied, ook bij de jongeren. Sommigen volgen deze logica al en benutten nu al hun «migratiekapitaal» (migrant capital) (Ryan et al., 2015) dat ze geërfd hebben van hun familiegeschiedenis (i.e. een kapitaal dat tegelijk sociaal, cultureel en economisch is).

Tabel 81. Intentie om zich in een ander land te vestigen. Variaties volgens sociaaleconomische kenmerken en de kansenverhouding van een logistische regressie

Denkt u er aan ooit te gaan leven in een ander land?							
	Ja, zeer zeker	Ja, dat is mogelijk / misschien	Neen	Weigering / weet het niet	Totaal	N	Kansenverhouding (logistische regressie). Denkt zeer zeker elders te wonen.
Land van oorsprong (n.s.)							
DR Congo	7%	34%	54%	5%	100%	300	0.99
Burundi	13%	37%	46%	4%	100%	130	1.98
Rwanda	8%	42%	42%	9%	100%	166	1.00
Andere Franstalige Afrikaanse landen	10%	33%	49%	7%	100%	207	1.59
Geslacht (n.s.)							
Man	8%	37%	47%	7%	100%	422	1.00
Vrouw	9%	32%	53%	6%	100%	381	0.95
Opleidingsniveau (n.s.)							
Secundair en minder	9%	32%	55%	4%	100%	308	1.00
Hoger kort (3 jaar)	9%	40%	48%	4%	100%	232	1.21
Hoger lang (4 jaar en +)	8%	35%	47%	10%	100%	259	1.29
Gewest (**)							
Brussel	9%	34%	52%	6%	100%	319	1.41
Vlaanderen	10%	27%	60%	4%	100%	235	1.51
Wallonië	8%	42%	41%	9%	100%	249	1.00
Leeftijdsgroepen (**)							
18-29 jaar	15%	44%	35%	6%	100%	240	4.04*
30-39 jaar	6%	32%	56%	6%	100%	234	1.28
40-49 jaar	8%	32%	52%	9%	100%	185	1.47
50 jaar en +	5%	29%	59%	6%	100%	144	1.00
Generatie (****)							
Eerste generatie	8%	30%	54%	8%	100%	540	1.00
Generatie 1.5	13%	51%	34%	2%	100%	110	0.81
Tweede generatie	9%	42%	46%	3%	100%	153	0.48
Discriminatie (n.s.)							
Neen	8%	27%	55%	10%	100%	135	1.00
Ja	9%	36%	49%	6%	100%	668	0.99
Activiteit (n.s.)							
Werk zonder declassering	12%	32%	48%	9%	100%	157	2.52
Matige declassering	9%	33%	56%	2%	100%	66	1.59
Zware declassering	9%	34%	56%	2%	100%	117	1.79
Werkzoekende	5%	32%	56%	7%	100%	140	1.00
Student	9%	44%	40%	8%	100%	233	1.25
Andere inactieve	9%	27%	57%	8%	100%	90	1.81
Nationaliteit (n.s.)							
Belg	9%	37%	49%	5%	100%	507	1.00
Andere	8%	32%	52%	8%	100%	296	0.60
Gezinssituatie (n.s.)							
Geen echtgenoot of kind	12%	41%	42%	6%	100%	283	1.00
Gezin volledig in België	7%	32%	55%	6%	100%	406	0.72
Gezin gedeeltelijk in België	8%	33%	49%	10%	100%	92	1.03
Gezin volledig in buitenland	2%	33%	63%	3%	100%	22	0.27
Totaal	9%	35%	50%	7%	100%	803	
N	71	293	389	50	803		803

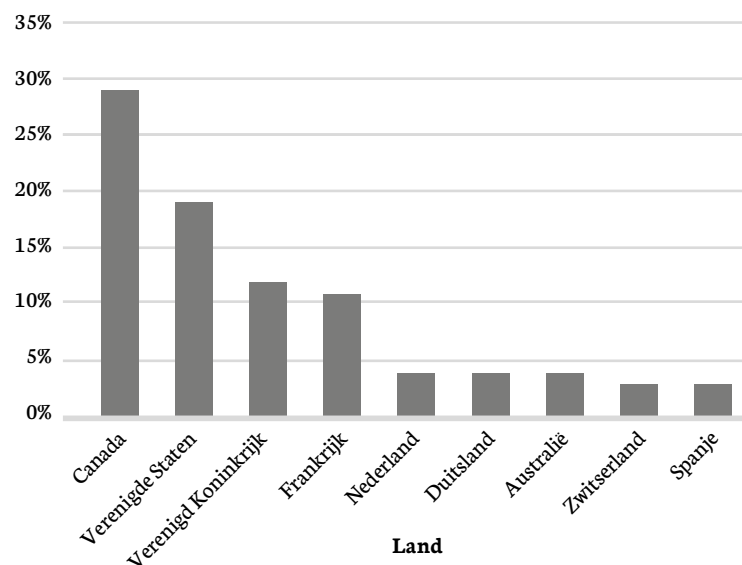
Steekproef: Alle respondenten.
 Statistische betekenis: * p<0.10, ** p<0.05, *** p<0.01

Canada en de Verenigde Staten staan duidelijk bovenaan bij de bestemmingen die worden vermeld door mensen die overwegen om in een ander land te gaan wonen, in het bijzonder bij mensen die dat ‘met zekerheid’ overwegen (Tabel 82, Figuur 27). Deze voorkeur voor Noord-Amerika werd al aangetoond in enquêtes bij emigratiekandidaten in DR Congo (Schoumaker, Flahaux, en al., 2017). Bovendien wordt deze voorkeur ook steeds meer zichtbaar in de migratiestromen naar de Verenigde Staten en Canada, die in de afgelopen jaren toegenomen zijn (Flahaux & Schoumaker, 2016; Demart, 2016). Betere carrièremogelijkheden zijn een doorslaggevend element in de keuze van deze landen, zo’n twee derde van de respondenten vermelden deze reden als motief voor een eventuele migratie naar deze landen. De perceptie van een betere levenskwaliteit en een grote openheid van Afro-descendenten komt ook vaak voor (Tabel 83). Los daarvan behoren ook Europese landen tot de potentiële bestemmingen, in het bijzonder Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, maar deze zijn duidelijk minder aantrekkelijk. Ook deze landen worden geassocieerd met betere carrièremogelijkheden, maar in mindere mate dan bij de Noord-Amerikaanse landen. Tot slot, geen enkel land van Sub-Sahara-Afrika of Azië trekt een significant aantal emigratiekandidaten aan.

Tabel 82. Landen overwogen door personen met de intentie om in een ander land te gaan wonen

Plan om in een ander land te gaan wonen			
Landen	Denkt zeer zeker elders te gaan wonen	Denkt misschien / indien mogelijk	Alle respondenten, ongeacht hun plan
Canada	27%	30%	29%
Verenigde Staten	28%	17%	19%
Verenigd Koninkrijk	16%	11%	12%
Frankrijk	18%	9%	11%
Nederland	3%	5%	4%
Duitsland	4%	4%	4%
Australië	10%	3%	4%
Zwitserland	1%	3%	3%
Spanje	3%	3%	3%
Andere	71	293	364
Steekproef: Respondenten die overwegen om in een ander land te gaan wonen dat verschillend is van hun land van oorsprong.			

Figuur 27: Landen overwogen door personen met de intentie om in een ander land te gaan wonen

Tabel 83. Vermelde redenen om te overwegen in een ander land te gaan wonen, per landengroep

Om welke redenen overweegt u in dit/(deze) land(en) te gaan wonen?	Canada en/of Verenigde Staten	Europa
Betere carrièremogelijkheden	62%	54%
Betere levenskwaliteit, een vrediger leven	44%	36%
Grotere openheid voor personen van Afrikaanse origine	34%	22%
Ik heb kennissen die daar naartoe gegaan zijn	28%	25%
Wonen bij zijn gezin	6%	6%
Andere	11%	19%
N	152	131
Steekproef: Respondenten die overwegen om in een ander land te gaan wonen dat verschillend is van hun land van oorsprong.		

7.3. BESLUIT

Uit dit hoofdstuk blijkt dat er veel geregelde contacten zijn met het land van oorsprong. Een kwart van de bevroegde Afro-descendenten heeft dagelijks contact met mensen die in het land van oorsprong wonen, en zo'n 60% minstens eenmaal per week. Er zijn meer contacten met het land van oorsprong als de respondenten een studentenstatuut hebben en een groot deel van hun gezin nog in het land van oorsprong woont. Het aantal contacten vermindert in de loop van de generaties: ongeveer 34% van de contacten

heeft minder dan eenmaal per maand plaats en gaat slechts over 16% van generatie 1.5 (en 11% bij de eerste generatie). In dezelfde lijn is het opsturen van geld belangrijker bij de eerste generatie. Hetzelfde patroon vinden we terug bij mensen van Congolese origine en bij personen die afkomstig zijn uit de andere Franstalige landen van Sub-Sahara-Afrika.

Over het algemeen toont de band met het land van oorsprong via de media (TV, radio, kranten) aan dat er vrij geregelde contacten zijn, hoewel ze minder uitgesproken zijn dan de persoonlijke contacten.

Ondanks de talrijke contacten met het land van oorsprong, zijn bezoeken aan het land doorgaans veeleer zeldzaam: nauwelijks een persoon op twee bezocht het land van oorsprong sinds zijn aankomst in België of sinds zijn geboorte. In het algemeen brengt men slechts na een (zeer) lange tijd een bezoek aan het land van oorsprong: meer dan twee derde van de geïnterviewde Afro-descendenten gaat pas na tien jaar verblijf in België terug. Mensen van Rwandese origine keren minder terug naar het land van oorsprong, wat vaak aansluit bij hun beslissing om te emigreren omwille van conflictsituaties. Maar daarnaast nemen ze ook afstand van de binnenlandse politiek in het land van oorsprong, zoals blijkt uit de vraag over de nationale verbondenheid. Daartegenover staan hogeropgeleiden en mensen die in België kwamen studeren: zij keren vaker terug.

Een reden om niet of weinig terug te keren naar het land van oorsprong betreft de reiskosten (voor DR Congo, Rwanda en Burundi). Dat verschilt duidelijk van de migratie en post-migratiedynamieken die werden vastgesteld bij de Marokkaanse en de Turkse Belgen.

Deze studie laat ook zien dat de migratieplannen (terugkeer, vertrek, re-emigratie) kunnen veranderen in de loop van de tijd, naargelang van de omstandigheden in het land van oorsprong of in het ontvangstland. Het gebeurt vaak dat mensen van de tweede generatie emigratieplannen koesteren, naar het land van oorsprong of naar andere landen.

In totaal verklaart een kwart van de respondenten dat ze zeker in het land van oorsprong willen gaan wonen, terwijl een ander kwart zeker is dat ze niet willen terugkeren. Ongeveer de helft van de respondenten denkt dat ze misschien ooit in het land van oorsprong gaan wonen.

Wat betreft het verlangen naar een eventuele «terugkeer» naar het land van oorsprong, zien we echter grote verschillen tussen de eerste generatie (78%) en generatie 1.5 (74%), aan de ene kant, en de tweede generatie (43%), aan de andere kant.

Twee van de (altijd vele) onderliggende redenen om terug te keren, zijn: bij de familie willen wonen, en ook, bijdragen tot de ontwikkeling van het land van oorsprong.

We noteren ook dat er vaak wordt gesproken over terugkeerplannen, maar dat de grote meerderheid geen concrete stappen zet om zich opnieuw te vestigen in het land van oorsprong.

Tot slot komt het vaak voor dat mensen van de tweede generatie plannen koesteren om te emigreren naar andere landen. 51% van de tweede generatie denkt daaraan en 64% van generatie 1.5. Bestemmingen die populair zijn bij jonge Afro-descendenten omvatten Canada en de Verenigde Staten, in het bijzonder bij personen die hun «migratiekapitaal» met zekerheid willen mobiliseren. Deze landen worden vooral gekozen omdat ze betere carrièremogelijkheden bieden.

Hoofdstuk 8. Besluit

Gebruikte terminologie	Betrokken personen
Congoese Belgen, Rwandese Belgen, Burundese Belgen	Personen die afkomstig zijn uit DR Congo, Rwanda en Burundi, in België verblijven en al dan niet beschikken over de Belgische nationaliteit
Andere landen van Franstalig Sub-Sahara-Afrika	Controlegroep die bestaat uit personen die afkomstig zijn uit de andere landen van Franstalig Afrika (hoofdzakelijk Kameroen, Guinee, Togo, Ivoorkust en Senegal)
Afro-descendenten van België	Alle personen van de hierboven beschreven twee groepen

Deze studie had een dubbel doel. Enerzijds het verzamelen van unieke gegevens over de Congolese, de Rwandese en de Burundese Belgen (de doelgroep), en, anderzijds nagaan in welke mate deze groep zich onderscheidt van andere populaties die afkomstig zijn uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika en in België verblijven (de controlegroep). In de lijn van de studies die de Koning Boudewijnstichting liet uitvoeren over de Turkse en de Marokkaanse Belgen, wordt hier dus opnieuw een gedetailleerd portret van een gemeenschap voorgesteld. Deze allereerste studie van Afro-descendenten in België levert unieke gegevens op zodat we deze groep beter leren kennen. Er zijn verschillen en gelijkenissen met andere groepen met een migratieachtergrond, die traditioneel meer werden bestudeerd, maar we schetsen ook een beeld van hun specifieke kenmerken en hun interne diversiteit.

8.1. EEN BETERE KENNIS VAN DE AFRO-DESCENDENTEN IN BELGIË VIA ZES KERNRESULTATEN

Dit zeer contrasterende gemeenschapsportret levert zes kernresultaten op.

8.1.1. Een duurzame vestiging

Ten eerste zijn de **Afro-descendenten zich duurzaam aan het vestigen in België**. Ze vormen een bevolkingsgroep van zo'n 250.000 mensen, hoofdzakelijk jong en geboren in Afrika. Ze verblijven in de drie gewesten van het land, maar zijn het sterkst geconcentreerd in het Brussels Gewest. 56% van de respondenten heeft de Belgische nationaliteit.

De helft voelt zich thuis in België, al is er een significant verschil tussen de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen en de rest van de bevroegde Afro-descendenten. Deze laatste groep kwam recenter aan in België en voelt zich hier nog duidelijk minder thuis. Deze laatsten hebben ook minder vaak de Belgische nationaliteit. De meerderheid van de respondenten voelt zich zowel Afrikaan als Belg, maar veel minder Europeaan. Het gevoel zich thuis of Belg te voelen wordt echter sterk op de proef gesteld door het feit dat ze het gevoel hebben door de meerderheidsbevolking niet te worden beschouwd als Belg.

De vestiging van Afro-descendenten in België vertaalt zich in **een meer uitgesproken inclusie van de tweede generatie** die haar gevoel van verbondenheid met België benadrukt en zich minder gezien voelt als een vreemdeling. In vergelijking met de eerste generatie staat deze generatie positiever tegenover waarden zoals de gelijkheid tussen man en vrouw of maatschappelijke vraagstukken zoals euthanasie, echtscheiding, abortus en homoseksualiteit. Deze generatie gaat ook vaker om met mensen zonder migratieachtergrond. Deze tendens wordt echter geneutraliseerd door de effecten van de aanzienlijke etnisch-rationale discriminatie die hen het gevoel geven dat de gelijkheid van kansen vooral opgaat voor de Belgen zonder migratieachtergrond.

Hoewel vrouwen een grotere sociale afstand ervaren, maken ze meer plannen dan mannen om zich in België te vestigen. Hun intentie blijkt uit een

grote ambitie om de Belgische nationaliteit te verwerven. Ze engageren zich ook meer in religieuze praktijken en hebben meer het gevoel dat de meerderheidsbevolking hen als vreemdelingen bekijkt.

8.1.2. Hogeropgeleid, maar ook werkloosheid en declassering

Ten tweede hebben **Afro-descendenten een zeer hoog opleidingsniveau in vergelijking met het gemiddelde van de andere groepen met een migratieachtergrond en in vergelijking met het algemene gemiddelde in België**. Toch worden ze meer getroffen door werkloosheid en een extreem hoge declassering. Dit toont aan dat het opleidingsniveau niet noodzakelijk leidt tot een betere participatie op de arbeidsmarkt. Het verwijst onrechtstreeks naar het effect van discriminatiemechanismen. Meer dan 60% van de Afro-descendenten heeft een diploma hoger onderwijs. Voor Congolese, Rwandese en Burundese Belgen is dit zo voor alle basiscategorieën samen genomen (nationaliteit, gender, generatie). Het resultaat gaat echter niet op voor de hele populatie van Afro-descendenten. Deze situatie is gedeeltelijk te verklaren door het feit dat een groot deel van deze bevolking als student naar België is gekomen. Dat is ook een verschil met de Turkse en Marokkaanse immigratie, waarbij de grote meerderheid van de eerste generatie in de naoorlogse periode naar België gekomen is in het kader van de rekrutering van arbeidskrachten.

Een vergelijking tussen de twee generaties van de Afro-descendenten en de Turkse en Marokkaanse Belgen is niet echt mogelijk. De tweede generatie van Marokkaanse origine heeft steeds vaker een diploma hoger onderwijs, een tendens die we nog niet echt waarnemen bij de tweede generatie van Turkse origine (Torrekens & Adam, op.cit.). De tweede generatie van de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen is, in zijn globaliteit, nog te jong om afgestudeerd te kunnen zijn. Ze lijkt wel te kiezen voor een hoog opleidingsniveau, en vooral voor korte hogere studierichtingen (bachelor, 3 jaar), maar deze gegevens zullen pas over enkele jaren kunnen worden bevestigd.

De vrouwen zijn even goed opgeleid als de mannen, al kiezen ze minder voor langere hogere studies (master of doctoraat). In vergelijking met de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen, heeft de groep van bevraagde Afro-descendenten vaker een diploma secundair onderwijs, en minder een diploma van het hoger onderwijs van het korte type. Ze kiezen echter wel evenveel voor hoger onderwijs van het lange type.

Ondanks het erg hoge opleidingsniveau bevindt **56% van de Afro-descendenten zich in een situatie van (lichte, matige of sterke) declassering**. Alle groepen worden geconfronteerd met declassering, maar bij de Rwandese Belgen is dat in vergelijking minder het geval. Verklarende factoren van declassering zijn: de plaats van afgifte van het diploma (i.e. in het land van oorsprong), het feit dat dit diploma in België niet wordt erkend en de gelijkwaardigheid niet wordt verkregen (of aangevraagd) en het bezit van een diploma hoger onderwijs van het lange type. Dit bewijst het belang van het beleid rond de erkenning van diploma's, en van de studiekeuze.

De werkloosheid van de Afro-descendenten ligt viermaal hoger dan bij de Belgen zonder migratieachtergrond en driemaal hoger voor de tweede generatie, die in België geboren en geschoold is. Daarnaast is de **sekses een zeer**

discriminerende variabele: vrouwen werken minder onder hun niveau dan mannen, maar komen vrijwel enkel in **aanmerking voor sterk etnisch-gekleurde jobs**. Ze zijn in weinig sectoren aanwezig, en worden vooral doorverwezen naar de gezondheidszorg en de huishoudhulp. Mannen kunnen terecht in meerdere en meer diverse sectoren, maar worden vaker getroffen door werkloosheid en werken vaker onder hun opleidingsniveau.

Alle groepen worden geconfronteerd met werkloosheid, maar bij de Rwandese Belgen is dat in vergelijking minder het geval. Het feit dat de Rwandese Belgen etnische netwerken ontwikkelden en hun diploma vaker in België behaalden, verklaart wellicht waarom ze minder vaak werkloos zijn en minder vaak onder hun opleidingsniveau moeten werken. Daarnaast kregen ze in de jaren 1990 ook vrij vlot toegang tot het vluchtelingenstatuut en tonen ze zich meer voorstander van de post-materiële nationale waarden.

De werkloosheidscijfers van de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen vertonen gelijkenissen met die van de Marokkaanse en Turkse Belgen, maar de discrepantie tussen het opleidingsniveau en de participatie op de arbeidsmarkt is uniek voor de eerste groep.

8.1.3. Een zeer hoog niveau van rassendiscriminatie

Ten derde **worden de Afro-descendenten zeer sterk getroffen door etnisch-rationale discriminatie en racisme en hebben ze het gevoel dat ze niet dezelfde kansen hebben als Belgen zonder migratieachtergrond**. Zo'n 80% van de respondenten verklaart dat ze het slachtoffer waren van discriminatie, ongelijke behandeling en beledigingen voor minstens een van deze twee redenen: huidskleur of origine. Dit cijfer ligt duidelijk hoger dan het cijfer dat werd opgetekend bij de Marokkaanse en Turkse Belgen. Discriminatie (alle redenen samen genomen) treedt hoofdzakelijk op bij het zoeken naar een huis of werk, op school en bij hogere studies, en op de werkplek. Het publieke debat over discriminatie moet dus worden verruimd. Tot op heden wordt immers vooral gefocust op de religieuze overtuiging - zoals het zichtbaar dragen van religieuze symbolen.

We observeren ook **het veelvuldig voorkomen van racistische en discriminerende situaties** in het onderwijs, publieke ruimtes, restaurants, bars, winkels of bij interacties met administratieve en politiediensten. Er zijn weinig verschillen tussen de eerste en de tweede generatie. Bovendien **behoren expliciete racistische beledigingen, naast onrechtstreekse en subtiele vormen van discriminatie**, tot de Belgische sociale realiteit. Een realiteit waarvan de Afro-descendenten de eerste getuigen zijn. De gegevens en verhalen die werden verzameld in de interviews en de focusgroepen wijzen op vroegtijdige, veelvuldige ervaringen (vanaf de lagere school) met racisme, waar later nog discriminatie bijkomt. De beledigingen, de negatieve beeldvorming, het stelselmatig kleineren en vernederen van de Afrikanen (achterlijk, traag, wild, niet-menselijk, vuil enz.) vormen een pregnante, hoogst problematische beeldengalerij, waarmee deze mensen geconfronteerd worden en waarmee de jongsten opgroeien.

Zo'n 80% van de respondenten denkt dat ze niet dezelfde kansen hebben als personen zonder migratieachtergrond om een job te vinden of een woning te huren.

De ondervonden discriminatie versterkt ook het gevoel van ongelijkheid van kansen. Dit vermindert echter bij de tweede generatie. Ervaringen met discriminatie komen in onze steekproef iets meer voor bij 30-49-jarigen, de eerste generatie, mensen die in Wallonië wonen en, in mindere, bij vrouwen.

8.1.4. Het onderwijzen van de koloniale geschiedenis: een nagenoeg unanieme eis
Ten vierde zijn de **Afro-descendenten vragende partij voor herdenkings- en genoegdoeningsmaatregelen in verband met de koloniale geschiedenis en het geleden onrecht.**

De grote meerderheid (91%) van de respondenten denkt dat de koloniale geschiedenis moet onderwezen worden op school en 74% van hen denkt dat de koloniale kwestie te weinig aanwezig is en/of verhuld wordt in het publieke debat.

Er is geen verschil tussen Congolese, Rwandese en Burundese Belgen en de rest van de Afro-descendenten inzake de vraag om herdenkingsmaatregelen. Als het echter gaat over een mogelijke voorkeursbehandeling voor mensen uit de vroegere kolonies (beurzen, verblijfsvergunning, nationaliteit en ontwikkelingshulp), dan wordt dat hoofdzakelijk gesteund door mensen die afkomstig zijn uit Congo, Burundi en Rwanda. Zo'n preferentieel beleid is niet ongewoon in voormalige koloniale staten (Dumbrava, 2014). De symbolische eisen (het weghalen van koloniale monumenten zoals een standbeeld van Leopold II of de veroordeling van als racistisch ervaren boeken zoals *Kuifje in Congo*) trekken duidelijk minder mensen aan, behalve als het gaat over het **Lumumbaplein: meer dan de helft van de door ons bevraagde Congolese, Rwandese en Burundese Belgen vindt dat een legitieme eis.**

Er bestaat een sterke correlatie tussen ervaringen met rassendiscriminatie en het steunen van herdenkingsaanspraken omtrent het koloniale verleden. De herdenkingsaanspraken kunnen ook worden gecorreleerd aan het feit dat de grote meerderheid van de respondenten vindt dat ze worden gezien als vreemdelingen en/of Afrikanen, en dat de beeldvorming over de Afrikanen in België negatief overkomt.

8.1.5. Sterke transnationale dynamieken

Ten vijfde **gebruiken de Afro-descendenten transnationale sociale ruimtes voor hun sociale contacten.** Er zijn veel en frequente contacten met het land van oorsprong, maar ze verminderen in de loop van de generaties. Ondanks de vele contacten met het land van oorsprong, wordt dit land doorgaans vrij weinig bezocht. Migratieplannen voor een eventuele terugkeer naar het land van herkomst variëren in de loop van de tijd, naargelang de omstandigheden, zowel in dit land als in het land van bestemming. Een groot verschil tussen de eerste en tweede generaties gaat over hun toekomstige migratieplannen. De meerderheid van de eerste generaties beschouwen hun land van oorsprong als enige bestemming, maar de tweede generaties overwegen ook andere bestemmingen, als ze die kunnen associëren met betere economische mogelijkheden,

een betere levenskwaliteit en in mindere mate een grotere openheid tegenover mensen met een Afrikaanse achtergrond.

8.1.6. Afro-descendenten hebben meer interesse in politiek dan Belgen zonder migratieachtergrond

Ten zesde zijn **Afro-descendenten meer geïnteresseerd in de Belgische politiek dan de Belgische bevolking in het algemeen**. De sterke politieke interesse van deze groepen is toe te schrijven aan hun hoge opleidingsniveau in vergelijking met de Belgische populatie in haar geheel. Ze zijn wel meer geïnteresseerd in de politiek van hun land van oorsprong, maar desondanks is hun belangstelling voor de Belgische federale en de Europese politiek groter dan het nationale gemiddelde.

Er zijn wel verschillen tussen de generaties. Jongeren hebben meer interesse in de Belgische politiek dan de eerste generatie. De eerste generatie heeft dan weer een meer uitgesproken interesse in de politiek van het land van oorsprong dan de tweede generatie. Een persoon op twee heeft al in België gestemd.

8.2. GENUANCEERDE VASTSTELLINGEN VOLGENS HET LAND VAN OORSPRONG

In het Afro-Belgische landschap is er niet alleen een onderling onderscheid tussen de Congolese, de Rwandese en de Burundese Belgen, maar verschillen ze ook als groep van de andere populaties die afkomstig zijn uit Franstalig Sub-Sahara-Afrika.

Aldus hebben meer Congolezen, Rwandezers en Burundezers van België de Belgische nationaliteit dan de rest van de Afro-descendenten, gaan ze meer stemmen en scharen ze zich meer achter de eisen in verband met het koloniale verleden. Deze drie groepen zijn hoger opgeleid, maar worden desondanks sterk getroffen door werkloosheid, declassering en de etnisch gestratificeerde toegang tot jobs. Ze vertonen echter ook onderlinge verschillen.

Rwandezers voelen zich minder verbonden met hun land van oorsprong, hebben minder transnationale gezinnen, zijn minder vaak werkloos en worden minder geconfronteerd met declassering. Congolezen engageren zich meer in religieuze verenigingen, staan verder af van maatschappelijke onderwerpen zoals echtscheiding, abortus en euthanasie en gaan meer om met mensen van Congolese/Afrikaanse origine. Ze voelen zich minder thuis in België, maar staan wel meer achter herdenkings-, genoegdoenings- en symbolische aanspraken rond het koloniale verleden van België. Dit is een dubbele vaststelling die verwijst naar het belang van een inclusief herdenkingsbeleid.

Burundezers vertonen een opleidings- en declasseringscijfer dat lichtjes hoger is dan dat van de Congolezen, en ze worden ook iets meer getroffen door werkloosheid en inactiviteit. Meer Burundezers vinden dat ze financieel nauwelijks kunnen rondkomen en niet dezelfde kansen hebben als Belgen zonder migratieachtergrond. In vergelijking

met Congolezen voelen ze zich echter meer thuis in België, hebben ze meer contacten met personen van andere oorsprongen en een groter vertrouwen in de overheidsinstellingen. Ze geven ook minder aan geconfronteerd te zijn geweest met discriminerende ervaringen. Tegelijkertijd zijn ze niet naar België gekomen met de idee zich hier te vestigen. Hun keuze voor een tijdelijk verblijf lijkt te steunen op een hele reeks elementen: een uitgesproken belangstelling voor de Burundese politiek, veel contacten met Burundi, onder andere door er vaker naar toe te reizen, een sterk engagement in verenigingen en het feit dat ze minder vaak het hele gezin in België hebben.

In vergelijking daarmee hebben de **Rwandezen**, die min of meer in dezelfde periode en ook omwille van conflicten naar België kwamen, meer plannen om zich hier blijvend te vestigen. Dat kan te maken hebben met de ernst van het conflict, maar het heeft ook een effect op het gevoel van verbondenheid met het ontvangstland. Van de drie groepen hebben Rwandezen vaker het vluchtelingenstatuut verkregen, hun hele gezin verblijft vaker in België, ze voelen zich hier meer thuis, ze hebben vaker een job die aansluit bij hun opleidingsniveau, ze onderhouden meer contacten met andere groepen en ze staan positiever tegenover post-materiële nationale waarden. Al vinden ze vaker dat hun economische situatie niet voldoet en dat ze meer discriminatie ervaren, toch hebben ze globaal minder het gevoel dat ze geen gelijke kansen krijgen. Hoewel deze groep minder vertrouwen heeft in de overheidsinstellingen, gaat ze proportioneel het meest stemmen bij verkiezingen, heeft ze meer interesse in de Belgische politiek en staat ze minder achter de aanspraken in verband met het historische onrecht dat hen werd aangedaan.

Het is interessant te noteren dat de groep die het meest voorstander is van aanspraken in verband met historisch geleden onrecht, de groep is die zich hier al het langst gevestigd en georganiseerd heeft (meer verenigingen heeft opgezet, meer politieke vertegenwoordigers kent) en tegelijk ook de groep is die zich in België het minst thuis voelt.

De **Congolese Belgen** stemden het meest voor Afro-descendenten die zich verkiesbaar stelden, ze hebben minst contacten met personen van andere oorsprongen en staan minder positief tegenover post-materiële waarden. Nochtans hebben zij het meest vertrouwen in de overheidsinstellingen en het minst in verenigingen. We noteren dat ze ook het vaakst mensen zonder papieren zijn geweest, dat ze vaker hun diploma in het buitenland behaalden en vaker eenoudergezinnen tellen.

We hebben dus te maken met contrasterende inclusieplannen. Dat klopt des te meer, als we terugkomen op de specifieke kenmerken van de Congolese, Rwandese en Burundese Belgen in vergelijking met de bevraagde **Afro-descendenten** die afkomstig zijn uit andere landen van Franstalig Sub-Sahara-Afrika. Deze Afro-descendenten zijn meer recent aangekomen, vanaf de jaren 2000, vaak toen ze tussen de 18 en 29 jaar waren en omdat ze wilden studeren of werk vinden. Ze dienden minder asiel- en naturalisatieaanvragen in, en als ze Belg wilden worden, was dat vooral omwille van de werkgelegenheid, en minder voor symbolische motieven (trots Belg te zijn). Politiek participeren ze minder en ze voelen zich minder thuis in België. Desondanks is een groter deel onder hen voorstander van herdenkingsaanspraken gerelateerd aan de koloniale geschiedenis.

8.3. TOT SLOT, EEN MENSELIJK EN SOCIAALECONOMISCH POTENTIEEL OM REKENING MEE TE HOUDEN

Het hier geschetste contrasterende portret van de Afro-descendenten kan geen antwoord geven op alle vragen die rijzen bij het lezen van dit rapport. Bovendien mogen we ons verwachten aan wijzigingen wat betreft de integratie op de arbeidsmarkt van de tweede generatie maar ook met de komst van nieuwe groepen, zoals vluchtelingen uit Eritrea en Soedan. Binnen enkele jaren moeten deze gegevens dus opnieuw bekeken worden.

Twee markante feiten moeten worden onderstreept als afsluiting van deze studie:

Eenzijds, de koloniale geschiedenis van België ontbreekt te vaak in de nationale verhalen die op school worden onderwezen. We zullen in de toekomst niet zonder een publiek collectief debat kunnen over het gedeelde verleden. Ook mogen we kans niet mislopen om een gemeenschappelijke geschiedenis, een nationaal verhaal te vertellen, ter nagedachtenis van de Congolezen, Rwandezers en Burundezers en hun nakomelingen.

Anderzijds, is de discriminatie in het onderwijs beangstigend hoog (zo'n 50%) en moet deze worden aangepakt, net zoals de discriminatie inzake huisvesting en werkgelegenheid.

Zowel de structurele marginalisering van deze burgers als de gebrekkige kennis (en dus gebrekkige respons) van deze groepen bij de overheid, doet denken aan de situatie van Marokkaanse migranten in de jaren 1980. De lange tijd verwaarloosde malaise ontaarde toen in geweld. Hoewel de inclusie van de tweede generatie Afro-descendenten sterker is dan die van de eerste generatie blijft de ervaring met discriminatie groot, en ligt het werkloosheids- en declasseringscijfer ver boven het nationale gemiddelde. Er moet dus, volgens ons, dringend rekening worden gehouden met het menselijke en sociaaleconomische potentieel van deze bevolkingsgroep en geluisterd worden naar hun vraag om erkenning. Dit met het oog op de verwezenlijking van een inclusieve samenleving, ook voor Afro-descendenten.

REFERENTIES

- Adam I. et Martiniello M. (2013) « Divergences et convergences des politiques d'intégration dans la Belgique multinationale. Le cas des parcours d'intégration pour les immigrés », *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 29 (2) : 77-93.
- Adam I. (2007) « Immigrés et minorités ethniques sur le marché de l'emploi. Quelles politiques publiques en Belgique francophone? » In Martiniello Marco & Rea, Andrea (eds.), *Immigration et intégration. Etat des savoirs en Belgique francophone*, Louvain-la-Neuve: Academia-Bruylant p. 179-192.
- Adam et van Dijk (2015) *Renforcer la coopération institutionnelle pour améliorer l'accès des personnes issues de l'immigration au marché du travail*. Brussel: Koning Boudewijn Stichting.
- Andrews K. (2013) *Resisting Racism: Race, Inequality and the Black Supplementary School*, Trentham Books.
- Assumani B. (2016) *Blancs Métis. La Belgique et la ségrégation des Métis du Congo belge et du Ruanda-Urundi (1908-1960)*, Editeur Assumani Budagwa.
- Baruch Y., Budhwar P. S., & Khatri N. (2007) « Brain drain: Inclination to stay abroad after studies », *Journal of World Business*, 42(1): 99-112. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2006.11.004>
- Berger P. L. and T. Luckmann (1966), *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, NY: Anchor Books.
- Bhabha H. (1994) *The Location of Culture*, London/New York, Routledge.
- Bhambra G. K. (2017) « Locating Brexit in the Pragmatics of Race, Citizenship and Empire » in William Outhwaite (ed) *Brexit: Sociological Responses*, London: Anthem Press
- Blumer H. (1969) (1992) *Symbolic Interaction: perspective, and method*, University of California Press, 224p.
- Bofane J. (2016) « J'avoue, j'ai haï Tintin au Congo » In S. Demart et G. Abrassart *Créer en postcolonie. 2010-2015- voix et dissidences belgocongolaises*, Bozar books/ Africalia, pp.64-66
- Bolya, S. C., Godin, M. & Grégoire, N. (2013) « Le Kivu, c'est notre Alsace-Lorraine, Monsieur ! » *Femmes d'origine congolaise dans l'espace public et contraintes de la dénonciation en situation postcoloniale*, *African Diaspora*, (6) : pp. 97-121.
- Bousetta H. (2001); « Immigration, Post-immigration Politics and the Political Mobilisation of Ethnic Minorities. A comparative Case-Study of Moroccans in Four European Cities », thèse de doctorat non publiée, Katholieke Universiteit Brussel, Brussel, België
- Bracke S. & Fadil N. (2011) « Is the Headscarf Oppressive or Emancipatory? Field Notes from the Multicultural Debate », *Religion and Gender*, 2(1), pp.36-56. DOI: <http://doi.org/10.18352/rg.40>.
- Brubakers R. (2001) « The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States », *Ethnic and Racial Studies*, Volume 24, 2001 - Issue 4 , pp.531-548.
- Butler J. (2005) *Trouble dans le genre. Pour un féminisme de la subversion*, Paris, Éd. La Découverte, 2005, 284 p
- Clark Hine D., Tricia D., Small S. (2009) *Black Europe and the African Diaspora*, Urbana and Chicago, University of Illinois, Press, 368p.

- Collectif Mémoire coloniale (2012), *Migrations congolaises (RDC) en Belgique et postcolonialismes*, Actes du colloque, La lutte contre les discriminations au regard de l'histoire et de la mémoire coloniales : état des lieux, Tervuren, Collectif Mémoire coloniale et lutte contre les discriminations raciales, Brussels, 7 December 2012.
- Collins, P. H. (1990) *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*, Boston, Unwin Hyman: 221-238.
- Crenshaw K. (1989) Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory, and antiracist politics, *The University of Chicago Legal Forum*, 140:139-167.
- Demart S. (2017) "Mémoire de la colonisation, race et citoyennetés postcoloniales" In Xavier Grandjean *Mémoires déclinées*, ed. les Territoires de la Mémoire, coll. "Voix de la mémoire": 211-222
- Demart S. (2017) « Normes morales et sexuelles dans les milieux évangéliques congolais (RDC) et transgressions religieuses » In Audrey Marcillat, Estelle Miramond, Nouri Rupert (ed.), *l'intersectionnalité à l'épreuve du terrain*, Les Cahiers du Cedref, Université Paris Diderot:131-160.
- Demart S. (2016) « Europe is over! Afro-European Mobilities, Former Colonial Metropoles, and New Cosmopolitanisms », ed. J. Narayan & G. Bhambra, *European Cosmopolitanisms: Colonial Histories and Postcolonial Societies*, International Library of Sociology series, Routledge, 136-152.
- Demart S. (2014) "La participation politique des chrétiens d'origine congolaise (RDC) à Bruxelles" In *Migrations subsahariennes et conditions noire en Belgique : à la croisée des regards*, Collection Anthropologie prospective, L'Harmattan-Academia Bruylant, Louvain-la-Neuve: 429-454.
- Demart S. (2013) «Introduction», *Congolese migration to Belgium and postcolonial perspectives. African Diaspora : A Journal of Transnational Africa in a Global World*, 6. Retrieved from <http://orbi.ulg.ac.be/handle/2268/160532>
- Demart S. (2013a) *Histoire orale à Matonge (Bruxelles): un miroir postcolonial*, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 29(1):133-55.
- Demart S. (2013b) "De la transgression des normes morales et sexuelles dans les Eglises de réveil congolaises (en RDC et en diaspora)", *Cahiers d'études africaines*, vol.212 : 783-811
- Demart S. (2013c) «Emeutes à Matonge et ... indifférence des pouvoirs publics?», *Brussels Studies*, Numéro 68, 1er juillet 2013, www.brusselsstudies.be.
- Demart S. (2008) « Le 'combat pour l'intégration' des églises issues du Réveil congolais (RDC) », *Revue européenne des migrations internationales*, vol. 24 n° 3, pp. 147-165.
- Demart S. et L. Bodeux (2013) «Postcolonial stakes of the Congolese political fields (DRC) in Belgium, 50 years after the Independence» In Sarah Demart "Congolese migration in Belgium and postcolonial perspectives" (eds.), *African Diaspora*, vol. 6, <http://booksandjournals.brillonline.com/content/journals/10.1163/18725457-12341242;jsessionid=2o710f8jnjnqa.x-brill-live-02>
- Demart, S. & Grégoire, N. (2015) "Citoyennetés postcoloniales, condition noire et nérophobie." *Politique*, *Revue de débats*, (88).
- Della Porta D. (2013) *Clandestine Political Violence*, Cambridge: Cambridge University Press, 326p
- Desmarez P., P. Ceniccola, V. Cortese, M. Veinstein (2004) « L'entrée des Jeunes dans la vie active », « Les 18-25 ans : une catégorie qui pose question », *L'Observatoire*, n°74,

- Institut de Sociologie, Université Libre de Bruxelles
- De Keyser, T., Delhez, P., & Zimmer, H. (2012) «L'insertion des personnes d'origine étrangère sur le marché du travail», *Revue Économique*, 25-44.
 - De Moor F. et J.-P. Jacquemin (2000) « Notre Congo / Onze Kongo ». La propagande coloniale belge: fragments pour une étude critique, CEC, Bruxelles
 - Direction générale Emploi et marché du travail (2008), "Immigration en Belgique: effectifs, mouvements et marché du travail. Rapport 2008 au SOPEMI (OCDE)", SPF Emploi, travail et concertation sociale, Bruxelles.
 - Docquier F., Lohest O, Marfouk A. (2007) «Brain Drain in Developing Countries», *The World Bank Economic Review*, 21, pp. 193-218.
 - Dubar C. (2000) *La crise des identités. L'interprétation d'une mutation*, Paris : PUF, Le lien social, VII, 239 p.
 - Dumbrava C. (2014) "External Citizenship in European Union Countries", *Ethnic and Racial Studies*, 37(3), 2340-2360.
 - ECLR /CGKR (2011) Persdossier, Discriminatie van personen van Sub-Saharaanse afkomst: een overzicht van stereotypen, 21 mars 2011, http://unia.be/files/Z_ARCHIEF/Persdossier_2011%2003%2021_NL.pdf
 - Eggerickx, T., Poulain, M., & Kesteloot, C. (2002) *La population allochtone en Belgique*, Retrieved 24 March 2017, from http://statbel.fgov.be/nl/modules/digibib/bevolking/3009_la_population_allochtone_en_belgique.jsp
 - ENAR (2014) *Invisible visible minority. Confronting Afrophobia and advancing equality for people of African descent and Black Europeans in Europe*, Bruxelles : ENAR - European Network Against Racism.
 - Etambala M. A. (1989) *Présences congolaises en Belgique, 1885-1940: exhibition, éducation, émancipation, paternalisme*, KU Leuven: doctoral dissertation
 - Falquet, J. et Kian, A. (2015) « Introduction : intersectionnalité colonialité. Débats contemporains », in J. Falquet J. et A. Kian, *Intersectionnalité et colonialité. Débats contemporains*, Cahiers du CEDREF, 7-17.
 - Feld S. (2010) *La main-d'œuvre étrangère en Belgique. Analyse du dernier recensement*, Louvain-la-Neuve, Academia-Bruylant, 181 p.
 - Fibbi, R., & D'Amato, G. (2008). *Transnationalisme des migrants en Europe : une preuve par les faits*. *Revue européenne des migrations internationales*, 24(2): 7-22.
 - Flahaux, M.-L. (2015). *Intention et réalisation de migration de retour au Sénégal et en République démocratique du Congo*. *Population*, 70(1): 103-133.
 - Flahaux, M.-L., & Schoumaker, B. (2016). *Democratic Republic of the Congo: A Migration History Marked by Crises and Restrictions*. *Migration Information Source*.
 - Foa R.S. and Y. Mounk (2016). "The Danger of Deconsolidation: The Democratic Disconnect", *Journal of Democracy* Volume 27, Number 3 July 2016.
 - Freitas A. et Godin M. (2013) « Carrières migratoires des femmes latino-américaines dans le secteur de la domesticité à Bruxelles », *Revue internationale des migrations internationales*, Vol. 29, n° 2: 37-55.
 - Gallagher, S. & Smith, C., 1999, « Symbolic Traditionalism and Pragmatic Egalitarianism : Contemporary Evangelicals, Families and Gender », *Gender and Society*, 13 : 211-233.
 - Garbin D. and M. Godin, (2013), *The African and Black Diaspora: An International Journal*, 6, 113 - 130
 - Garcia, M.-C. 2012. « Des féminismes aux prises avec l'«intersectionnalité» : le

- mouvement Ni Putes Ni Soumises et le Collectif féministe du Mouvement des indigènes de la République », *Cahiers du Genre* 1/2012 (n° 52), 145-165.
- Garrido, M. R. & E. Codó (2014). «Deskilling and delanguaging African migrants in Barcelona: Pathways of labor market incorporation and the value of global English» in S. Canajarah and F. Giampapa (eds.) *Skilled Migration and Global English*. Special issue of *Globalisation, Societies and Education*. DOI: 10.1080/14767724.2014.944757.
 - Gilroy, P. (1987). *There Ain't No Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation* (Routledge Classics).
 - Gilroy P. (2006) *Postcolonial Melancholia*, Columbia University Press.
 - Glaser, Barney G & Strauss, Anselm L. (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Chicago, Aldine Publishing Company.
 - Glick Schiller N. and G. Fouron, (2002) "The Generation of Identity: Redefining the Second Generation Within A Transnational Social Field" In *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*, Ed. P. Levitt and M. Waters. New York: Russell Sage Publication.
 - Glick Schiller N., L. Basch, C. Szanton Blanc (1994) *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*, Taylor & Francis, 344 p.
 - *Global Gender Gap Report (2016)* World Economic Forum, http://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf
 - Godin, M., Herman, B., Rea, A. and Thys, T. (2015), *Moroccan and Congolese Migrant Organizations in Belgium*, In Portes, A. and P., Fernandez-Kelly (Eds.), *The State and the Grassroots: Immigrant Transnational Organizations in Four Continents*. New-York: Berghahn Books, pp.189-211.
 - Goddeeris I. (2016). *Colonial Streets and Statues: Postcolonial Belgium in the Public Space*. *Postcolonial Studies*, 18(2015) (4), 397-409.
 - Goffman E. (1974) *Les rites d'interaction*, Paris, Minuit (trad. d'A. Kihm).
 - Grégoire, N. (2010) "Identity politics, social movement and the state: 'Pan-African' associations and the making of an 'African community' in Belgium." *African Diaspora*, 3 (1), pp. 159-181.
 - Grégoire N. (2013) "Faire avancer la communauté. Diasporas africaines et associacionnisme panafricain en Belgique", Thèse présentée en vue de l'obtention du grade de Docteur en Sciences politiques et sociales, Université Libre de Bruxelles.
 - Grégoire, N. & Mazzocchetti, J. (2013) "Jeunes «blacks», élites associatives «panafricaines» et espaces publics. Altérité «africaine» et luttes collectives pour la reconnaissance en Belgique", *Revue européenne des migrations internationales*, (29)2, pp. 95-114.
 - Griffith R. M. and B. D. Savage, eds. (2006) *Women and Religion in the African Diaspora: Knowledge, Power, and Performance*. Baltimore: Johns. Hopkins University Press.
 - Guarnizo, L.E., Portes, A. and Haller, W. (2003). *Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants*, *American Journal of Sociology*, 108(6):1211-1248.
 - Gubert F. (2010), « Pourquoi migrer? Le regard de la théorie économique », in: *Regards croisés sur l'économie*, 2(8), pp. 96-105.
 - Guénif-Souilamas S. et E. Macé (2004) *Les féministes et le garçon arabe (La Tour d'Aigues: Éditions de l'Aube, 2004; repr. 2006)*, 99 p.

- Guérin-Pace F. (2006) «Sentiment d'appartenance et territoires identitaires», *L'Espace géographique*, vol. 4 (Tome 35), <https://www.cairn.info/revue-espace-geographique-2006-4-page-298.htm>
- Hall S. (1991) «Old and New Identities, Old and New Ethnicities.» *Globalisation and the World System*. Ed. A.D. King. London: Macmillan Educational, 42-68.
- Herman B. (2015), *Vie associative et participation politique des populations issues de l'immigration. Le cas des populations d'origine marocaine, turque et congolaise à Bruxelles*. Thèse de doctorat. Bruxelles : Université Libre de Bruxelles
- Hooghe, M. en Reeskens, T. (2006), *De registratie van niet-EU-kiezers voor de gemeenteraadsverkiezingen van 8 oktober 2006. Een analyse van de gemeentelijke performantiever verschillen*. Leuven : Centrum voor Politicologie, IDO-Working Paper nr. 7.
- Horst, C. (2017) *Making a difference in Mogadishu? Experiences of multi-sited embeddedness among diaspora youth*, *Journal of Ethnic and Migration Studies*. DOI: 10.1080/1369183X.2017.1354161.
- Huddleston, T., & Dag Tjaden, J. (2012). *Immigrant Citizens Survey. How immigrants experience integration in 15 European cities*. Bruxelles: Fondation Roi Baudouin et Migration Policy Group. Retrieved from http://www.immigrantsurvey.org/downloads/ICS_ENG_Full.pdf
- Huddleston T., J. Niessen et J. Dag-Tjaden (2013) "Using EU indicators for immigrant integration" <http://www.migpolgroup.com/portfolio/using-eu-indicators-of-immigrant-integration/>
- Inglehart, R. (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton university press
- Inglehart R. & N. Pippa (2003) *The True Clash of Civilizations Foreign Policy*, No. 135. (Mar. - Apr.), pp. 62-70.
- Jacobs, D., M. Martiniello, A. Rea, (2002) *Changing patterns of political participation of citizens of immigrant origin in the Brussels Capital Region: The October 2000 Elections*, *Journal of International Migration and Integration / Revue de l'intégration et de la migration internationale*, 3 (2): 201-221.
- Hanquinet, L., Vandezande, V., Jacobs, D. & Swyngedouw, M. (2006) *Preparatory Study for Survey and Quantitative Research on Ethnic Minority Groups in Belgium (2006) (téléchargéable - downloadable) Initiative Charles Ullens. Consortium Belge Interuniversitaire sur l'Immigration et l'Intégration, Bruxelles/Brussel, Fondation Roi Baudouin/Koning Boudewijnstichting, 2006.*
- Joppke, J. (2010) *How liberal are citizenship tests ?* in *EUI Working papers, RSCAs 2010/41. How liberal are citizenship tests ? Robert Schuman Centre for advanced studies. EUDO Citizenship observatory*. Edited by R. Baubock and C. Joppke http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/13956/RSCAS_2010_41corr.pdf?sequence=3&sequence=1e=310.p#page=9
- Joppke, C. (2007) *Beyond national models civic integration policies for immigrants in Europe*, *West European Politics*, 40:6, pages 1153-1176.
- Kagné B. (2000) « Africains de Belgique, de l'indigène à l'immigré. L'héritage colonial: un trou du mémoire », *Hommes et Migrations*, 1228(November-December):63-4.
- Kagné B., 2001. « Immigration, stratégies identitaires et mobilisations politiques des Africains en Belgique », In : GOSSELIN, G., et LAVAUD, J.-P., *Ethnicité et mobilisations sociales*, Paris, L'Harmattan, Logiques Sociales.

- Kagné, B., & Martiniello, M. (2001) «L'immigration subsaharienne en Belgique», *Courrier hebdomadaire du CRISP*, (1721), pp.5-49.
- Kofman E. (2013) «Gendered Labour Migrations in Europe and Emblematic Migratory Figures», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39 (4):579-600
- Kofman E. & Lassalle D. (2006) “Lutte contre la discrimination ‘raciale’ au Royaume-Uni?”, *Migrations Société*, n° 105-106, mai-août 2006: 153-165
- Koopmans R. and P. Statham (1999) “Political Claims Analysis: Integrating Protest Event and Political Discourse Approaches”, *Mobilization: An International Quarterly*: September 1999, Vol. 4, No. 2, pp. 203-221.
- Koopmans R. and P. Statham (2000) *Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics: Comparative European Perspectives*. Edited by New York: Oxford University Press.
- Koopmans R., P. Statham, M. Giugni, and F. Passy (2005) *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kymlicka, W. and W. Norman (2000) *Citizenship in Diverse Societies*, Oxford University Press, 456 p.
- Lafleur J.-M. (2004) *Le transnationalisme politique. Pouvoir des communautés immigrées dans leurs pays d'accueil et pays d'origine*, Academia Bruylant :Cahiers Migrations.
- Lamont M., G. Moraes Silva, J. S. Welburn, J. Guetzkow, N. Mizrachi, H. Herzog & E. Reis (2016) *Getting Respect Responding to Stigma and Discrimination in the United States, Brazil, and Israel*, Princeton University Press
- de Lannoy D. (2016) “Tintin au Congo... Et le “contexte de la colonisation”, comme ils disent!” In S. Demart et G. Abrassart *Créer en postcolonie. 2010-2015- voix et dissidences belgo-congolaises*, Bozar books/Africalia, pp.67-69.
- Lessault D. et C. Beauchemin (2009). “Ni invasion, ni exode. Regards statistiques sur les migrations d’Afrique subsaharienne”, *Revue européenne des migrations internationales*, 25(1), 163-194.
- Levitt P. and N. Glick-Schiller (2004) “Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society”, *International Migration Review*, Vol. 38, No. 3:1002-1039.
- Levitt P. and M.C. Waters (eds.) (2002) *The changing face of home: the transnational lives of the second generation*, New York: Russell Sage Foundation.
- Lombardi-Diop C. and Romeo (ed) (2015) «Postcolonial Europe», *Postcolonial Studies*, Vol 18, No 4 - Taylor & Francis Online.
- Manço A. et U. Manço (1992) *Turcs de Belgique : Identités et trajectoires d’une minorité*, Info-Turk, Bruxelles
- Manco U., M.-T. Robert, B. Kalonji (2013) «Postcolonialisme et prise en charge institutionnelle des jeunes belgo-congolais en situation de rupture sociale (Anvers, Bruxelles)»in Sarah Demart «Congolese migrations and postcolonial perspectives», *African Diaspora*, 6(1): 21-45
- Mangalu Mobhe, Agbada (2011), *Migrations internationales, transferts des migrants et conditions de vie des ménages d’origine - Cas de la ville de Kinshasa*, Presses universitaires de Louvain, Louvain-la-Neuve, 304 p.
- Marschall -Fratani, R. (2001) « Prospérité miraculeuse : Pasteurs pentecôtistes et argent de Dieu au Nigeria », Numéro spécial «Figures de la réussite et imaginaires politiques », *Politique Africaine*, 82: 24-44.

- Marschall -Fratani, R. (2009) *Political Spiritualities. The Pentecostal Revolution in Nigeria*, Chicago, University of Chicago Press.
- Martiniello M. (1992) *Leadership et pouvoir dans les communautés d'origine immigrée*, CIEMI, L'Harmattan, Paris.
- Martiniello M. (1998) «Les élus d'origine étrangère à Bruxelles: une nouvelle étape de la participation politique des populations d'origine immigrée», *Revue Européenne des Migrations Internationales*, vol.14, n°2: 123-149.
- Martiniello M. et Perrin N. (2011) *Les pratiques transnationales des migrants en Belgique Vecteur d'intégration ou de repli communautaire ?*, Rapport Fondation Roi Baudouin
- Martiniello M., & Rea A. (2013) *Une brève histoire de l'immigration en Belgique*, Bruxelles: Fédération Wallonie-Bruxelles. Retrieved from <http://orbi.ulg.ac.be/handle/2268/152442>
- Maskens M. (2009) « Identités sexuelles pentecôtistes : féminités et masculinités dans des assemblées bruxelloises », in C. Broqua & F. Eboko (dir.), *Autrepart*, 49 : « La fabrique des identités sexuelles » : 65-81.
- Maskens M. et J. Noret (2007) « La nouvelle Jérusalem. Éléments d'histoire et de sociologie », *Le Figuier*, Bruxelles, n° 1, p. 117-137.
- Mayoyo B. T. 1995. *Migration Sud/Nord, levier ou obstacle ? Les Zairois de Belgique*. Cahiers africains, 13.
- Mazzocchetti J. (2012) « Sentiments d'injustice et théorie du complot. Représentations d'adolescents migrants et issus des migrations africaines (Maroc et Afrique subsaharienne) dans des quartiers précaires de Bruxelles », *Brussels Studies*, Numéro 63, 26.
- Mazzocchetti J. (2014) *Migrations subsahariennes et condition noire en Belgique. A la croisée des regards*, *Investigations d'Anthropologie Prospective*; 8, Academia: Louvain-La-Neuve, 519 p.
- Mazzucato V., Schans D., Caarls K., & Beauchemin C. (2015) «Transnational Families Between Africa and Europe», *International Migration Review*, 49(1), 142-172. <https://doi.org/10.1111/imre.12153>
- Mazzucato V., Schans D., Caarls K., Beauchemin C. (2014) «Transnational families between Africa and Europe», *International Migration Review*. Advance online publication, doi: 10.1111/imre.12153
- Mbembe A. (2005) « La République et l'impensé de la 'race' » In P. Blanchard, N. Bancel and S. Lemaire *La fracture coloniale. La société française au prisme de l'héritage colonial*, Paris : La Découverte: 139-153.
- MYRIA (2016) «Is migratie genderrelated?», *Myriatics*, (6), 10.
- MYRIA (2017) *La migration en chiffres et en droits*, http://www.myria.be/files/MIGRA2017_FR_AS.pdf
- Narayan J. & G. Bhabra (2016) *European Cosmopolitanisms: Colonial Histories and Postcolonial Societies*, International Library of Sociology series, Routledge.
- OECD (2017), *PISA 2015 Results (Volume III): Students' Well-Being*, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264273856-en>
- OCDE. (2007). *Perspectives des migrations internationales: SOPEMI 2007*. Washington: Organization for Economic Cooperation & Development.
- OCDE (2008). *Immigration en Belgique: effectifs, mouvements et marché du travail*. Rapport 2008 au SOPEMI
- OCDE (2014) *Perspectives des migrations internationales*

- OESO (2008). Immigratie in België: aantallen, stromen en arbeidsmarkt. Rapport 2008 aan het SOPEMI
- Oostindie G. (2011) *Postcolonial Netherlands: Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing*, Amsterdam University Press, 288p.
- Portes A. (1997) *Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities*, Princeton: Princeton University, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/portes.pdf>
- Portes A. (2001) «Introduction: the debates and significance of immigrant transnationalism», *Global networks*, Volume 1, Issue 3, July: 181-194
- Rea A., Jacobs D., Teney C. & Delwit P. (2010) «Les comportements électoraux des minorités ethniques à Bruxelles», *Revue française de science politique*, 60 (4): 691-717.
- Rea A. (2006) «Les émeutes urbaines : causes institutionnelles et absence de reconnaissance», *Déviance et Société* 4 (vol. 30): 463-475.
- Robert M.-T. (2016) «Zwarte Piet? Non peut-être! De l'intériorisation précoce des stéréotypes racistes véhiculés par un folklore européen», Sarah Demart et Gia Abrassart, *Créer en postcolonie. Voix et dissidences belgocongolaises (2010-15)*”, Bozar/Africalia, 330p.
- Rumbaut R. G. (2004) «Ages, Life Stages, and Generational Cohorts: Decomposing the Immigrant First and Second Generations in the United States», *The International Migration Review*, 38(3), 1160-1205. <https://doi.org/10.2307/27645429>
- Ryan L.L., Erel U., D'Angelo A. eds. (2015) *Migrant Capital: Networks, Identities and Strategies. Migration, Diasporas and Citizenship*, Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Schoonvaere Q. (2010). *Etude de la migration congolaise et de son impact sur la présence congolaise en Belgique: analyse des principales données démographiques*. Bruxelles: Centre pour l'égalité des chances et la lutte contre le racisme. Retrieved from https://emnbelgium.be/sites/default/files/publications/migration_congolaise_en_belgique.pdf
- Schoumaker B., Castagnone E., Phongi A., Rakotonarivo A., & Nazio T. (2017, à paraître) «Congolese migrants' economic trajectories in Europe and after return» In Cris Beauchemin (Ed.), *Migration between Africa and Europe: Trends, Factors and Effects* (Springer), New York.
- Schoumaker B., Flahaux M.-L., & Mangalu Mobhe A. (2017, à paraître), «Congolese migration in times of political and economic crises» In Cris Beauchemin (Ed.), *Migration between Africa and Europe: Trends, Factors and Effects* (Springer), New York.
- Schoumaker B., & Schoonvaere Q. (2014), «L'immigration subsaharienne en Belgique. Etat des lieux et tendances récentes» In Jacinthe Mazzochetti (Ed.), *Migrations subsahariennes et condition noire en Belgique* (pp. 65-94). Louvain-la-Neuve: Academia/ L'Harmattan. Retrieved from <http://www.editions-academia.be/index.asp?navig=catalogue&obj=article&no=29428>
- Simonsen K.B. (2017) «Does citizenship always further Immigrants' feeling of belonging to the host nation? A study of policies and public attitudes in 14 Western democracies», *Comparative Migration Studies* 5:3, <https://doi.org/10.1186/s40878-017-0050-6>
- Simon P. & Lesné M. (2012) *La mesure des discriminations dans l'enquête*

- «Trajectoires et Origines», Paris, Ined, Document de travail, n°184, 32 p.
- Simon P. & Stavo-Debaugue J. (2004) « Les politiques anti-discriminations et les statistiques : paramètres d'une incohérence », *Sociétés contemporaines*, 54.
 - SPF Emploi / FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg & het Interfederaal Gelijkekansencentrum. (2015), *Socio-economische monitoring 2015, Arbeidsmarkt en origine*, Brussel.
 - SPF (2013) *Monitoring socio-économique*, https://www.unia.be/files/Z_ARCHIEF/monitoring_socio-economique_fr_final.pdf
 - *Statistiques sur l'asile - Statistics Explained* (2017) (n.d.). Retrieved 23 March 2017, from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics/fr
 - Stokkink D., S. Van Doosselaere, S. Pinilla et D. Verdonck (2015) *L'auto-discrimination* : un obstacle supplémentaire dans la quête d'un emploi pour les jeunes issus de l'immigration. *Études & Dossiers*. Octobre 2015
 - Sumata, c., 2002, "Migradollars & poverty alleviation strategy issues in Congo (DRC)", in: *Review of African Political Economy*, vol. 29, n° 93, pp. 619-628.
 - Tarrus, A. (2000) *les nouveaux cosmopolitismes*, ed. de l'Aube, 266p.
 - Teney C. and S.V. Subramanian (2010) "Attitudes toward Homosexuals among Youth in. Multiethnic Brussels", *Cross-Cultural Research*, 44 (2):151-173. 2.
 - Tilly C. (2008) « Describing, measuring and explaining struggle », *Qualitative sociology*, March, vol. 31, n° 1:1-13.
 - Tilly, C. (2007). «Trust networks in transnational migration», *Sociological Forum*, March 2007, vol. 22, n° 1: 3-25.
 - Tilly C. (1986). *The Contentious French*, Cambridge (Mass.), Belknap Press of Harvard University Press, 456p.
 - Toma S., Castagnone E. & Richou C. (2015), *Quels sont les facteurs de migration multiple en Europe ? Les migrations sénégalaises entre la France, l'Italie et l'Espagne*, *Population*, 70(1): 69-101.
 - Torrekens C., & Adam I. (2015) *Marokkaanse en Turkse Belgen: een (zelf)portret van onze medeburgers*, Brussel: Koning Boudewijnstichting, 186p.
 - Thys R. (2017) *Opportunities, obstacles and resistances. The political participation by Brussels based Belgian Moroccan, Belgian Turkish and Belgian Congolese organisations*, thèse de doctorat en sciences politiques et sociales, Université Libre de Bruxelles
 - Unia (2017) *Discriminatie van personen van Sub-Saharaanse afkomst: sterk verbonden met het koloniale verleden*, http://unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Dossier_negrofobie.pdf
 - Vause S. (2011) « Différences de genre en matière de mobilité professionnelle des migrants congolais (RDC) en Belgique », *Espace populations sociétés*, 2011/2 | 2011 : 195-213.
 - Verhaeghe, P.P., Coenen, A., Demart, S., Van der Bracht, K., Van de Putte, B. (2017). *Discriminatie op de private huurmarkt in Brussels Hoofdstedelijk Gewest*, Brussel: Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
 - Vertovec S. (2007) "Super-diversity and its implications", *Ethnic and Racial Studies*, 30:6, 1024-105.
 - Vouyioukas A. and Liapi M. (2013) "Coping with Deskilling: Strategies of Migrant Women Across European Societies", In *Paradoxes of Integration: Female Migrants in Europe* by Anthias, F., Kontos, M., Morokvasic-Müller, M. (eds.), *International*

- Perspectives on Migration book series (IPMI, volume 4), Dordrecht, NL:Springer. pp.79-96. DOI: 10.1007/978-94-007-4842-2_5
- Waldinger R. (2008) « Between “Here” and “There”: Immigrant Cross-Border Activities and Loyalties », *International Migration Review*, Volume 42, Issue 1 March : 3-29
 - Wekker G. (2016) *White Innocence, Paradoxes of Colonialism and Race*, Duke University Press, 240p.
 - Westerveen L. en R. Thys (2016) «De integratie van personen met een migratieachtergrond op de Belgische arbeidsmarkt» in Isabelle Pannecoucke, Lahaye Willy, Jan Franken & Ronan Van Rossem (eds.), *Armoede in België: Federaal jaarboek 2016*, Gent: Academia Press: 271-295. Download - https://www.mi-is.be/sites/default/files/documents/armoede_in_belgie_-_federaal_jaarboek_-_2016.pdf
 - Zibouh F. (2010) *La participation politique des élus d'origine maghrébine. Elections régionales bruxelloises et stratégies électorales*, Louvain-La-Neuve, Academia-Bruylant, 108p.
 - Zibouh F. (2011) « La représentation politique des musulmans à Bruxelles », *Brussels Studies* [En ligne], Collection générale, n° 55, mis en ligne le 05 décembre 2011, consulté le 13 octobre 2017. URL : <http://brussels.revues.org/1069> ; DOI : 10.4000/brussels.1069

BIJLAGE 1: STEEKPROEFTREKKING EN FOUTENMARGES

Een steekproef is nodig om de resultaten van de enquête voor de doelgroep te kunnen veralgemenen. De representativiteit van een steekproef steunt doorgaans op een willekeurige selectie van individuen binnen een kwalitatief steekproefbestand. Het uitvoeren van een representatieve enquête bij personen met een immigratieachtergrond is echter complexer dan bij een algemene bevolkingsenquête, en het ontbreken van een toegankelijk, kwalitatief steekproefbestand is een belangrijke beperking. In deze context werd de voorkeur gegeven aan de quotamethode. Bij quota weet men zeker dat de steekproefstructuur overeenstemt met de populatiestructuur met betrekking tot bepaalde kenmerken waarover informatie beschikbaar is bij de populatie. Quota werden vastgelegd naargelang de leeftijd, de sekse, het land van oorsprong en de geboorteplek (België of elders). Willekeurige selectie-elementen werden ingevoerd bij de samenstelling van de steekproef, om eventuele fouten die voortvloeien uit het ontbreken van een steekproefbasis en uit de niet-probabilistische aard van deze methode, te beperken.

De steekproef combineert een willekeurige selectie en een quotamethode. Allereerst werden 49 gemeenten of groepen van gemeenten (primaire eenheden)⁵⁷: ze werden op een willekeurige wijze geselecteerd met een waarschijnlijkheid die in verhouding staat tot de omvang van de populatie van Afrikaanse origine in deze primaire eenheden. Binnen elke gemeente of groep van gemeenten, werden quota vastgelegd op basis van het land van oorsprong, de sekse, de leeftijdsgroepen en het geboorteland (België of buitenland)⁵⁸. De rekrutering van de respondenten in de primaire steekprofeenheden werd door de enquêteurs zelf via hoofdzakelijk zeven methodes uitgevoerd (Tabel bijlage 1): rekrutering in de publieke ruimte (parken, winkels enz.), via het sneeuwbaaleffect (contacten doorgespeeld door de respondenten), rekrutering via persoonlijke kennissen, rekrutering in kerken of verenigingen, via een willekeurige selectie uit de telefoongids van personen met een naam die toegeschreven wordt aan de betrokken landen⁵⁹, via de selectie van woningen op basis van namen, en via een willekeurige selectie uit een lijst van vrijwilligers die werden gerekruteerd via een website. Naast het respecteren van de quota, moesten de enquêteurs de wijze van rekrutering diversifiëren, geen enkele rekruteringswijze mocht meer dan de helft van de rekruteringen in een gemeente vertegenwoordigen. Uiteindelijk werden er hoofdzakelijk vier rekruteringsmethodes gebruikt (Tabel bijlage 1). De willekeurige selectie van de respondenten in de telefoongids, die slechts 7,2% van het totaal vertegenwoordigd, heeft toch geholpen bij de rekrutering in sommige gemeenten, en bij het inspelen op andere methodes zoals het sneeuwbaaleffect.

57 Buurgemeenten met een geringe populatie van Afrikaanse origine werden gegroepeerd voor de selectie. De drie aangrenzende gemeenten Libramont-Chevigny, Léglise en Neufchâteau werden gegroepeerd tot een enkele primaire steekprofeenheid.

58 Deze quota steunen op de gegevens van het rijksregister op 1 januari 2015.

59 Voor elke gemeente uit de steekproef, werd een lijst gemaakt van alle namen die gebruikelijk zijn in een land van herkomst dat aan bod komt in onze steekproef. Elke enquêteur beschikte over de lijst (naam, adres, telefoonnummer) die overeenstemde met het bestreken gebied.

Tabel bijlage 1. Wijze van rekrutering van de Deelnemers

Rekruteringswijze	N	%
Publieke ruimte	241	30.0%
Sneeuwbaaleffect	200	24.8%
Contact van enquêteur	136	16.9%
Kerken/verenigingen	104	12.9%
Selectie telefoongids	58	7.2%
Selectie huisvesting	43	5.3%
Lijst internet	12	1.5%
Andere	11	1.4%
Totaal	805	100.0%

De uiteindelijke steekproef verschilt wat van de initieel geplande steekproef. Twee van de 49 primaire steekprofeenheden die aanvankelijk gepland waren konden niet worden geënquêteerd, bij gebrek aan beschikbare enquêteurs om deze gemeenten te bezoeken; enkele bijkomende enquêtes werden uitgevoerd in andere gemeenten om de beoogde omvang van de steekproef te bereiken. De steekproef van individuen van de tweede generatie is ook lichtjes kleiner dan gepland, omdat het moeilijk was om mensen van de tweede generatie te vinden en te overtuigen om deel te nemen aan de enquête. Aangezien bepaalde groepen vanaf het begin oververtegenwoordigd waren, werden er wegingen berekend om de indeling van de steekproef te doen overeenstemmen met de indeling van de populatie naargelang van de sekse, de leeftijd, het gewest van de woonplaats, het land van oorsprong, en het feit al dan niet in België geboren te zijn (eerste en tweede generatie). In dit rapport zijn alle voorgestelde resultaten gewogen.

Zoals in elk opinieonderzoek zijn de indicatoren die gemeten worden in de steekproef slechts schattingen van hun waarde bij de populatie, en is er dus een foutenmarge. De tabel hieronder synthetiseert de foutenmarges voor enkele categorieën van respondenten van de enquête en verschillende waarden van indicatoren (Tabel bijlage 2). Op de totale steekproef (805 personen), bedraagt de foutenmarge 3,5% bij een indicator met een waarde van 50% bij de populatie. Bijvoorbeeld: als 50% van de respondenten van de steekproef verklaart dat ze volledig akkoord gaat met een uitspraak, dan situeert de waarde van de populatie zich tussen 46,5% en 53,5 % (3,5% langs beide kanten van de proportie in de steekproef). Men kan dat beweren met een betrouwbaarheidsgraad van 95%, wat wil zeggen dat er ondanks alles een kleine kans is (5%) dat de waarde van deze indicator zich buiten dit betrouwbaarheidsinterval situeert. Hoe minder omvangrijk de steekproef, hoe groter de foutenmarge. Bijvoorbeeld: voor een indicator met een waarde van 50% bij de tweede generatie (153 personen), bedraagt de foutenmarge 7,9%. Foutenmarges zijn in absolute waarden kleiner voor indicatoren die 0% of 100% benaderen. Op het niveau van de globale steekproef bedragen ze 2,1% voor indicatoren met een waarde van 10% of 90%.

Tabel Bijlage 2. Foutenmarges volgens de sociaal-demografische kenmerken en de waarden van de indicatoren

Foutenmarge volgens de waarde van de indicator (p)						
	Omvang steekproef	p=10%	p=25%	p=50%	p=75%	p=90%
Land van oorsprong						
DR Congo	300	3.4%	4.9%	5.7%	4.9%	3.4%
Burundi	131	5.1%	7.4%	8.6%	7.4%	5.1%
Rwanda	166	4.6%	6.6%	7.6%	6.6%	4.6%
Andere Franstalige Afrikaanse landen	208	4.1%	5.9%	6.8%	5.9%	4.1%
Leeftijdsgroepen						
18-34 jaar	361	3.1%	4.5%	5.2%	4.5%	3.1%
35-54 jaar	376	3.0%	4.4%	5.1%	4.4%	3.0%
55 jaar en meer	68	7.1%	10.3%	11.9%	10.3%	7.1%
Geslacht						
Man	423	2.9%	4.1%	4.8%	4.1%	2.9%
Vrouw	382	3.0%	4.3%	5.0%	4.3%	3.0%
Gewest						
Brussel	320	3.3%	4.7%	5.5%	4.7%	3.3%
Vlaanderen	235	3.8%	5.5%	6.4%	5.5%	3.8%
Wallonië	250	3.7%	5.4%	6.2%	5.4%	3.7%
Generatie						
Eerste generatie	542	2.5%	3.6%	4.2%	3.6%	2.5%
Generatie 1.5 (aangekomen voor 18 jaar)	110	5.6%	8.1%	9.3%	8.1%	5.6%
Tweede generatie (geboren in België)	153	4.8%	6.9%	7.9%	6.9%	4.8%
Opleiding						
Secundair en minder	311	3.3%	4.8%	5.6%	4.8%	3.3%
Hoger kort (3 jaar)	233	3.9%	5.6%	6.4%	5.6%	3.9%
Hoger lang (4 jaar en +)	261	3.6%	5.3%	6.1%	5.3%	3.6%
Nationaliteit						
Belg	508	2.6%	3.8%	4.3%	3.8%	2.6%
Andere	297	3.4%	4.9%	5.7%	4.9%	3.4%
Totaal	805	2.1%	3.0%	3.5%	3.0%	2.1%
De foutenmarges zijn berekend voor een betrouwbaarheidsgraad van 95% in het geval van een eenvoudige willekeurige steekproef.						

www.kbs-frb.be

Koning Boudewijnstichting,
stichting van openbaar nut
Brederodestraat 21, 1000 Brussel
info@kbs-frb.be 02-500 45 55
Giften vanaf 40 euro op onze rekening
IBAN: BE10 0000 0000 0404
BIC: BPOTBEB1 geven aanleiding tot
een belastingvermindering van 45 %
op het werkelijk gestorte bedrag.

Koning Boudewijnstichting **Samen werken aan een betere samenleving**

De Koning Boudewijnstichting heeft als opdracht bij te dragen tot een betere samenleving.

De Stichting is in België en Europa een actor van verandering en innovatie in dienst van het algemeen belang en van de maatschappelijke cohesie. Ze zet zich in om een maximale impact te realiseren door de competenties van organisaties en personen te versterken. Ze stimuleert doeltreffende filantropie bij personen en ondernemingen.

Integriteit, transparantie, pluralisme, onafhankelijkheid, respect voor diversiteit en bevorderen van solidariteit zijn haar belangrijkste waarden.

Haar actiedomeinen momenteel zijn armoede en sociale rechtvaardigheid, filantropie, gezondheid, maatschappelijk engagement, ontwikkeling van talenten, democratie, Europese integratie, erfgoed en ontwikkelingssamenwerking.

De Koning Boudewijnstichting werd opgericht in 1976, toen Koning Boudewijn 25 jaar koning was.

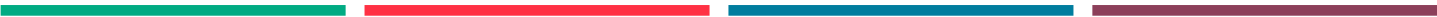
Dank aan de Nationale Loterij en aan alle schenkers voor hun gewaardeerde steun.

www.kbs-frb.be

Abonneer u op onze e-news www.goededoelen.be

Volg ons op

PUB N° 3518

**Burgers met Afrikaanse roots:
een portret van Congolese,
Rwandese en Burundese Belgen**